

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

TARSUS ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE
MERSİN KENTİ'NİN KURULUŞ ÖYKÜSÜ

İbrahim OĞUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2006

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

TARSUS ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE
MERSİN KENTİ'NİN KURULUŞ ÖYKÜSÜ

İbrahim OĞUZ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2006

ÖNSÖZ

Mersin, ilkçağlarda çeşitli yerleşimlere sahip ve önem arzeden, fakat ortaçağdan itibaren önemini kaybetmiş bir şehirdir. Kent, XIX. yüzyılda özellikle Tarsus İskelesi'nin kullanılamaz hale gelmesi üzerine, iskelesi vasıtasıyla tekrar önemli bir konuma yükseldi. Tezimizde, Tarsus Şer'iyeye Sicilleri'nden faydalanarak bu kuruluş öyküsünü yazmaya çalıştık. Yüksek Lisans tezimizde adından da anlaşılacağı üzere temel kaynağımız Tarsus Şer'iyeye Sicilleri oldu. Böylece tam bir belirsizlik halinde olan Mersin kentinin kuruluş ve gelişimini, Mersin'e ait şer'iyeye sicillerinin kayıp olmasından dolayı, en önemli kaynak konumunda olan Tarsus Kadı Sicilleri üzerinden değerlendirmeye çalıştık.

Kadı sicillerinin renkliliği ve çeşitliliği, kent tarihini oluşturmada en önemli kaynak olsa da, hem XIX. yüzyıla gelindiğinde kadı sicillerinin artık eski önem ve veri çeşitliliğini kaybetmesi, hem de bir kente ait kuruluş ve gelişim gibi çok önemli bir olayı, başka bir kentin kayıtlarından değerlendirmeye çalışmamız, işimizin zor kısımlarıydı. Fakat Tarsus Kadı Defterleri'ndeki bilgileri, Osmanlı Arşivi'nde bulunan merkez kayıtlarıyla tamamlayarak verileri güçlendirmeye çalıştık.

Bu çalışmanın danışmanlığını üstlenerek, tam iki yıl boyunca, çalışmanın en ince ayrıntısına kadar ilgilenen ve yol gösteren, kendisinden çok şeyler öğrendiğim hocam Yard. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE'ye, çalışmamızda yardımlarını eksik etmeyen ve birçok konuda bana yol gösteren ve eleştirileriyle çalışmamıza değer katan değerli hocam Prof. Dr. A. Nühket ADIYEKE'ye, her konuda yardım ve desteğini esirgemeyen sayın hocalarım Prof. Dr. Fevzi DEMİR ve Prof. Dr. Şerife YORULMAZ'a, sicillerin okunması sırasında ve sicillerle ilgili her konuda yardımlarını esirgemeyen Sayın Mehtap ÇELİK ve

Tülin SELVİ ÜNLÜ'ye, yine bölümde daima desteklerini gördüğüm Arş. Gör. Sayın Songül ULUTAŞ ve Okutman Melike KARA'ya çok teşekkür ederim. Ayrıca oğlum Hüseyin, bu yorgunluk veren çalışmalar sırasında uslu durdu. Ona da, ayrı ve şükran dolu bir teşekkür sunmak borcum.

ÖZET

TARSUS ŞER'İYYE SİCİLLERİ'NE GÖRE MERSİN KENTİNİN

KURULUŞ ÖYKÜSÜ

Mersin kenti bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli iç ve dış ticaret merkezlerinden birisidir. Kent bu özelliğini eskiçağlarda kazanmış fakat ortaçağdan itibaren, bir yerleşim ve ekonomik merkez olma özelliğini kaybetmiştir.

Mersin kentinin adına yeniden rastlamamız, XIX. yüzyıl başlarına kadar mümkün olmamaktadır. Bu tarihlerden itibaren önce seyahatnameler, ardından da devlete ait kayıtlarda Mersin adı tekrar karşımıza çıkmaktadır. Mersin'in, tarihi bakımından, en önemli özelliği, tarihsel bir süreklilik göstermemesidir. Eskiçağlarla, XIX. yüzyıl arasında Mersin kenti diye bir yer yoktur. Yeniden ortaya çıkışının tam olarak öyküsü bilinmemektedir. Mersin kentinin yeniden bir yerleşim kimliği kazanmasındaki en önemli faktör, iskele ve buradan yapılan ticarettir. Geleneksel Tarsus İskelesi'nin işlevini yitirmesi, Mersin'in yeniden kimlik kazanmasındaki en önemli etkidir. İskelenin oluşmasıyla birlikte, yerleşim artmış, ticari ve resmi kurumlar oluşmuş ve paralelinde kent idari bir statüye kavuşmuştur. Mersin'de idari yapının çok hızlı gelişmesi ve 1864'te kaza, 1888'de sancak olması, diğer kentlerde eşine rastlanmayacak bir oluşumdur ve kentin önemini anlatması bakımından da dikkat çekicidir.

Bu kadar hızlı büyüyen kente ait birincil kaynak olan şer'îyye sicilleri maalesef kayıptır. O yüzden Mersin tarihinin ilk dönemlerini açıklamak için Tarsus Şer'îyye Sicilleri'nden yararlanılarak kent tarihi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mersin, Mersin İskelesi, Tarsus Şer'îyye Sicilleri, Ticaret.

ABSTRACT

ESTABLISHMENT STORY OF MERSIN CITY ACCORDING TO TARSUS KADI REGISTERS

Mersin city is one of the most important import and export centers of Turkish Republic. The city gained this speciality from the ancient times but it lost speciality of the settlement and the economical center from the beginning of the middle age.

We hadn't met the city called Mersin till the beginning of XIX. century. From these times we first met the city Mersin in the books of travels then at the state records.

In historical way the most important speciality of Mersin is it's not owner historical continuity. Between the ancient times and XIX. century there didn't use to be the city Mersin. The story of its against establishment isn't known exactly. The most important factor of its regaining of settlement was port and the trade via this port. The loss of function of traditional Tarsus Port was the most important effect of Mersin's regaining of its idendity. After the foundation of the port the settlement had been increased, commercial and offical foundations had been occured and by the result of this the city gained administrative statue. Mersin became "kaza" in 1864 and "sancak" in 1888 and the rapid administrative development of Mersin is rare in other cities and it shows the important of the city.

Unfortunately, kadi registers which was the first source of the rapidly growing city had been lost. For that reason to know the first period of Mersin's history has been tried be explained by using Tarsus Kadi Registers.

Key Words: Mersin, Port of Mersin, Tarsus Kadi Registers, Trade.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
EKLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM : MERSİN KENTİNİN İDARİ VE KENTSEL GELİŞİMİ.....	16
I.1. Mersin'in İdari Gelişimi.....	16
I.2. Mersin Kent Dokusunun Gelişimi.....	27
I.2.1. Kiliselerin İnşası.....	27
I.2.2. Camilerin İnşası.....	34
I.2.3. Mahallelerin Kurulması.....	38
I.3. Kent Şekillenmesinde Toprak Spekülasyonları.....	42

I.4. Tarım Arazileri İle İlgili Düzenlemeler.....	60
I.5. Güvenlik Problemleri.....	64
I.5.1. Karakolhane İnşası.....	68
I.6. Toplumsal Şekillenme.....	70

II. BÖLÜM: MERSİN İSKELESİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TİCARET

MERKEZİ OLARAK MERSİN.....	78
II.1. Mersin İskelesi' nin Ortaya Çıkışı.....	78
II.1.1. Tarsus İskelesi ve İskelenin Önemini Kaybetmesi.....	78
II.1.2. Mersin İskelesi' nin Kurulması.....	83
II.2. Mersin' de Ticari İşletmeler ve Kurumlar.....	97
II.2.1. Ticari Hayata Ait Resmi Oluşumlar.....	102
II.2.1.1. Ticari Hayata Ait Resmi Kurumlar.....	102
II.2.1.2 Ticari Hayata ait Devlet Görevlilerinin Tayini.....	105
II.2.1.3. Konsolosluklar.....	111
II.3. Ulaşım.....	116
II.3.1. Karayolu Ulaşımı.....	116
II.3.2. Demiryolu Ulaşımı.....	125

II.3.3. Deniz Taşımacılığı.....	128
SONUÇ.....	133
KAYNAKÇA.....	135
EKLER.....	140

KISALTMALAR

A. AMD. : Amedi Kalemi

A. DVN. MHM. : Divan-ı Hümayun Mühime Kalemi

age. : Adı geçen eser

agm. : Adı geçen makale

agt. : Adı geçen tez

A. MKT. MHM. : Mektubi Mühime Kalemi

A. MKT. MVL. : Mektubi Kalemi-Meclis-i Vala

A. MKT. UM. : Mektubi Kalemi-Umum Vilayet

AVS : Adana Vilayet Salnamesi

Bkz. : Bakınız

BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

c. : Cilt

cm. : Santimetre

Çev. : Çeviren

D. no : Dosya no

G. no : Gömlek no

H. : Hicri

h. no : Hüküm no

HR. MKT. : Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi

İ. DH. : İrade / Dahiliye

İ. HR. : İrade / Hariciye

İ. MMS. : İrade / Meclis-i Mahsus

İ. MVL. : İrade / Meclis-i Vela

km. : Kilometre

M. : Miladi

MTSO : Mersin Ticaret ve Sanayi Odası

OTAM : Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi

s. : Sayfa

s.s. : Sayfadan sayfaya

TŞS. : Tarsus Şer'iyeye Sicilleri

TTK : Türk Tarih Kurumu

yay. haz. : Yayına hazırlayan

YKY : Yapı Kredi Yayınları

Y-PRK-DH. : Yıldız Perakende Evrakı

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 : 1852 Yılında Mersin İskelesi'ndeki Emlak Sahipleri.....	48
Tablo 2 : Tarsus-Mersin Yolunun Yapımı İçin Kurulan Şirkete Ait Hisse Payları.....	122
Tablo 3 : Tarsus-Mersin Karayolu'nun Bozulması Üzerine Koydukları Sermayeyi Geri İsteyen Hissedarlar ve İstenen Tutar.....	124

EKLER LİSTESİ

EK I: Tarsus Mütesseslimi Yakup Ağa'nın 1837 Yılında Mersin İskelesi'nde Mağaza İnşaa ve Tamirâtı Sureti.

EK II: 1849 Tarihli Ortodoks Kilisesi Hakkında Ferman Sureti.

EK III: 1855 Tarihli Katolik Kilisesi'ne Ait Kroki.

EK IV: 1852 Tarihli İskele ve Karakol İnşaa Hakkında Emirname Sureti

EK V: 1853 Tarihli Mersin'de Arazinin Osmanlı Devleti Vatandaşlarına Satılması Gerektiğine Dair Mazbata Sureti.

GİRİŞ

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, ekonomik ve idari olarak en radikal değişimlere uğradığı dönem olarak düşünülebilir. Bu yüzyılda, özellikle iç dinamikleri hareketlendiren en önemli değişimler, ekonomik ve idari yönden olanlardır. Bu değişimlerin özelliği, bunlarla birlikte devletin dünya ekonomik sistemine eklemlenmesinin sağlanması olmuştur.

XIX. yüzyılda batılılaşmayı temel paradigma olarak kabul eden Osmanlı yönetimi, devlet sistemini de bu yönde dönüştürmenin peşinde koşmuştur. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ve nihayet 1876 Anayasası'nın kabulü ve parlamentonun açılması ile kurumsal anlamda bir batı devleti modelini kurgulamıştır. Bu çerçevenin oluşturduğu iç şekillenmeler de hemen hemen her konuda, hayata geçirilmiştir.

Ekonomik açıdan XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı genel yapısı, ekonominin geleneksel yapısını sürdürdüğü bir dönemdi. İç ve dış ticaret ise devlet denetiminde devam etmekteydi¹. Bu arada Avrupa'da çok önceden oluşmuş durumun aksine, Osmanlı Devleti içinde güçlü bir tüccar sınıfı oluşmamıştı. Bunun en büyük nedeni de, Osmanlı'nın başına bela olan kapitülasyonlarla birlikte sermayenin yatırıma dönüşmesine engel olan, kapalı ekonomik sistem idi. Bu sırada çoğunluğunu Osmanlı vatandaşı olup, Müslüman olmayanların oluşturduğu bir tüccar tipi türemiş ve bunlara "beratlı tüccar" adı verilmişti. Müslümanlar pek ticarete yönelmese de, ticaretle uğraşanları da sadece iç ticaret konusunda faaliyet göstermeyi tercih etmişlerdi.

¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 6.

Tanzimat'tan önceki bu dönemde, Osmanlı devleti tüm olumsuzluklara rağmen dünyanın önde gelen tarım ve hayvancılık ülkesi konumunu korumaktaydı fakat tarımın gelişmesinin önündeki en büyük etken, iç gümrük harçlarının yüksekliği ve devletin tarım artığını satın alma politikasıydı². Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu, modernleşme sürecine değin merkantilist iktisat politikalarının değil, fizyokrat sistemin hayat alanı bulduğu bir örgütlenmeyi benimsemişti.

XIX. yüzyıl başlarında Anadolu kentlerinin önde gelenlerine bakıldığında, bunların idari bakımdan eyalet veya sancak merkezi halindeki kentler olduğu göze çarpmaktaydı. Osmanlı kentleriyle ilgili bu döneme ait önemli bir özellik, bu kentlerin aynı zamanda birer yönetim merkezi olmasıydı. Klasik dönemde, Osmanlı kentlerinin yönetimi beylerbeyi ve sancakbeyi, yargı görevi ise “kadı” adı verilen görevlilerce sağlanmaktaydı.

Tanzimat dönemi, Osmanlı idari sisteminde çok önemli değişimleri de doğurmuştur. Bu çerçevede ilk düzenlemeler 1839'da yapılmış ve ilk kez üçlü bir yönetim kurulmuştur. Geleneksel şekillenmede olduğu gibi, yine en geniş idari birim Eyalet-Vilayetlerdir. Buraların yöneticisi de, artık valilerdir. Bunun altında sancak-livalar vardır. Buraların yeni yöneticileri de, kaymakamlardır. Bu düzenlemelerde, daha alt birimde kazalar vardır. Kazanın yöneticileri ise muhassıllardır. 1842 yılında yapılan düzenlemelerle muhassıllar kaldırılmış, yerlerine kaza müdürleri atanmıştır. İdari sistem açısından en büyük düzenleme 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yapılmıştır. Bu düzenlemelerde vilayetlerde yine valiler vardır. Liva veya sancak yöneticisi ise mutasarrıf olmuştur.

² Çadırcı, *age.*, s. 8

Kazaların yöneticisi ise artık kaymakamdır. Bu sistem, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına kadar devam etmiştir³.

Osmanlı Devleti kurulmasından itibaren merkeziyetçi özellikler gösteren ve her fırsatta bu merkeziyetçiliğini pekiştirmeye çalışan bir devlet özelliği gösterir. Bununla birlikte XIX. yüzyıldan itibaren meydana gelen ekonomik küreselleşme nedeniyle devlet, siyasi gücünü pekiştirebilmek ve varlığını devam ettirebilmek adına bu değişime ayak uydurmaya çalışmıştır. Osmanlı'da görülen bu değişimin en çok etkilediği alanlardan birisi de kentlerdi. Dünya ile ekonomik bütünleşmeye girişen devlet içindeki kentler, bu değişimin ilk yaşandığı yerler oldu ve özellikle ticari merkez konumunda bulunan bu kentlerde değişim çok hızlı bir biçimde kendini göstermeye başladı.

Klasik dönemde, Anadolu ve Balkanlar'daki kentleşme önemli ölçüde büyümüştür. Bu dönemde Osmanlı kent yapısını etkileyen ve kentlerin kuruluş ve büyümesini sağlayan etken olarak karşımıza çıkan kurum ise “vakıf” adı verilen örgütlerdir. Osmanlı kentleri ile vakıflar arasında, yeni kentlerin doğuşu açısından önemli bir ilişki bulunur. Aslında bu dönemlerde yeni kurulan hiçbir Anadolu kenti, yeni değildir çünkü ya Bizans, ya da eski höyüklerin üzerine kurulmuşlardır⁴. XIX. yüzyılda ise kentlerin kuruluş politikası çok farklı bir yaklaşım gösterir.

Bu yaklaşımlardan birisi, imparatorluk içindeki dağılan topraklardan getirilenlerin yeni alanlara yerleştirilmeleridir. Bir diğer ve bizi asıl ilgilendiren yaklaşım ise, XIX. yüzyılda ticaret ve buna bağlı olarak ulaşımda meydana gelen değişimlerle birlikte, üretim ve ticaret merkezleriyle bunların kontrolünü sağlayan merkezlerde olan

³ Bu konuda genel olarak bkz: Çadircı, *age.*; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

⁴ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti*, (Çev: Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 51.

değişmelere paralel olarak ortaya çıkan yeni kentlerdir. Yeni doğan bu ticari merkezlerin zorlamasıyla, devlet içindeki ticari merkezlerde ve eyalet sınırlarında devamlı oynamalar olmaktadır. Örneğin bahsettiğimiz yüzyılda tarıma açılmaya başlayan Çukurova, bir iktisadi kontrol merkezi haline geldi ve bir süre önce Haleb'e bağlanan Adana şehri, bunun üzerine ayrı bir idari birim olarak örgütlendirildi⁵. Tezimizin konusunu oluşturan Mersin kentinin kuruluşu da, bu değişimle paralel olarak ele alınarak değerlendirilebilir.

Bu dönemde, ekonomisinin temeli tamamen dışa bağımlı olan Avrupa da ekonomik faaliyetlerini kolay yürütebilmek ve sanayisini rahatlatmak amacıyla, Osmanlı liman şehirlerinin ıslahını istemiştir. Avrupa'nın bu liman kentlerinin su, kanalizasyon ve sağlık gibi problemlerinin çözülmesi ile ilgili isteği, ekonomik yatırımların birincil şartı olarak görülüyordu. Osmanlı şehirlerinin düzensiz durumu, devleti de rahatsız etmeye başlamıştı. Tezimizde işlediğimiz ve Mersin'e yapılan, özellikle ulaşım ve karantina teşkilatı gibi yatırımları da bu bağlamda değerlendirmemiz mümkündür. Avrupa ile gittikçe yoğunlaşan ilişkilere giren Doğu Akdeniz liman şehirleri, bu yüzyıla uygun bir ulaşım ve hizmet için, teşkilatlanmaya gitmek zorunda kaldılar. Bu, bir tür belediye girişimiydi ve amacı da Avrupalı şirketler için çekici ve yeni iş alanları oluşturmaktı. Bu nedenle ilk olarak liman şehirlerinde belediye teşkilatı oluşturulmaya başlandı. İzmir'de 1864'te, Bağdat'ta 1869'da, Kıbrıs'ta 1871'de belediye teşkilatları kurulmuştu. Bu teşkilatların kurulması, buraların dış dünya ile olan ilişkilerde kilit nokta olmalarıyla açıklanabilir⁶. 1869 yılında Mersin'de de bir belediye teşkilatının olduğu bilindiğine göre – ki büyük ihtimalle teşkilat bu tarihten önce oluşturulmuştu- Mersin'in imparatorluk açısından önemi kavranabilir.

⁵ Ortaylı, *age.*, s. 28.

⁶ Ortaylı, *age.*, s. 30-31.

Osmanlı Devleti'nde, XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren kent tipi yerleşim öne çıkmaya başlamıştır. Osmanlı kent sistemi, kendinden önce Anadolu'da kurulan devletlerden önemli izler taşır. Balkanlar'da Sırp-Bizans, Kuzeybatı Anadolu'da Bizans, Anadolu'nun diğer yerlerinde Bizans-Selçuklu, doğuda Arap-Bizans-Ermeni etkisi açıkça bellidir⁷. Osmanlı Devleti'nde, yönetimin en alt birimleri, kuruluşla birlikte köy ve mahalleler olmuştur. Normalde buralar ekonomik yönden kendi içine kapalı bir birimlerdir. Köy ve mahalleler, yapı yönünden birbirine benzerler ve klasik Osmanlı yapısında bu birimlerde oturan insanlar aynı dinden ve aynı dili konuşan insanlardır. Fakat yine burada Mersin'i, bu klasik Osmanlı yapısından ayıran özelliklere rastlamaktayız. Mersin, kuruluşundan itibaren, hem daha bir köyken ve hem de sancak haline gelinceye kadar, bu klasik yapının dışında özelliklere sahip olması bakımından da dikkat çeker. Zaten XIX. yüzyılda, köylerin üretim merkezi olarak dünyaya bağlanmasıyla birlikte klasik ve kapalı köy yapısının değişmesine rağmen, yine de Mersin bilindik Osmanlı-Anadolu yerleşimlerinden ayrı özellikler göstermiştir.

Osmanlı kentlerinin özelliklerinden birisi, bu kentlerin geniş bir ekonomik sistemin elemanları konumunda olmalarıydı. Bu durum, XIX. yüzyıla gelindiğinde, özellikle liman şehirlerinde kendini çok kuvvetli bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Osmanlı liman şehirlerine özellikle Doğu Akdeniz'de bulunan liman şehirlerine, geniş ticari potansiyelleri nedeniyle "Levanten-Osmanlı kenti" demek yanlış olmaz. Bunlara en güzel örnek olarak, kuruluş ve büyümesiyle baştanbaşa diğer Osmanlı şehirlerinden ayrı özellikler gösteren Mersin kenti verilebilir. Bu tip kentleri, genel tarihi sınıflandırmalar

⁷ Cerasi, *age.*, s. 53.

içine sokarak açıklamaya çalışmak doğru olmaz. Bu aşamada Mersin örneğinde olduğu gibi, bu tip kentleri tam Osmanlı kenti olarak tanımlamak ise yanlış olabilir⁸.

Türkiye’de kent tarihi yazıcılığında üzerinde durulması gereken sorunlardan birisi, tarihi yazılan kentin üst mekânsal yapı içindeki yerine oturtulmasıdır. Kent tarihi yazılırken, genellikle kentler tek başına bir inceleme nesnesi olarak ele alınmaktadır. Oysa kent, daha üst düzeydeki sistemin bir parçasıdır. Bu üst düzey sistem bir imparatorluk, bir ulus-devlet, bölgesel bir ekonomik bütünlük veya küreselleşen bir dünya olabilir. Kentin işlevleri de, bu içinde yer aldığı sisteme göre belirlenebilir⁹. XIX. yüzyıl Mersin’inin de içinde düşünüldüğü Osmanlı ticaret kentlerinin açıklanmasında şüphesiz ki “çevreleşme-çevreselleşme” izah edici bir kuram olarak görülmektedir. Bu dönemde, klasik Osmanlı’daki merkezin kentler üzerine etkisinin yerini, çevreselleşme kuramı ile bizzat Avrupa ekonomisinin aldığı göze çarpar. Çevreselleşme kuramında, batı kapitalizminin oldukça yoğun bir belirleyiciliği vardır. Osmanlı’nın kendi kendine yeten kapalı ekonomisinin yerini XIX. yüzyılda, kapitalizme katılmaya başlayan açık ekonomi almıştır. Yani güçsüz Osmanlı ekonomisi, Avrupa bağımlısı ve aynı zamanda Avrupa’nın çevresi oldu. Bu çağda Avrupa kaba yayılcılığı yerini, daha geniş bir coğrafyada sömürge ve yarı sömürge elde etme arayışlarına bırakmıştır. Bu bağlamda XIX. yüzyıl Osmanlısı da, Avrupa ekonomileri için aranan mekân halini almıştır. Bu çerçevede, öncelikle liman kentlerinde başlayan kapitalizmin Osmanlı’ya girişi, Osmanlı’nın çevreselleşmesi ile paralel olmuştur¹⁰.

⁸ Cerasi, *age.*, s. 24.

⁹ İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s. 157–158.

¹⁰ Nuri Adıyeke, “Anadolu Osmanlı Ölçeğinde Yerel Tarih Yazımında Kuramların Değişimi, Merkez-Çevreden Çevreselleşmeye, Çevreselleşmeden Globalleşmeye”, *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar, Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 266.

Çevreselleşmede merkez Avrupa'dır. Avrupa aynı zamanda ekonomik belirleyiciliğin de merkezi konumundadır. Bu merkezin etrafında farklı büyüklükte dairesel çevreler mevcuttur. Merkezin en yakın çevresindeki etki alanlarının en önünde de Osmanlı İmparatorluğu gelmektedir. Bu etki alanları hem dairesel hem de dikey ışınımsal etki alanı şeklinde olmaktadır. Merkezin çevreye olan etkisi, çevreye doğru açıldıkça bir azalma gösterir fakat bu azalma aşamalı değildir. Işınımsal etki alanları ise, çevrenin bazı etki biçimlerinde doğrudan merkeze bağlanmasıdır. Çevrenin bir elemanı hem dairesel etki alanında olup hem de ışınımsal etki sürecini birlikte yaşayabilmektedir¹¹. Mersin bu duruma en güzel örneklerden birisi olabilir. Mersin kuruluş ve büyüme aşamasında Tarsus'un bir çevresi olmakla birlikte, iskelesi aracılığıyla merkezin yani Avrupa'nın doğrudan ışınımsal etkisi altındadır ve ticari ilişkisi yoğun olarak dünya limanları ile şekillenmiştir.

Bu tezin ana konusu olan Mersin kentinin tarihi konusunda, normal sınırlamalarla hareket edilmesi pek mümkün değildir. Cerasi'nin de dediği gibi, eğer Mersin kentinin öyküsü bilinen sınırlamalar içine sokularak açıklanmaya çalışılırsa, elde edilen sonuçlar tam tatmin edici olmayacaktır. Mersin, kent tarihi açısından genel özellikler dışında önemli ve değişik bir durum göstermektedir. Anadolu'daki diğer kentlere bakıldığında, bir süreklilik göze çarpar. Burada süreklilikten kasıt, bu kentlerin ya Roma-Helen dönemlerinde veya daha önce kurulmuş olmalarıdır¹². Fakat Mersin, kuruluş dönemi itibarıyla, diğerlerinden tamamen ayrılır. Eski çağlarda şimdiki Mersin kentinin bulunduğu yerde bir kent olduğu bellidir ama Ortaçağ ve Osmanlı'nın klasik döneminde burada herhangi bir kent oluşumu göze çarpmaz. Yine ilk çağlarda Mersin, Soloi-

¹¹ Adıyeke, *agm.*, s. 267.

¹² Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, "Modernleşmenin Doğurduğu Kent Mersin", *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, (Editör: Filiz Özdem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 69.

Pompeiopolis'teki iskelesi ile öne çıkarken, daha sonra civarda bir iskele faaliyetine de rastlanmaz. Yani Mersin kenti için tarihi bir süreklilikten bahsetmemiz mümkün olmamaktadır.

Mersin kentinin tarihi bir süreklilik göstermemesi, bu şehre ait tarihin yazımında da, karşımıza problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Eğer Mersin ilkçağlarda ortaya çıkan bir kent olsaydı, o zaman bu kent tarihinin yazımı konusunda çok fazla bir sorunla karşılaşılmazdı. Kentin kuruluş tarihinin ne olduğunun veya nasıl kurulduğunun bilinmemesi de, çok fazla bir sorun olmazdı. Ama Mersin'in XIX. yüzyılda ortaya çıkan bir kent olmasına rağmen, kuruluşu hakkında fazla detayın bulunmaması ve hala pek çok konunun açıklanamaması, önemli bir eksiklik oluşturmaktadır. Bunun en önemli sebebi ise, kente ait kayıtların sağlıklı tutulamaması veya tutulan kayıtların sağlıklı saklanamaması olmalıdır.

Osmanlı Devleti'ne ait kentlerin tarihinin yazımındaki en önemli kaynakların başında şer'iyye sicilleri (kadı defterleri) gelir¹³. Osmanlı kentinin idaresi ve yargı görevi, klasik dönemden itibaren kadılara aitti. Kadı, sadece bulunduğu şehrin değil aynı zamanda civar köy ve kasabaların da mülki amiri ve yargıci konumundaydı. Kadılar görevli oldukları yere, belli bir süre için tayin edilirler ve burada merkez bürokrasisini temsil ederlerdi. Kadı burada hem yargı hem de güvenlik, mali ve kent idaresinin sorumluluğunu taşırdı. Kadıların, belli bir ofisleri yoktu ve genelde hangi binaya yerleşirlerse orayı mahkeme haline getirirlerdi¹⁴. Kadılar yaptıkları icraatları, merkezden gelen ve merkeze giden yazışmaları, emirnameleri ve verdikleri kararlarla ilgili hükümleri, "kadı defteri" veya "şer'iyye sicili" adı verilen defterlerde tutarlardı. Dolayısıyla, bir kente ait hemen her

¹³ Nuri Adıyke-İbrahim Oğuz, "Mersin Tarihi Yazımında Bir Kaynak Olarak Tarsus Şer'iyye Sicilleri", *Tarih İçinde Mersin, Kolokyum II*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2005, s. 121.

¹⁴ Ortaylı, *age.*, s. 12.

şey bu defterlerde kayıtlanırdı. Kadı defterlerinin, kent tarihi yazımında birincil kaynak olmasının da nedeni budur.

Kent tarihi açısından kadı defterlerinin önemi, eskiden beri öne çıkmaktadır ve zaten bu kaynaklara da, kent tarihi çalışmalarında sık olarak ve hemen her konuda başvurulmaktadır. Anadolu'daki Osmanlı kentlerine ait kadı defterleri, Ankara Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Fakat burada önemli bir sorun, çok uzun süreyi kapsayan Osmanlı hâkimiyetine rağmen, bu defterlerin tüm bu zamanı kapsamaması ve bir kısmının yok olmuş veya hiç bulunamamış olmasıdır. Şu anda, Ankara Milli Kütüphane'sindeki şer'iyeye sicillerinin toplam sayısı yirmi binin üzerindedir ama bu bile kaybolan defter sayısının ancak az bir kısmını oluşturur.

Bu kadı defterlerine bakıldığında, bazı kentlere ait kadı sicillerinin tam veya tamamına yakınının mevcut olmasına rağmen, Mersin örneğinde olduğu gibi, bazı kentlerin ise hiç kadı sicili olmadığı görülür. Örneğin Ankara, Balıkesir, Edirne, Kayseri, Konya, Manisa gibi merkezlerin, geniş zamana yayılı yüzlerce cilt kadı sicili olmasına rağmen, bazı merkezlerin çok az, bazılarının ise hiç sicilinin olmaması, bu sicili olmayan kentlere ait kent tarihi yazımını da önemli ölçüde etkilemektedir¹⁵. Bu bağlamda Mersin'de bu şanssız kentler arasında yerini almaktadır. Konuya farklı bir şekilde yaklaşacak olursak zaten 1864 yılına, başka bir deyişle Mersin Kadılığı'nın kurulduğu tarihe kadar temel verilerimizin Mersin'in bağlı bulunduğu Tarsus kadı sicillerinde aranması gayet normaldir ve böyle olması gerekir.

Kadı defterleri, kent tarihi yazıcılarına, çalıştıkları kentle ilgili önemli ipuçları verir. Sunulan veriler arasında kentin idari, ekonomik, mali, toplumsal ve gündelik

¹⁵ Adıyeke-Oğuz, *agm.*, s. 121.

hayatına ait veriler yanında, doğal afetler gibi konuların da olması çok önemlidir ve kentin anlaşılması konusunda bulunmaz değerdedir. Osmanlı kadısının günümüz noter görevlerini üstlendiğini de göz önünde tutarsak, onun verilerinin ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılır.

Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan idari, mali ve adli reformlar, bu çok çeşitli görevleri kendi üzerinde toplayan ve adeta bir kent tarihi yazıcısı unvanını üstlenen kadıların görev alanlarının daralmasına ve kadı efendinin eski misyonunu kaybetmesine neden olmuştur. Tanzimat reformları çerçevesinde, kazalarda muhassıl-kaza müdürü-kaymakam, livalarda kaymakam-mutasarrıf gibi mülki görevliler kadı efendinin görevlerini elinden aldılar. Ardından Maliye Nezareti, kadıların mali görevlerini sona erdirdi. Bunların sonrasında, 1850'li yıllardan sonra kurulan yeni mahkeme teşkilatları ve belediyeler, kadıların görev alanlarını iyice daraltarak günümüz noterliğine kadar indirdi. Doğal olarak bu durum, kadı defterlerinde de önemli bir daralmaya sebep oldu. XIX. yüzyılın başında, bir kentteki tüm yaşantıyı anlatabilecek zenginlikte ve renkte olan kadı sicilleri, yüzyılın sonunda boşanma, miras, vasi tayini ve Tarsus defterlerinde çok sık rastladığımız kayıp hayvan davası ve noter kayıtlarını kapsar hale geldi. Aslında bu dönemde defterler daha sistemli ve düzgün hale gelmiş oldu fakat bunun yanında sundukları veriler daha az ve dolaylı hale geldi. Tanzimat'tan sonraya tarihlenen kadı sicilleri, kent tarihi malzemesi açısından eskiye göre daha yetersiz, dolaylı ve başka verilerle tamamlanması gereken kayıtlar haline gelmişlerdir¹⁶.

Kent tarihi yazımında öyküsü anlatılan kent, tarihçinin temel öznesidir. Bu noktada kaynak ile tarihçi aynı öznedeki birleşmektedir çünkü ilgili kent sicillerinde temel özne, gerek merkezle entegrasyon olsun, gerekse bağımsız bir organizma olsun kentin

¹⁶ Adıyeke-Oğuz, *agm.*, s. 121.

kendisidir. Veriler kent merkezlidir. Bu durumda kent tarihi yazımında kadı sicilleri, birincil kaynak haline gelmektedir. Fakat bu genel durum, maalesef Mersin açısından geçerli değildir. Bu yüzden bu tezin hazırlanışı sırasında, çok daha değişik bir yaklaşım sergilenmek zorunda kalınmıştır. Çünkü tezin birincil kaynağını oluşturan siciller, tezin konusu olan Mersin'e ait değildir. Burada bizim temel öznemiz Mersin kenti iken, sicillerin temel öznesi Tarsus kentidir, çünkü Mersin kentinin öyküsünü aradığımız siciller Tarsus Kadı Sicilleri'dir. Bir kentin tarihini yazarken, bir başka şehre ait kaynakların kullanılması, önemli bir problematiktir.

Bir başka problem ise, Mersin'in idari yapısıyla ilgilidir. Mersin'in ne zaman bir köy olduğu ve bu statünün ne zaman sona erdiği maalesef net olarak bilinmemektedir. Yine Mersin'in kurulup, büyüdüğü ve geliştiği dönemler olan 1839–1864 arasının, Osmanlı idari yapısının en karmaşık dönemi olması da, idari bakımdan işimizi iyice zorlaştırmaktadır. Genelde Mersin tarihi ile ilgili yapılan amatör çalışmalarda, Mersin'in 1830'lu yılların başından itibaren bir tüzel kişiliğe kavuşarak, köy halini aldığından bahsedilmektedir. Keza 1877 tarihli Adana Vilayet Salnamesi'ne göre Mersin bu tarihte bir “nahiyedir” ama elimizde böyle olmadığına dair belgeler bulunmaktadır. Zaten 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne kadar, nahiyenin ne olduğu da ayrı bir problemdir.

Mersin'in, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kaza statüsüne kavuştuğu düşünülürse, bu tarihten önce Mersin'de bir kadı yoktur ve bu döneme ait bilgilerin, Tarsus kadı defterlerinde çıkması da, gayet normaldir. Ama eğer 1864'ten önce Mersin'in bir nahiye olduğunu kabul ediyorsak, burada bir “naip” olması ve bu naibin, Mersin'e ait defterleri tutması gerekiyor olmalıydı¹⁷.

¹⁷ Adıyeke-Oğuz, *agm.*, s. 122.

Belirttiğimiz gibi, 1864'ten önceye ait, Mersin'le ilgili belgeleri Tarsus kadı defterlerinde aramamız olağandır. Fakat burada normal olmayan nokta, 1864'ten sonraya ait belgeleri de, yine Tarsus kadı sicillerinde aramış olmamız ve Mersin kentinin tarihini, Tarsus kadı sicilleri esas alınarak hazırlamamızdır. 1864'ten sonraya ait bilgileri, normalde Mersin Şer'iyye Sicilleri'nde aramamız gereklidir ama maalesef arşivlerde Mersin'e ait, tek bir kadı sicili yoktur.

Burada bir diğer ilginç durum da, 1880'li yılların sonlarında, Mersin'in sancak merkezi olması ve idari merkezin Tarsus'tan Mersin'e kaymasına rağmen, Tarsus kadı defterlerinde Mersin'e ait hala kayıtlara rastlanmasıdır. Zira Mersin'e ait kayıtların, kendisinin bir alt birimi olan Tarsus kadı defterlerinde bulunması, genele terstir. Fakat bu bilgiler de, az ve dolaylıdır, bu yüzden de Mersin kent tarihi açısından çok fazla bir şey ifade etmezler.

Temel kaynağımız olan Tarsus kadı sicilleri toplam 167 cilttir¹⁸. Asılları Ankara Milli Kütüphane'de bulunan bu sicillerin fotokopi nüshaları, Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi'nden alınmıştır. Siciller, XIX. yüzyıl başından itibaren başlamaktadır ama sadece ilk defter olan 284 numaralı defterde, çok az sayıda ve 1734 (H. 1144) tarihine rastlayan kayıtlar vardır. Sicillerin bitiş tarihi ise 1909'dur. Tarsus'un 1516'da, Mısır Seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine girdiği düşünülürse, yaklaşık 300 yıllık defter kayıp kabul edilebilir. Tarsus kadı sicillerinin önemi, bölgeye yani Mersin ve Tarsus'a ait tek sicil koleksiyonu olmasıdır.

¹⁸ Akgündüz'e göre katalogda 141 defter bulunmaktadır. Fakat bazı ciltlerin, birden fazla defteri kapsadığına dikkat edilmelidir. Örneğin, 308 no'lu defter 380-1, 380-17 şeklindedir ve birden fazla cildi kapsamaktadır. (Bkz: Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, c.I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.)

Tezimizde kullandığımız ve Tarsus kadı sicillerinde Mersin'e ait bulunan belgeler, şöyle tasnif edilebilir: merkezden gelen emirnameler, izinnameler, karakol, karantinahane, cami, kilise ve bina yapımı izinleri ve bunlara ait yazışmalar, resmi görevlilere ait tayin yazıları, ticari kayıtlar, yol ve iskele yapımı ile ilgili kayıtlar, ticari davalar, bolca vekâlet kayıtları, vergi kayıtları, adli davalar, örneğin hırsızlık, kız kaçırma, cinayet, yaralama v.s., gündelik hayatla ilgili kayıtlar, çok sık bir şekilde tereke paylaşımı, mal ve mülk satış işlemleri, hayvan davaları. Bunların hepsi, Mersin kentine ait çok önemli bilgiler içermektedir. Bu kayıtlar Mersin hakkında çok önemli bilgileri bize verse de, maalesef en önemli problemlere çözüm getirememektedir ki bunların en önemlileri kentin kuruluş tarihi, biçimi ve idari tarihçesidir.

Çalışmamızdaki coğrafi sınırlama, sadece Mersin kenti merkezidir. Burada konu Mersin kentinin kuruluş öyküsü olmasından dolayı, Mersin civarı ile birlikte değil, sadece merkez olarak ele alınmıştır. Kronolojik sınırlamada ise bir alt sınır yoktur, çünkü Mersin'in ne zaman tam olarak ortaya çıktığı konusunda bir bilgi mevcut değildir. Kronolojik sınırlamadaki üst sınır ise, Mersin'in sancak haline dönüştüğü 1888 yılı ve sancak olarak Tarsus Şer'iyye Sicillerinde adının yer aldığı 10 Rebiü'l-ahir 1307 (M. 4 Aralık 1889) tarihidir¹⁹. Mersin'in bir sancak merkezi haline gelmesinden sonrasını "kuruluş öyküsü" nün dışında tuttuk. Zira bu tarihten sonra artık Mersin, önemli bir ticaret kentidir.

Çalışmamızdaki birincil kaynak, teze de adını veren Tarsus Şer'iyye Sicilleri'dir. Fakat bu sicillerin gerek tutuluş ve gerekse tasnifinin pek sağlıklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Siciller, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, 167 adet defterden

¹⁹ *Tarsus Şer'iyye Sicilleri (TŞS)*, No: 385, sayfa: 144, hüküm no: 171, 10 Rebiü'l-ahir 1307 (M. 4 Aralık 1889).

oluşmaktadır. Biz bu defterlerden, XIX. yüzyıla ait olan ve 1890 yılı öncesine ait 57 âdetini kullandık.

Sicillerde bazı defterlerin aynı cilt içinde beraber olduğu göze çarpar ve cilt numaraları ile defterlerdeki tarihler bazı ciltlerde sıralı değildir. Her ne kadar okunaklı olsa da, bazı defterlerde yazıların bir kısmı silinmiş durumdadır. Bazılarında ise fotokopi çekimi sırasında problemler oluştuğu dikkat çeker. Yine sicillerle ilgili bir diğer problem, bazı hükümlerde hüküm numarasının, bazılarında ise tarihin yazılmamış olmasıdır. Dolayısıyla dip notlarda da, siciller kaynak gösterilirken eğer hüküm numarası sicilde yazılı ise belirtilmiştir.

Her ne kadar birincil kaynağımız siciller olsa da, sicillerin her duruma bir cevap oluşturmadığını söyleyebiliriz. Mersin kentinin tarihini, bir başka kentin sicil kayıtlarından yola çıkarak yazmaya çalıştığımızı göre aslında bu gayet doğaldır. Sicillerin, problemlerimize cevap veremediği veya tam açıklığa kavuşturamadığı durumlarda, bir diğer kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlardan yararlanılmıştır. Osmanlı Arşivi'nde bulunan bazı belgelerin zaten sicillerde de bulunması ise tezi güçlendirmektedir. Bir diğer önemli kaynağımız, 1870 yılından sonrayı ele alan ve Adana Vilayet Salnamesi'ni temel almış olan İbrahim Bozkurt'un *Salnamelerde Mersin* adlı, yayınlanmamış tez çalışmasıdır. Bu tez, 1870 yılından önceye ait fazla bir bilgi içermese de, 1870'den sonraki oluşumları birincil kaynaklardan aktararak, öncesi ile bağlantı kurmamıza ve ilişkiyi anlamamıza yardımcı olmuştur. Her ne kadar çalışmamızda birincil kaynaklardan yararlanmaya ve olayları bunların gözüyle açıklamaya çalıştıysak da, bazı durumlarda birincil kaynak olmayan eserlere de başvurmak zorunda kaldık. Bu eserler, ikincil kaynaklar olarak tanımlayabileceğimiz ve daha çok amatör çalışmalardan

oluşan eserlerdir. Her ne kadar bunlar Mersin kentinin kuruluş ve gelişimine dair, çok fazla sağlıklı bilgiler vermese de, karşılaştırma yapılarak detayların ortaya çıkarılmasında veya kesin sonuçlara varılarak, şimdiye kadar bilinenlerle değerlendirilmesine yardımcı olmuşlardır. Bunlar arasında Şinasi Develi'nin *Düünden Bugüne Mersin*, Ali Demirtaş'ın *İçel İli İncelemeleri*, Mustafa Necati Çıplak'ın *İçel Tarihi* gibi eserlerini sayabiliriz.

Çalışmamızda öncelikle ele alınan konu, Mersin'in idari ve kentsel dokusunun gelişimi oldu. Mersin'in kent dinamikleri, diğer şehirlerin kent dinamikleriyle ters bir özellik gösterir. Normal liman şehirlerinde temel dinamik şehrin kendisidir ve şehre önem kazandıran yapılar, şehrin önemine binaen hayat bulur. Mersin'de ise bunun tam tersi bir yapı vardır. Mersin'in önemini belirleyen temel dinamik, iskeledir. O zaman bu kentin tarihini, iskeleyi temel alarak oluşturmak gerekir ve iskele kuruluşu, şehrin oluşmasında etken olduğuna göre, öncelikle bu durum anlatılmalıdır. Fakat biz, normal kent yazımında alışıldığı üzere iskele yapımını değil, idari şekillenmeyi önce anlattık. Böylece Mersin'in idari yapısından ve kent dokusunun oluşumundan yola çıkılarak, iskelenin önemi ve kente kattığı değerini daha iyi anlaşılabilceğini düşündük. İkinci bölümde ise iskelenin ve onunla paralel olarak ekonomik potansiyelin oluşumundan bahsettik.

I. BÖLÜM: MERSİN KENTİNİN İDARİ VE KENTSEL GELİŞİMİ

I.1. Mersin'in İdari Gelişimi

Mersin kenti'nin idari yapılanması konusunda hem belgelerin ve kayıtların yetersiz olması, hem de Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki idari alandaki genel karışıklığı nedeniyle, tam bir belirsizlik hâkimdir. Özellikle Mersin'in ortaya çıktığı ve geliştiği dönem olan 1839 ile 1864 arası, Osmanlı idari yapısının zaten en karmaşık olduğu dönemdir. Bu karmaşıklığa bir de Mersin'e ait kayıtların sağlıklı olmaması ve birçoğunun henüz gün ışığına çıkmaması da eklenince, Mersin'in idari yapılanması hakkında tam anlamıyla bir bilgi sahibi olmak neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Elimizde bulunan gerek Osmanlı arşivlerine ait belgeler, gerekse Tarsus'a ait kadı sicilleri maalesef bu idari belirsizliğe bir çözüm getirememektedir. Döneme ait Mersin sicillerinin olmaması ise felaket tamamlayıcısıdır.

Burada en önemli problem, Mersin'in ne zaman ortaya çıktığı konusundaki belirsizliktir. Mersin henüz bir yerleşim yeri haline kavuşmadan önce sade bir sahilden oluşan, belki küçük bir iskelesi bulunan bir balıkçı sığınağı olmalıdır. Zaten Develi'nin bir Habeş kadından aktardığı anılara göre 1845 yılı civarında Mersin sahilinde, “huğ” diye tanımlanan küçük barakalar bulunuyordu²⁰. Develi'ye göre bu barakalar, merkezden uzak bir alanda olmalıdır. Bu doğru bir görüştür çünkü zaten daha 1837 yılında, Mersin sahilinde, tamir ettirilen bazı dükkânlar olduğunu biliyoruz²¹. Ama asıl sorun, Mersin'in bir köy olarak ne zaman ortaya çıktığıdır. Mersin bir köy olarak ortaya çıkmadan önce, elimizde bulunan kayıtlara göre, söylediğimiz gibi birkaç ufak bina ve evden oluşan bir “yer” konumunda olmalıdır.

²⁰ Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin, 1836–1990*, MTSO Yayınları, Mersin, 2001, s. 51.

²¹ *Tarsus Şer'iyeye Sicilleri(TŞS)*., No: 289, s. 1, Hüküm no: 5, 30 Rebiü'l-evvel 1253 (M. 4 Temmuz 1837).

İlk zamanlarda, bir idari birim olarak Mersin adına rastlamamaktayız. Bu dönemlerde Mersin, daima “Mersin İskelesi” adıyla anılmaktadır. Bu durum bize, Mersin’in ilk dönemlerde, özellikle Mısırlı İbrahim Paşa işgali öncesi ve hemen sonrasında, bir yerleşim yerinden çok bir iskele olduğunu ve iskele ile ilgili birkaç binaya sahip bir halde bulunduğunu gösterebilir. Büyük ihtimalle iskelenin gittikçe önem kazanması üzerine, burası kalabalıklaşmaya başlamış ve hızla bir idari birim durumuna gelmiştir.

İlk zamanlar için Mersin adı sadece bir iskele olarak geçse de, iskeleden bağımsız olarak sadece “Mersin” ismine, 1843 yılında rastlanır. Bu yılda, iki ayrı kayıta birden hem “...Mersin...”²², hem de “Tarsus Kazası, Gökçeli, Mersin nam mahal...”²³ olarak Mersin adı karşımıza çıkmaktadır. Demek ki Mersin, idari bir yer olarak olmasa da, bir “mahal” yani bir yer adı veya bir mevki olarak zaten vardı.

Bu ilk dönemlerde, Mersin adının en çok “Yumuk” mezrası ile birlikte anıldığını görmekteyiz. Önceleri Yumuk Mezrası adı “Tarsus Sancağı, Gökçeli Kazası’ndaki Yumuk Mezra’sındaki Mersin İskelesi’nde...”²⁴ diye geçerken, daha sonra ise “Mersin İskelesi’ndeki Yumuk Mezrası’nda”²⁵ olarak karşımıza çıkmaktadır. O zaman söyleyebileceğimiz, Mersin önceleri gerçekten bir yerleşim yerinden çok, bir mevki olarak bilinmekte ve burası büyük bir ihtimalle Tarsus ile batısında kalan kazalarının yolu üzerinde, bir sahil bölgesi olarak ve yol üzerinde bir mevki olarak tanınmaktadır. 1852 yılında bile Yumuk gibi bir mezraya bağlı olarak anılması, buranın henüz bir mezradan bile küçük olduğunu gösterir. Fakat 1856 yılında bu defa Yumuk, Mersin’e bağlı gibi

²² TŞS., No: 292, s. 11, h.no: 10, 5 Rebiü'l-ahir 1259 (M. 5 Mayıs 1843).

²³ TŞS., No: 289, s. 148, 27 Cemazie'l-ahir 1259 (M. 25 Temmuz 1843).

²⁴ TŞS., No: 291, s. 224, 15 Safer 1269 (M. 28 Kasım 1852).

²⁵ TŞS., No: 295, s. 238-239, h.no: 344-345, 5 Rebiü'l-evvel 1273 (M. 3 Kasım 1856).

anılmaktadır. Belki de ilk zamanlar, Mersin'in yeni oluşması sebebiyle, Yumuk'un binlerce yıllık geçmişinden ve eski bir mevkiî olmasından dolayı Mersin tarif edilirken, Yumuk mezrasına göre tarif edilmiş olabilir. Ya da Mersin ile Yumuk mezrası yakın, hatta bitişik olmaları nedeniyle beraber anılmış da olabilirler. Burada asıl ilginç olan, Mersin'in 1840'lı yıllardan itibaren iskelesi ile öne çıktığı halde, tariflerde hala yakın bir yer ismiyle anılmaya devam edilmesidir. Bu durum bize bu yeni yerleşimin çevrede daha tam anlamıyla tanınmadığı anlamı da verebilir. Bir diğer ilginç nokta, bu durumdan çok daha önce, 1847 yılına ait bir kayıta Mersin'in zaten bir köy adı olarak anılmasıdır. Bu aynı zamanda Tarsus Kadı Sicilleri'ndeki, Mersin'in köy olarak anıldığı ilk kayıttır. Bu kayıt Mersin'den açıkça "Mersin Karyesi" olarak söz etmektedir²⁶.

Yine birçok değişik kaynaktan, Mersin'in bir köy haline gelmesiyle ilgili farklı tarihlere de rastlamak mümkün olmaktadır. Akgündüz'e göre, XIX. yüzyılın başında Mersin bir köydü²⁷. Develi'ye göre ise, Mersin daha 1830'da bir köy statüsüne kavuşmuştu²⁸. 1892 tarihli Adana Salnamesi'nde, 1847 yılında Mersin, bir köy olarak görünmektedir²⁹. Fakat yine aynı tarihli merkez kayıtlarında, 1852-53 yılında böyle bir köyün olmadığını belirtmesi de ilginçtir³⁰.

Mersin'in ne zaman bir köy haline geldiği, bundan sonraki belgelerde de tam olarak bir tarihle işaretli değildir. Nitekim 1852 yılı Şubat'ına rastlayan ve Adana Valisi Mehmet Ziya Paşa tarafından merkeze yazılan bir yazıda, "iskele-i mezburda 8-10

²⁶ TŞS., No: 290, s. 98, h.no: 180, R. 1 Mayıs 1263 (M. 13 Mayıs 1847).

²⁷ Ahmed Akgündüz, *Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kehf*, Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, İstanbul, 1993, s. 531.

²⁸ Develi, *age.*, s.52

²⁹ İbrahim Bozkurt, *Salnamelerde Mersin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2001, s. 13.

³⁰ M. Akif Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarları ve Panayırları*, Ege Üniversitesi Yayını, İzmir, 1999, s. 98-99.

seneden beri yetmiş- seksen bab hane ve dekakin ihdas...”³¹ denilmek suretiyle, buranın aşağı yukarı 1840- 45 yılları arasında başlayan ve 1852’ye kadar yetmiş ile seksen ev ve dükkandan oluşan bir yer halinde olduğu, yani bir yerleşme şeklinde bulunduğu anlatılmaktadır. 1859 tarihinde merkezden yazılan bir başka yazıda, “Mersin İskeleyi, Saltanat-ı Seniyye’nin oldukça işlecek bir iskeleyi ve bendergahı olub, kadimden ufacak bir karye iken, beş-altı seneden beri bahren ve berren ticaret-i revaç-pezir olarak...”³² diye söz edilerek, Mersin’in daha 1850 ile 1855 yılları arasında bir köy halinde olduğu ve bu tarihlerden sonra deniz ve kara ticareti sayesinde büyüdüğü söylenmektedir. 1889 tarihli ve yine merkeze ait bir kayıta ise bu defa, “otuz kırk sene mukaddem hiçbir ehemmiyet haiz olmayub, adi bir köy haklinde bulunan Mersin İskeleyi...”³³ denilmesi de, Mersin’in 1850’li yıllarda bir köy olduğunu anlatması bakımından önemlidir.

Görüldüğü gibi, Mersin’in ne zaman bir köy statüsüne kavuştuğuna dair tam bir tarih söylemek mümkün değildir. Karşımıza çıkan her kayıt ve belge, bize değişik tarihler verir. Ama genel olarak bunların bir sentezi yapıldığında, Mersin 1840’lı yılların sonunda veya 1850’li yılların başlarında, artık bir köy halini almış görünmektedir. Yazışmalardan da anlaşılacağı üzere Mersin henüz bir köy durumundayken, Tarsus’a ait olan Gökçeli Kazası’na bağlı bulunmaktaydı.

Mersin’in idari durumuyla ilgili karşılaşılan bir başka problem de, Mersin iskeleyi ile Mersin Kenti’nin aynı yer olup olmadığıdır. Anadolu’da birçok örnekte gördüğümüz üzere, bir köy veya kent ile ona ait iskele arasında bazen birkaç kilometrelik bir mesafe bulunabilmektedir. Buna en güzel örnek olarak da, Tarsus kenti ile Tarsus

³¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)*., İrade/Meclis-i Vala (İ..MVL)., Dosya. no: 237, Gömlek .no: 8363, Ek:2, 25 Rebiü’l-ahir 1868 (M. 17 Şubat 1852).

³² *BOA.*, İrade/.Dahiliye (İ..DH.), D.no: 432, G.no: 28617, 25 Şevval 1275 (M. 31 Mayıs 1859).

³³ *BOA.*, Yıldız Perakende Evrakı, (Y-PRK-DH), 3-39, 16 Temmuz 1305 (M. 28 Temmuz 1889).

İskelesi verilebilir. Mersin kentinin oluşumu ile Mersin İskelesi arasında da belli bir mesafe olup olmadığı, bir problem olarak karşımıza çıkabilir. Çünkü kayıtlarda, ilk dönem için ismin bazen “Mersin”, bazen de “Mersin İskelesi” olarak geçmesi, bize Mersin için de böyle bir problemin geçerli olup olmadığı hakkında soru işaretleri ortaya çıkarmaktadır. Fakat kayıtlarda “Mersin İskelesi sakinlerinden...” diye başlayan bir yazının, “...karye-i mezkûr...” olarak devam etmesi³⁴, aynı durumun başka yerlerde de karşımıza çıkması³⁵, Mersin için böyle bir durumun söz konusu olmadığını kesin olarak göstermektedir. Düşüncemiz, Mersin Köyü’nün iskelenin olduğu yerde kurulup büyüdüğü yolundadır.

Osmanlı idari yapısında köyden sonra gelen idari birim, nahiyedir. Fakat nahije ile merkez köy arasında nasıl bir ilişki olduğu ve bunların idari yapı olarak arasındaki mesafe gibi sorunlar, Osmanlı idari yapısındaki bir başka problemi oluşturur. 1864 tarihindeki idari düzenlemelere kadar, nahije denildiği zaman neyin kastedildiği pek açık değildir ve bu zamana kadar ki nahiyelerin de köyle arasında, idari olarak bir fark yok gibi görünmektedir.

Mersin’in bir nahije haline gelişinde de, köy halini almasındaki gibi bazı belirsizliklere rastlanmaktadır. 1870 tarihli Adana Vilayet Salnamesi’ne göre Mersin, 1852 yılında Tarsus Kazası’nın bir nahiyesi halini almıştır³⁶. Mersin’in nahije oluşu ile ilgili, genelde üzerinde birleşilen tarih 1852’dir. Tarsus Şer’iyye Sicilleri’ne bakıldığında ise, Mersin’in nahije olarak adının geçtiği ilk tarihin 1860 olduğu dikkat çeker³⁷. Ama bundan yaklaşık bir yıl sonraki, 1861 yılı başlarına ait olması gereken bir sicil kaydında, bu defa Mersin’den, yeniden köy anlamına gelen “Mersin Karyesi” olarak

³⁴ TŞS., No: 295, s. 73, h.no: 111, 1271 (M. 1855).

³⁵ TŞS., No: 295, s. 52, h.no: 69-70, 17 Şevval 1271 (M. 3 Temmuz 1855).

³⁶ Bozkurt, *agt.*, s. 15.

³⁷ TŞS., No: 297, s. 228, h.no: 365, 1276 (M. 1860).

bahsedildiğini³⁸, bunun hemen ardından da Nisan 1861'e rastlayan bir başka kayıttaki "...Tarsus İskelesi nevahilerinden Mersin İskelesi..." tabirinin kullanılarak, Mersin'in yeniden Tarsus'a bağlı nahiyeler arasında sayıldığını görmekteyiz³⁹. Mersin'in 1852'de bir nahiye halini almasına rağmen, Tarsus kadı sicillerinde 1860'a kadar bir köy olarak anılması ve ancak bu tarihten sonra, ama bu arada bazen yeniden bir köy statüsünde adının geçmesinin temel nedeni, yukarıda değindiğimiz, Osmanlı idari sisteminde 1864 yılına kadar görülen karmaşıklıklardır. Nahiye ile köy arasındaki belirsizlik, Mersin'e ait kayıtlar tutulurken, Mersin'in bir köy olarak görülüp öyle kaydedilmesine, hatta bir nahiye olarak işaretlenmesine rağmen, bazı zamanlar hala bir köy statüsünde anlaşılmasına neden olmuştur. Zaten bundan dolayı, önceleri Mersin'e bir Nahiye Müdürü tayin edilmediği, ancak nüfus ve memur sayısı gelişimle paralel artmaya başladıkça, sonraları bir Nahiye Müdürü tayin edilmek zorunda kalındığı da bir merkez kaydında açıkça anlatılmaktadır⁴⁰.

1864 yılında yapılan Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti, idari alanda karışıklığın giderilmesine çalışmıştır. Bu düzenleme sonrasında idari ayrışmaların Vilayet-Liva-Kaza-Nahiye-Köy olarak, beş ayrı şekilde yapıldığını görürüz. Ancak bu düzenlemeler sonrasında, "nahiye" denilince ne anlaşılacağı ortaya konulmuştur ki⁴¹, Mersin bu sırada zaten bir "kaza" haline gelmiştir.

Mersin'in kaza statüsü ile ilgili kayıtlardan da açıklayıcı bilgiler elde etmek çok zordur. Mersin, çok büyük bir ihtimalle, 1864'deki Vilayet Nizamnamesi ile birlikte, bir kaza şekline bürünmüş olmalıdır. Adana Vilayet Salnamesi'ne göre Mersin, 1864

³⁸ TŞS., No: 298, s. 19, h.no: 25, 1277 (M. 1861).

³⁹ TŞS., No. 298, s. 25, h.no: 35, 17 Şevval 1277 (M. 28 Nisan 1861).

⁴⁰ BOA., Y-PRK-DH, 3-39, 16 Temmuz 1305 (M. 28 Temmuz 1889).

⁴¹ 1864 Vilayet Düzenlemeleri için bkz: Vilayet Nizamnamesi, *Düstur* I/1, Dersaadet, 1289, s.s. 608-651.

tarihinde Gökçeli, Kalınlı ve Elvanlı nahiyelerinden oluşan bir kaza olmuştur⁴². Burada dikkat çeken durum, daha önce kaza konumunda anılan ve Mersin küçük bir yerleşimken bağlı bulunduğu Gökçeli ile yine daha önce Tarsus kazalarından olan Elvanlı'nın, Mersin'e bağlı birer nahiye statüsüne düşmesidir. Bu durum bize Mersin'in, çevresindeki çok geniş bir alan aleyhine hızla büyüdüğünü göstermesi bakımından önemli olmalıdır.

Tarsus Şer'iyye Sicilleri'ne baktığımızda ise, diğer benzer durumlarda olduğu gibi, kaza statüsü ile ilgili olan kayıtların da yine belirlenen zamandan daha geç olarak tarihlendiğine şahit oluruz. Sicillerdeki "Mersin Kazası" adını taşıyan ilk kayıt, kaza statüsüne dönüştüğünü düşündüğümüz 1864 yılından, yaklaşık altı yıl sonra, 1286 (M.1870) tarihlidir⁴³. Fakat bu kayıttan yaklaşık altı yıl daha önce tarihli bir başka kayıta, "Mersin Kasabası"⁴⁴ tabirinin geçmesi, aslında herkesin üzerinde birleştiği ve Adana Vilayet Salnamesi'nde de açıkça belirtilen, Mersin'in kaza statüsüne geçtiği 1864 tarihinin doğru olduğunu açıklaması bakımından önemlidir. Adana Vilayet Salnamesi'ne göre, 1869 yılında Mersin'de, Kaymakam ve 4 azadan oluşan bir Kaza İdare Meclisi vardı. 1870 yılında ise üye sayısı artarak kaymakam yanında naip, müftü, mal müdürü, iki Müslüman ve Rum Metropolitleri ile iki gayrimüslim üyeden oluşmuştu⁴⁵. Burada önemli bir nokta da, Mersin'in henüz yeni bir yerleşim olmasına rağmen, birdenbire kaza statüsüne geçmesidir. 1850'li yıllarda henüz bir köy olan Mersin, on iki yıl gibi kısa bir zamanda kaza durumuna gelmiştir ki, bu aslında bir yerleşim yeri açısından pek alışılan bir durum değildir. Zaten bu durum, bir merkez kaydında da açıkça ifade edilerek, Mersin'deki bu hızlı gelişme konusunda yönetimin de şaşkın olduğu belirtilmiştir. Bu kayıta "memuriyet ve ehemmiyeti ziyadeleşince müdürlük, ikinci sınıf kaymakamlığa

⁴² Bozkurt, *agt.*, s. 15.

⁴³ TŞS., No: 304, s. 86, 21 Zi'l-kade 1286 (M. 22 Şubat 1870).

⁴⁴ TŞS., No: 306, s. 53-54-55-56, h.no: 91, 2 Şaban 1281 (M. 31 Aralık 1864).

⁴⁵ Bozkurt, *agt.*, s.32-33.

tahvil buyrulmuş”⁴⁶ denilmek suretiyle, Mersin’in, nahiye statüsünden hemen sonra, “ikinci sınıf” bir kaza statüsüne dönüştüğü açıklanmıştır. İkinci sınıf kaza statüsü, aslında Mersin’in ne kadar hızlı büyüdüğü konusunda önemli bir ipucudur. Kaza teşkilatlarıyla ilgili 1861 yılında yapılan ve etkisini hala sürdüren düzenleme ile kazalar sınıflara ayrılmış ve bu tarihten itibaren de Anadolu’da kazalar, üç sınıfta derecelendirilmiştir⁴⁷. Kazalardaki sınıflaşmalara bugünkü ilçe yapılarından örnek verecek olursak, Tarsus bugün “birinci sınıf” bir ilçe statüsünde diyebiliriz. Tarsus gibi, Türkiye’nin en büyük ilçelerinden birinin birinci sınıf ilçe olduğu düşünülürse, o dönem için Mersin’in nahiyeden hemen sonra, üçüncü sınıf değil de, “ikinci sınıf” bir kazaya dönüşmesi, bu çok hızlı büyümeyi açıkça göz önüne koymaktadır.

Sicillerde maalesef. Mersin’e ait Kaymakam isimlerine rastlanmamaktadır. Ama Adana Vilayet Salnamesi’ne göre, 1869 yılından itibaren Mersin’deki kaymakam isimleri şöyle sıralanmıştır⁴⁸:

- 1286 (1869)- Reşad Bey
- 1287 (1870)- Abdülkadir Kemali Efendi
- 1289 (1872)- Abdülkadir Kemali Efendi
- 1290 (1872)- Galip Bey
- 1293 (1876)- Mehmet Reşat Bey
- 1294 (1877)- Mehmet Reşat Bey

⁴⁶ BOA., Y-PRK-DH, 3-39, 16 Temmuz 1305 (M. 28 Temmuz 1889).

⁴⁷ Nuri Adıyeke, *XIX. Yüzyılda Milas’ın Sosyal, Demografik, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi*, İzmir, 1994, s. 32

⁴⁸ Bozkurt, *agt.*, s. 22.

- 1296 (1879)- Abdüllatif Bey
- 1297 (1880)- Ahmet Hamdi Efendi
- 1307 (1890)- Mehmet Nazif Efendi

Yine 1864 düzenlemeleriyle kazalarda, kaymakam başkanlığında bir Kaza Meclisi kurulmuş, bu mecliste eğitim, güvenlik, bayındırlık, ziraat, tapu ve halka ait işler görüşülmüştür. 1869 yılında, Mersin Kazası İdare Meclisi Kaymakam Reşat Bey, Aza Abdurrahman Efendi, Aza M. Ali Efendi, Aza Nikola Ağa, Aza Kirkor Ağa'dan oluşmaktaydı⁴⁹.

Yine Adana Vilayet Salnamesi'ne göre, 1869 yılında Mersin'de bir Belediye Meclisi bulunmaktaydı⁵⁰. Bu kayıt, Mersin'de Belediye teşkilatının kurulduğunu göstermesi bakımından önemlidir ve kent açısından alınan mesafeyi de görmemize yardım eder. Oysa Tarsus Şer'iyye Sicilleri'nde, Mersin'de bir belediye teşkilatı bulunduğuna dair ilk kayıt ise 1874'tür⁵¹. Belediye kuruluşu ve belediye başkanları ile ilgili olarak da, kayıtların sağlıklı olmaması nedeniyle, Mersin için fazla bir şey söylemek mümkün olmamaktadır. Zaten genel olarak Osmanlı Devleti'nde, belediye örgütlenmeleri hakkında fazla bir ayrıntı yoktur. Bu konudaki en önemli gelişme, büyük yerleşimlerdeki belediyeler ve belediye meclislerinin nasıl çalışacağını anlatan ve 1867'de "Vilayatta Devair-i Belediye Meclislerinin Vezaif-i Umumiyesi Hakkında" adıyla yayınlanan düzenlemedir⁵².

⁴⁹ Bozkurt, *agt.*, s. 32-33.

⁵⁰ Bozkurt, *agt.*, s. 35.

⁵¹ TŞS., No: 308, s. 109, H.no: 184, 4 Cemazie'l-evvel 1291 (M. 19 Haziran 1874).

⁵² Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.275.

Mersin’de, ticari potansiyelin yüksek olması ve bir iskele olarak dışarıya açılan bir kapı görevi yapması nedeniyle, başka birçok liman şehri gibi belediye meclisi, 1864 Vilayet Nizamnamesi’nin belediye ile ilgili maddelerine göre kurulmuştu⁵³. Bu nedenle, 1877 tarihli belediye kanunu çıkmadan önce, daha 1869 yılında, Mersin’de bir belediye meclisi oluşturulmuştu. Meclis, Adana Vilayet Salnamesi’ne göre Reis Abdurrahman Ağa, aza Mustafa Ağa, aza Mahmut Efendi, aza İlyas Ağa, aza Nikola Ağa, aza Esat Ağa, aza Kirkor Ağa ve kâtip Neşet Efendi’den oluşuyordu⁵⁴. 1874 yılında ise Belediye Reisi Dervişzade Mehmet Efendi İbn-i Ahmed Ağa idi⁵⁵.

Mersin’in kaza olduğu dönemlerde, bir hükümet konağına sahip olduğu görülmektedir. Hükümet Konağı’nın ilk olarak ne zaman yapıldığı hakkında bir bilgimiz olmasa da, 1867 yılından önce bir hükümet konağının yapılmış olduğu kesindir. Çünkü merkezden gelen bir tezkerede “Mersin Hükümet Konağı’nın fazlaca harab olmasından dolayı tamirine lüzum görülerek...”denilmek yoluyla, zaten çok önceden bir hükümet konağının Mersin’de bulunduğu açıkça belirtilmektedir⁵⁶.

Mersin’in bu hızlı büyüme yönelimi, bu kadarla da kalmadı. Mersin, kaza olduktan sonra da hızla gelişmeye devam ederek, 1888 yılında bir “sancak” haline dönüştürüldü. 1867 yılında Tarsus sancak merkezi olmaktan çıkarılarak, Adana Livası (Sancağı)’na bağlı bir kaza merkezi, Adana’da, Haleb Vilayeti’ne bağlı bir sancak haline dönüştürülmüştü. 1877’de Adana, Haleb Vilayeti’nden ayrılarak, tekrar bir vilayet merkezi, Tarsus ve Mersin ise, Adana Vilayeti’nin Adana Sancağına bağlı birer kaza görünümündeydiler. 1888 yılına gelindiğinde ise Tarsus Mersin’e bağlanarak, kaza

⁵³ Bozkurt, *agt.*, s.34.

⁵⁴ Bozkurt, *agt.*, s.35.

⁵⁵ *TŞS.*, No: 308, s. 109, h.no: 184, 4 Cemazie’l-evvel 1291(M. 19 Haziran 1874).

⁵⁶ *BOA.*, İ..MVL., D.no:570, G.no: 25620, 1 Zi’l-hicce 1283 (M. 6 Nisan 1867).

merkezi konumunu korurken, Mersin ise, bir “Liva” yani Mutasarrıflık olmaya hak kazanmıştı.

Mersin’in “sancak” olmasıyla ilgili tarih hemen her yerde, 1888 olarak kabul edilmektedir. Yine diğer bilgilerle arasında, tarih konusunda bir uyuşmazlık söz konusu olan Tarsus Şer’iyye Sicilleri’nde de, bu konuda bir yakınlık olduğu görülmektedir. Tarsus Şer’iyye Sicilleri’nde, Mersin adının “sancak” olarak ilk defa geçtiği kayıt, 10 Rebiü’l-ahir 1307 (M. 4 Aralık 1889) tarihlidir⁵⁷. Nitekim merkez belgeleri de Mersin’in sancak merkezi olduğu tarihi, 1889 olarak vermektedir.

Devletin, Mersin’in bir sancağa dönüştürülmesi konusunda istekli olması da dikkati çekmektedir. 1889 tarihli bir merkez kaydında “...madem ki orada ecanib (yabancılar) çoğalmış ve mademki orası on dört konsoloshane açılacak kadar ehemmiyet almıştır...Mersin’de bir mutasarrıflık teşkili icra-i imkanda bulunmuştur...”⁵⁸ denilerek, yabancıların burada çokça bulunması nedeniyle ve bunları kontrol altında tutmak için, burada bir mutasarrıflık oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. “Bu mutasarrıflığın teşkilini icab eden esbab-ı sahihe, nefs-i Mersin’in hasıl etmiş olduğu ehemmiyet-i mevkiyye ve siyasiyyeden ibaret olub...” denilmek suretiyle de, esas sebebin, Mersin kent merkezinin, siyasi ve mevki olarak önemi olduğu da, kesin bir ifadeyle açıklanmıştır. Devlet mutasarrıflığı oluşturmak için ise, çeşitli yollar düşünmüştür. Buna göre bu yollardan birisi Silifke’nin Mersin’e dâhil edilerek, İçel Mutasarrıflık merkezinin Anamur veya Ermenek’e kaydırılmasıdır. Fakat daha sonra, durumun acil olması sebebiyle bundan

⁵⁷ TŞS., No: 385, s. 144, h.no: 171, 10 Rebiü’l-ahir 1307 (M. 4 Aralık 1889).

⁵⁸ BOA., Y-PRK-DH, 3-39, 16 Temmuz 1305 (M. 28 Temmuz 1889).

vazgeçilmiş ve Tarsus'un bütün ticaretinin Mersin ile olması nedeniyle, Tarsus'un Mersin'e ilhakı yoluyla sancağın acilen oluşturulmasına karar verilmiştir⁵⁹.

Görüldüğü gibi Mersin'in, bir görüşe göre 1830'lu veya 1840'lı yılların başında başlayan idari öyküsü, yaklaşık elli yıllık ve bir kent için çok kısa denilebilecek bir sürede sancak merkezi haline dönüşmesine neden olmuştur. Bu duruma en önemli neden de, tabii ki iskele ve buna bağlı olarak kentin konumu ile birlikte, dünya ekonomik yapısındaki bu döneme rastlayan çok önemli gelişmelerdir. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldan itibaren geçimlik ekonomiden, pazar ekonomisine geçerek, dünya ekonomik sistemine entegrasyonu⁶⁰, Mersin'e ait bu baş döndürücü gelişme hızını açıklamamıza yardım eden, en önemli olgudur. Özellikle, köy-nahiye-kaza geçişlerinin meydana geldiği tarihler göz önüne alındığında ve bunlar Amerikan İç Savaşı, pamuk ve dokuma sanayi, Süveyş Kanalı'nın yapımı gibi olaylarla yan yana konulduğunda, bizim için önemli ve gelişmeyi sağlıklı değerlendirmemizi sağlayacak net açıklamalar yapmamıza olanak sağlayacaktır.

I.2. Mersin Kent Dokusunun Gelişmesi

I.2.1. Kiliselerin İnşası

Mersin kentinin ortaya çıkışı çerçevesinde, 1840'lı yıllara gelindiğinde, kentteki kalabalıklaşma ve yerleşimin artmasıyla birlikte, burada bir Hristiyan cemaatin oluşmaya başladığını görürüz. Çeşitli yerlerde zaten Mersin'e ilk gelen kişilerin veya

⁵⁹ BOA., Y-PRK-DH, 3-39, 16 Temmuz 1305 (M. 28 Temmuz 1889).

⁶⁰ Nuri Adıyeke, "Osmanlı Döneminde İçel'in Merkez Kaymaları, Etki Alanı Değişimleri ve Mersin Kenti'nin Doğuşu", *XIX. Yüzyılda Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin Üniversitesi Kent Araştırmaları Merkezi Yayınları, Mersin, 2002, s. 82.

ailelerin, aslında Hıristiyanlar olduğu söylenmektedir. Demirtaş, Mersin'e ilk olarak yerleşenlerin Adalar ve Kapadokya'dan gelen Rum Ortodokslar olduğunu söyler. Yine Demirtaş'a göre, Suriye ve Lübnan'dan gelen ve ticaretle uğraşan Arap Ortodokslar da, Mersin'e ilk yerleşenler arasında sayılır⁶¹. Develi'de bu görüşü paylaşanlardan birisidir ve ona göre de ilk sakinler, Kapadokya'dan gelen Ortodoks Rumlardır⁶².

Mersin'e ilk olarak yerleşenlerin genelde Ortodoks olması ve bunların sayılarının giderek artması sonucunda, bir süre sonra bunlara ait ibadethanelerin kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında Ortodoksların, devlete başvurarak, ibadetlerini serbest yapabilme konusunda izin almaya çalıştıklarına şahit oluruz. Devletin 1849 yılı Eylül'ünde bu konuda kısıtlı da olsa izin verdiği görülür⁶³. Buna göre Ortodoks cemaatin, Papaz Efendi'nin evinde “izhar-ı savt etmeksizin İncil kıraat eylemelerine” yani gürültü çıkarmadan İncil okumalarına ve “ziyade şematat eylememek şartıyla” ibadetlerini yapabilmelerine izin verilmiştir. Bu izin belgesinde, Mersin'deki Ortodoks cemaatin, Şam Patrikliği'ne bağlı olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Bu tarihte yayınlanan bir fermanla, Mersin İskelesi'nde sakin papazların ayinlerine zorluk çıkarılmaması konusunda yerel yöneticiler uyarılır. Fakat bu konuda görevlilerin pek yumuşak davranmaması, papaz ve Ortodoks cemaatin şikâyetlerine yol açmış ve cemaat yeniden devlete başvurarak, problemin halledilmesi konusunda devletten yardım istemiştir. Bunun üzerine merkezden tekrar bu konuda bir emirname yayınlandığı, bu emirnameye ek olarak da, 1849 yılında verilen ibadet izninin eklenerek, bu konuda gerekli kolaylığın gösterilmesi için buradaki memurların yeniden uyarıldığı görülmektedir⁶⁴.

⁶¹ Ali Demirtaş, *İçel İli İncelemeleri*, Ankara, 1996, s. 90.

⁶² Develi, *age.*, s. 54.

⁶³ *TŞS.*, No: 291, s. 247, Evail-i Zi'l-kade 1265 (M. Eylül 1849).

⁶⁴ *TŞS.*, No: 290, s. 265, h.no: 517, Rebiü'l-ahir 1268 (M. Şubat 1852).

Bu yazışmalardan bir yıl sonra 1853 yılına gelindiğinde, kentteki Ortodoks cemaatin artması nedeniyle, artık bir kilise yapımına ihtiyaç duyulmaya başlandığına ve bu nedenle kilise yapımına izin verilmesi konusunda cemaatin merkeze başvurduğuna ve merkezden de bu konuda bir fermanın yayınlandığına şahit olmaktayız⁶⁵. Fakat cemaat bu konuda merkeze başvurduğu zaman, Kilise inşaatının çoktan başladığı da anlaşılmaktadır. Anlaşıldığına göre Papaz Efendi, burada yaşayan cemaatten topladığı para ile henüz kilise inşasına dair emir yayınlanmadan önce inşaata başlamış bulunmaktaydı. Buna göre yapımına başlanan kilise uzunluğuna 22, enine 10 ve değer olarak 12 zira ölçüsündeydi⁶⁶.

İzin alınmadan kilise inşaatına başlanması, burada bulunan devlet görevlilerinin de dikkatinden kaçmamış ve tepkiye neden olmuştur. Nitekim Mersin'e bir iskele yapmak amacıyla merkezden gönderilen ve bu nedenle burada bulunan Mühendishane-i Berriye-i Hümayun Kolağalarından Mehmet Efendi, bu duruma sert tepki göstererek, inşaata müdahale etmiş ve engellemeye çalışmıştır⁶⁷. Bu durum karşısında Ortodoks cemaatin, hemen merkeze bir şikâyet yazısı gönderdiklerine şahit olmaktayız. Yazıda, 1265 (M. 1849) tarihli ferman gereğince, duruma müdahale edilmemesi gerektiği halde mühendis tarafından bunun dinlenmediği, bu engellenmenin kaldırılması gerektiği anlatılarak, yapılan bu kilisenin “çoğalan Mersin Hıristiyanları” için gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir. Devlet ise bu duruma, Ortodoksların istekleri doğrultusunda müdahale ederek, mühendis Mehmet Efendi'yi uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Emirnamede, kilisenin yapımının zorunlu olduğu belirtilmiş ve bu tip kiliselerin devletin her yanında yapımına

⁶⁵ TŞS., No: 291, s. 315-316, h. no: 285, 13 Cemazi'el-evvel 1269 (M. 22 Şubat 1853).

⁶⁶ TŞS., No: 291, s. 313-314, 19 Cemazie'l-ahir 1269 (M. 30 Mart 1853). Arşın, Osmanlı'da kullanılan, İslami bir uzunluk ölçüsü. Diğer adı “zira”dır. Mimari arşın 78,9 cm. ile 75 cm. arasında değişmektedir. (Walter Hinz, *İslamda Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul, 1990, s. 73); M. Zeki Pakalın ise, mimarı arşını 75,8 cm. olarak belirtmektedir. (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, İstanbul, 1993, s. 88).

⁶⁷ TŞS., No: 291, s. 313-314.

izin verildiği, Ortodokslara verilen imtiyaz sonucu papazların serbestçe ayinlerini icra edebilecekleri, Ortodoksların padişahın reayaları arasında olduğu belirtilerek, adı geçen kilisenin inşaatına müdahale edilmeden, eksik yerlerinin düzeltilmesi ve tamirine ses çıkarılmaması istenmiştir⁶⁸. Bu konu, bir merkez belgesinde de karşımıza çıkmaktadır. Adana Valisi Mehmet Ziya Paşa tarafından merkeze gönderilen ve durumun anlatıldığı kayıt ile Tarsus'taki Rum metropoliti tarafından buna eklenen yazılarda, durum ayrıntılarıyla anlatılarak, Rum taifesinin ibadet konusunda perişan olduğu ve bu nedenle kilisenin tamiratına karşı olunmaması konusunda, merkezden ricada bulunulmuştur⁶⁹.

Fikri Mutlu, Mersin Halkevi Dergisi'nde yazdığı bir yazıda, bu kilisenin Rum Ortodokslara değil, Arap Ortodokslara ait olduğundan bahseder⁷⁰. Mutlu'ya göre bu kilise, 1852 yılında Arap-Ortodoks cemaati tarafından yaptırılmış ve Antakya Patrikliği'ne bağlanmıştır. Oysa elimizde bulunan, hem Devlet Arşivleri'ne ait ve hem de Tarsus Şer'iyye Sicilleri'ndeki kayıtlara göre, bu kilisenin Osmanlı vatandaşı Rum Ortodokslarına ait olduğu ve Şam Patrikliğine bağlı bulunduğu açıkça bellidir.

Mersin'de Ortodoks cemaatinin fazlalaşması ve bir Rum-Ortodoks Kilisesi'nin oluşturulmasının ardından, burada yine aynı yıllarda Latin-Katolik cemaatinin de oluşmaya başladığı dikkat çeker. Özellikle, Fransa'nın bir sonraki bölümde de bahsedeceğimiz ve daha burada bir yerleşim oluşturulmadan önce Mersin'e olan ilgisi sonucu, kente bir Latin-Katolik akını yaşandığı söylenebilir. Kentteki Latin-Katolik sayısının artması nedeniyle, burada Fransa himayesinde bir Latin-Katolik Kilisesi'nin kurulması cemaat tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. 1853 yılında Mersin'deki

⁶⁸ TŞS., No: 291, s. 313-314, 19 Cemazie'l-ahir 1269 (M. 30 Mart 1853).

⁶⁹ BOA., Mektubi Kalemi-Umum Vilayet, (A.MKT.UM), D.no: 139, G.no: 75, 27 Şevval 1269 (M. 3 Ağustos 1853).

⁷⁰ Fikri Mutlu, "Mersin Şehri Ne Zaman ve Nasıl Kuruldu", *Mersin Halkevi Dergisi*, Yıl:3,Birinci Kanun 1940, Sayı 35, s. 6-7.

Fransa konsolos vekili Marguillier, Halep'e bir mektup göndererek, buradan bir pederin Mersin'de görevlendirilmesini istemiştir. Bunun üzerine, Halep'teki Latin-Katoliklerin bölge temsilcisi olan Viareggiolu Peder Damiano, konsolos vekili Mösyö Marguillier aracılığı ile Mersin'de, İtalyan asıllı Antonio Garbini'nin on dönümlük arazisini satın almıştır. Kilise kurulması düşüncesiyle alınan bu yerin ardından Mayıs 1854 tarihinde, Tarsus'ta görevli Peder Antonio ile yardımcılığı görevini üstlenen Serravezzalı Peder Vincenzo Mersin'e taşınarak, satın alınan arazi üzerinde “geçici” olarak bir ibadethane ile burada bulunan Katolikler'in çocuklarının eğitimi için dört sınıf açarak, adını “Padovalı Saint Antuan Koleji” koymuşlardır⁷¹.

Bundan kısa bir süre sonra, burada ibadete başlayan bu Latin-Katolik Kilisesi'nin resmîlik kazanması amacıyla, devlete istekte bulunulmaya başlandığını görüyoruz. Temmuz 1854'te, Fransa Maslahatgüzarı Mösyö Berdeti'nin bu amaçla devlete yaptığı başvuruda, “şehir-i mezkûrda mütemekkin Fransız ve Avrupalı familyaların adedi günden güne artmakta ve bu keyfiyet şehre azim ehemmiyet vermekde olduğundan orada mütemekkin olan merkum Avrupalıların Katolik ayini icradan birçok vakit daha mahrum kalmamaları mevadd-ı lâzımeden bulunmuş olmakla”⁷² denilerek, burada yaşayan Katolik cemaati için bir kilisenin gerekliliğinden bahsedilmekte ve yapılacak kiliseye ruhsat verilmesi için ricada bulunulmaktadır. Burada önemli olan bir nokta, kilise için izin istenilirken “memalik-i şarkiyyede bulunan Hıristiyanların serbestçe icra-i ayin etmelerinin temini hususunda Saltanat-ı Seniyye'nin derkar olan amil ve arzusu...” denilerek, devletin bu konuda Hıristiyanlara verdiği güvencenin de hatırlatılmasıdır.

⁷¹ Hanri Leylek, *Mersin Katolik Kilisesi-1853, 150.Yıl*, Mersin, 2005, s. 7.

⁷² BOA., İrade/ Hariciye (İ..HR.), D.no: 118, G.no: 5767, Ek:1, M. 6 Temmuz 1854.

Mersin’de bir Latin-Katolik Kilisesi açılması arzusunun Fransa Maslahatgüzarı’na, Şam’da bulunan “Kapuş rahiblerinin büyüğü” tarafından istendiği ve Halep’teki Fransa Konsolos Vekili tarafından bildirildiği de ayrıca açıklanmaktadır. Yani burada bir Latin-Katolik Kilisesi açmak isteyenler, Kapuçin tarikatı üyeleridir⁷³.

Katoliklerin, bu istek ve ricaları sonucunda, devletin Şubat 1855 tarihinde kilise inşaaı için ruhsat verdiğini görmekteyiz. Bu tarihte çıkan izinle devlet “Midilli Ceziresi, Mersin İskelesi ve Trablusgarb dâhilinde kâin Bingazi Kasabası ile Trabzon’da bulunan Latin- Katoliklere mahsus olmak üzere bir bab kilise inşasına”⁷⁴ müsaade etmiştir.

Yalnız bu müsaade verilirken devletin bazı şartlar ortaya koyduğu, bazı konularda tereddüde kapıldığını görüyoruz. Bu tereddütlere rağmen devletin Katoliklere bu izni vermeyi, bunların Ortodokslardan ayrı biçimde ibadet etmelerinden dolayı bir zorunluluk olarak gördüğünü de söyleyebiliriz. Kayıtta, “efrenç takımının oldukları yerlerde ayinlerini icra eylediklerinde ellerinde olan ibadetgâhlara müdahale edilmemesi suretleri musarrıh ise de müceddeden kilise yaptırıp yaptırmamalarına dair ber-gune sarahat bulunmadığından”⁷⁵ denilerek, Katolik cemaatinin yeni kiliseler yaptırıp, yaptırmamaları konusunda bir tereddüt bulunduğu ve bu nedenle bu kiliseyi yaptırmaları

⁷³ Kapuçin veya Kapusien tarikatı, 1525 yılında, Fransiskan tarikatı içinde yaşanan bir kopuş sonucu oluşan yeni bir tarikattır. Kapuçinler, Fransiskan tarikatı içinde yer alırlarken, Fransiskanların, Hristiyanlığın özünden koparak, dünyevi hayata fazla dalmalarından şikâyetle, buradan ayrılanlar tarafından kurulan yeni bir kol olarak ortaya çıkmışlardır. Kapuçinlere göre dünya, sadece bir çile çekme yeridir ve dünyevi zevkler terk edilerek, çileli bir hayat sürmek, dinin gereğidir.

⁷⁴ BOA., Amedi Kalemî, (A.AMD.), D.no: 53, G.no: 88, 23 Cemazie’l-evvel 1271 (M. 11 şubat 1855); BOA., İ.İHR., D.no: 118, G.no: 5767, Ek:2, 25 Cemazie’l-evvel 1271 (M.13 Şubat 1855). Bu arşiv kayıtları içinde bulunan ve ekler kısmında Ek: III olarak sunulan kilise krokisinin tam olarak Mersin Latin-Katolik Kilisesi’ne ait olup olmadığı konusunda belge içinde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Kroki Mersin Latin-Katolik Kilisesi’ne ait olabileceği gibi Midilli, Bingazi veya Trabzon Latin-Katolik Kiliseleri’ne de ait olabilir. Ancak kroki dikkatle incelendiğinde, bu krokinin Mersin Latin-Katolik Kilisesi’ne ait olma ihtimali yüksek görünmektedir ve bu durum kilise rahiplerinden Sayın Hanri Leylek’le de tartışılarak, Mersin Latin-Katolik Kilisesi’ne ait olabileceği konusunda görüşbirliğine varılmıştır.

⁷⁵ BOA., A.AMD., D.no: 53, G.no: 88, 23 Cemazie’l-evvel 1271 (M. 11 Şubat 1855).

konusunda bir şey söylenemeyeceği belirtilmiştir. Buna karşılık, bu kiliselerin açılabilmesi için bir takım şartlar öne sürülmüştür ki buna göre bu kiliselerde görevli papazlar, eskiden beri devam eden ve hem İstanbul, hem de ülkenin her yanında uygulanan kurallardan ayrılmayacaklar, Osmanlı Devleti içindeki Katoliklerin dini ve dünyevi işlerine asla ve hiçbir zaman müdahalede bulunmayacaklardı. Devletin Latin-Katolik Kiliseleri'nin açılmasını, bunların Latince ibadet etmeleri ve “şühur-ı şemsiyeli alafranga usul” üzere takvim kullanmaları yani, güneş gününe göre hesap edilmiş miladi takvim kullanmaları nedeniyle aslında bir zorunluluk olarak gördüğünü de bu kayıttan anlayabiliriz⁷⁶.

Mersin'de özellikle 1870 tarihinden sonra, değişik cemaatlere ait birçok kilisenin açıldığı bilinmektedir. Bunlar 1870 yılında bugünkü Yoğurt Pazarı denilen yerde, Ermeni-Ortodoks Kilisesi ve daha sonra buna bağlı ilaveler ve okul, yine Yoğurt Pazarı'nın 150 metre kadar batısında 1896 da açılan Ermeni-Katolik Kilisesi, Nusratiye Mahallesi'nde 1898 yılında açılan Ermeni-Protestan Kilisesi ve buna bağlı okul, İstasyon Caddesi'nde 1876'da yapılan Marunî-Katolik Kilisesi, Mahmudiye Mahallesi'nde ve Konstanti Mavromatis'in başını çektiği Rum cemaati tarafından, 1886'da başlanıp, 1890'da tamamlanan bir Rum-Ortodoks Kilisesi, 1892'de Amerikalı bir doktor olan Meytin tarafından, İstasyon Caddesi'nin sahil kısmında yaptırılan Amerikan-Protestan Kilisesi'dir⁷⁷. Fakat Tarsus sicillerinde, anlattığımız Rum-Ortodoks ve Latin-Katolik kiliseleri dışında, bu kilise ve ibadethanelerin yapımı ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Çok büyük bir ihtimalle bu kiliselere ait yerel kayıtlar, 1864 yılından itibaren olabileceğini düşündüğümüz, hepsi kayıp olan Mersin Kadı Sicilleri'nde idi.

⁷⁶ BOA., A.AMD., D.no: 53, G.no: 88.

⁷⁷ Mutlu, *agm.*, s.7.

Mersin’de birçok kilisenin birbiri ardına açıldığı dikkati çekmektedir. Bu mekânların hızlı bir biçimde ve birçok değişik varyasyonlar halinde açılması, Mersin’e yerleşen insanların çeşitliliği, menşei ve sayısı hakkında bize bazı ipuçları vermesi bakımından önemli olmalıdır.

I.2.2 Camilerin İnşası

Mersin’de birçok kilise yapılmasına ve bunların bazıları hakkında detaylı bilgi ve yazışmalara rastlanmasına rağmen, maalesef burada yapılan camiler hakkında elimizde yeterli ve tatmin edici veriler yoktur. Fikri Mutlu, Mersin’de bugüne kadar gelebilen eski camilerin yapılış tarihlerinin, 1873 ile 1899 yılları arasında olduğunu belirterek, şehirdeki ilk caminin yapılış tarihinin belli olmadığını söyler⁷⁸. Fakat kayıtlar, bu tarihten önce cami ve mescid yapımından söz etmektedir.

1854 tarihi, Mersin’de bir cami veya mescidin oluşabileceği en yakın tarih olmalıdır. Tarsus Şer’iyye Sicilleri’nde bulunan 1855 yılı tarihli ve Mersin’de bulunan mescid-i şerife ek yapılan bazı yerlerden bahsedilen bir kayıta, “bu iskelede bir sene mukaddem yine hayır sahibinin yaptırdığı mescid-i şerife...” ibaresi kullanılarak, burada 1854 tarihinde bir mescid yapıldığının ipuçları verilmektedir. Bu, büyük bir ihtimalle Mersin’de yapılan ilk müslüman ibadethanelerinden birisi olmalıdır. Kayıta, bu mescide iki oda, bir dükkân ve ayrı bir mescid ilavesinden bahsedilmektedir. Bu ilaveler bize cemaatin bir yıl içinde kalabalıklaştığını göstermesi ve kentin büyüme hızı hakkında bilgi sahibi olmamız bakımından da önemlidir. Yapılan ekler, bundan bir yıl önce yapılan eski mescit vakfına tahsis edilmiş ve vakfa yeni bir mütevellî atanmasının lüzumlu olduğu

⁷⁸ Mutlu, *agm.*, s.6.

bildirilerek, bu göreve Alanyalı Hocasade Hafız Mehmed Efendi bin Ahmed yönetici olarak tayin edilmiştir.⁷⁹

Bu mescidin de, hemen birkaç yıl sonra cemaatin ihtiyacını karşılamaktan uzak kaldığını görüyoruz. Özellikle toplu kılınması gerekli olan Cuma namazlarının kılınması konusunda zorluk çekilmesi üzerine, bu sorunun halledilmesi amacıyla bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla 1857 tarihinde Ürgüplü Mehmet Şakir Efendi, iskelede bulunan iki oda ve bir dükkânını yine bu mescide vakfetmiştir. Bu vakfın yönetiminde de aynı iki yıl öncesinde olduğu gibi, Alanyalı Hafız Mehmed'i görmekteyiz. Aynı zamanda vakfa ait hisseler de, cami hatibine üç hisse ve müezzine de yine üç hisse olmak üzere görevliler arasında paylaştırılmıştır. Konu ile ilgili kayıta, iskelenin günden güne gelişip büyümesi ve ahalinin çoğalmasına karşın iskelede cami olmadığından, ahalinin dini eda etmekte zorlandığı ve eziyet çektiğinden yakını olarak, bunun önüne geçilmesi ve Cuma namazlarının toplu halde kılınması için yukarıda da bahsedilen ve Alanyalı olup, Mersin'de 39. hanenin 1. numarasında kayıtlı, 37 yaşında olan Mehmed bin Ahmed'in buraya imam ve hatip olarak atandığı ve bu işe layıklığının da, Tarsus Evkaf Müdürlüğü'nde yapılan bir sınavla anlaşıldığı belirtilmiştir⁸⁰.

Cami-i Şerif vakfına kimi zaman farklı gelirlerin bağlandığı görülmekteydi. Kimi zaman ise akarat belli durumlarda, geçici veya şartlı bırakılıyordu. Örneğin 1855 yılında, Mersin İskelesi sakinlerinden olan Ayşe bint Hacı Mehmed hacca gideceğini belirterek, kendisine ait iskelede bulunan altı dam, üstü kiremitli oda ve bitişiğindeki dört dönüm ağaç dikili ve sınırları, kıblen (güney) kabristan, doğusunda Ali Zeyfa Kahvehanesi, huğ ve ekmekçi dükkânı, kuzeyinde Hoca Letfah Sersok yeri ve batısında

⁷⁹ TŞS., No: 295, s. 22, h.no: 34, 1 Ramazan 1271 (M. 18 Mayıs 1855).

⁸⁰ TŞS., No. 296, s. 136, h.no: 84, 21 Şaban 1273 (M. 16 Nisan 1857).

cadde ile çevrili emlakını, Hamalı Mehmed Ağa'ya teslim ettiğini, Hac sırasında öldüğü takdirde adı geçen bu emlakın, Mersin'de yeni yapılmakta olan Cami-i Şerif vakfına verilmesini istemiştir⁸¹. Aynı kaydın altına düşülen ve 23 Cemazie'l-evvel 1273 (M. 19 Ocak 1857) tarihli yazı ile de, Hac'dan sağ salim dönmesi nedeniyle, önceki bu kaydın silinmesini istediğini görürüz.

Mersin'de yerleşimin hızla artması ve kente gelen gayri müslimler yanında, Müslüman cemaatin de devamlı şekilde genişlemesi, bu cemaatin doğal olarak ibadet yerlerine ihtiyaç duymasına neden olmuş ve önceden yapılan mescitler, bir süre sonra ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmiştir. Hayır sahiplerinin yaptırdıkları küçük çaplı mescidlerin ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmesi üzerine, artık devletin bu işe el attığını görmekteyiz. 1857 yılı sonlarına doğru merkezden, bir cami inşaatı için Mersin'de yer arandığına dair işaretler alınmaya başlanmıştır. Bu tarihte merkez tarafından Mersin'de, kentin gelişmesine ve tamamen yerleşime açılması üzerine bazı yatırımların gündeme geldiğini, buraya yapılacak bir karakol ve karantinahane yanında, aynı zamanda bir cami inşaatı için de gerekli hazırlıkların yapıldığını görmekteyiz. Yapılan yazışmalar sonucunda, yapılacak olan cami inşaatı için en uygun yerin deniz dalgasıyla oluşmuş ve Valide Sultan Vakfı'na ait kumluk olduğu kararına varılmıştır⁸².

Mersin'in bir kent olarak her geçen gün büyümesi ile birlikte, yapılan bu caminin de bir süre sonra ihtiyacı karşılayamaması ve bazı yerlerinin tamire ihtiyaç duyması üzerine devlet, caminin noksanlarını tamamlamak üzere harekete geçmiştir. Bu amaçla, 1868 yılında Evkaf Nezareti'ne yazılan bir yazıyla, caminin noksanlarının tamamlanması ve yanına da bir medrese ilave olunması ve görevlilerin maaşlarının

⁸¹ TŞS., No: 297, s. 212, h.no: 344, 7 Receb 1271 (M. 26 Mart 1855).

⁸² BOA., İ..MVL., D.no: 379, G.no: 16605, 23 Safer 1274 (M. 13 Ekim 1857).

ödenmesi konusuna açıklık getirildiğine şahit oluyoruz. Gönderilen emirde, caminin noksanlarının tamamlanmasını ve yanına bir de medrese ilavesinin, çevre ahali tarafından arzu edildiği belirtilerek, burada görevlendirilecek hademe ve diğer kişilerin masraflarının, daha önceden kurulan vakıf veya “Ömer Halvasi (?) Efendi zaviyesinin öşri hâsılatından” tamamlanması bildirilmiştir⁸³.

Mersin’in artık kalabalık bir şehir halini aldığını gösteren en önemli oluşumlardan birisi de, Medrese’nin açılmasıdır. Mersin’de bir medrese açıldığına göre, demek ki burası artık iyice kalabalık bir hal almış olmalıdır. Osmanlı Devleti içinde medreseler, genelde her yapılan büyükçe caminin yanında yer almıştır. Mersin için de bu durum geçerli olmuştur ki, Mersin İskelesi’nde bulunan cami-i şerifin onarımı sırasında yanına bir de medrese ilave olunmasına karar verilmiştir⁸⁴ Medresenin yapımını isteyenlerin, Mersin ahali olduğu da, yine belirtilen konular arasındadır ki bu, Mersin’in, 1860’lı yılların sonuna yaklaşıldığında, artık bir medrese ihtiyacı doğacak kadar geliştiğinin bir göstergesidir.

Fakat bundan bir ay sonra, yine Evkaf Nezareti’ne yazılan bir başka yazıda ise bu defa, Mersin kasabasında bir cami inşaatının lüzumundan bahsedilmektedir. Bir ay önceki yazıda mevcut caminin tamirinden ve genişletilmesinden bahsedilirken, bir ay sonra yeni cami inşaatının gündeme gelmesi, Mersin’e artık bir caminin yetmediğini anlatması bakımından ilginç olmalıdır. Kayıтта, Mersin’de böyle bir mabede ihtiyaç ve gerek olduğunun görünmüş olduğu bildirilerek, görevli tayinlerinin yapılması lüzumundan bahsedilmiştir⁸⁵. Anlatılan bu caminin, 1869 yılında, Valide Sultan Vakfi tarafından

⁸³ BOA., Mektubi Mühimme Kalemi, (A.MKT.MHM.), D.no: 402, G.no: 92, 27 Zi’l-kade 1284 (M. 21 Mart 1868).

⁸⁴ BOA., A.MKT.MHM., D.no: 402, G.no: 92.

⁸⁵ BOA., A.MKT.MHM., D.no: 405, G.no: 51, 27 Zi’l-hicce 1284 (M. 20 Nisan 1868).

yaptırıldığından bahsedilen ve Eski Cami (Cami-i Atik) adı verilen ibadethane olması muhtemeldir⁸⁶.

Bu tarihten itibaren, Mersin'in büyümesine paralel olarak çeşitli zamanlarda başka camilerin de yapıldığına şahit olmaktayız. Müftü Camisi, 1884 yılında Müftü Emin Efendi tarafından yaptırılmıştır. Cami-i Şerif olarak da bilinen ve Mesudiye Mahallesi'nde bulunan Mağribi Camii 1898 tarihinde Abdullah Mağribi tarafından, Kiremithane Mahallesi'nde bulunan Avniye-Arap Camii (Tahtalı Camii), yine 1898 yılında Mahmut Sami tarafından yaptırılmıştır. 1899 yılında Girit Adası'ndan gelen göçmenler için, Sultan II. Abdülhamit tarafından bağışlanan arsa üzerinde İhsaniye mescidi bina edilmiştir⁸⁷.

I.2.3. Mahallelerin Kurulması

Mersin'in giderek büyüyerek artık Çukurova'nın en önemli iskelesi haline gelmiş olması, kentin idari yapısında değişikliklere yol açtığı gibi, aynı zamanda, kentin iç formunda da doğal olarak bir gelişime neden olmuştur. Mersin bir balıkçı barınağı görünümünden, bir kasaba ve kaza, sonra da bir sancak merkezi haline dönüştükçe, iç dinamiklerde de hızlı bir büyümenin meydana geldiği göze çarpar. Özellikle çeşitli cemaatlere ait ibadethanelerin açılmasıyla birlikte, bunlara ait cemaatlerin de buraların etrafında birikmesi, doğal olarak mahalle oluşumlarını da meydana getirmektedir.

Fakat ne yazık ki incelediğimiz Tarsus Şeri'iyye Sicilleri'nde, Mersin'deki mahalle oluşumlarına ait doyurucu bir kayıt yoktur. Sicillerde, Mersin'e ait 1830'lu yıllardan itibaren kayıtlara rastlamamıza rağmen, maalesef bu kayıtlarda 1880'li yıllara

⁸⁶ Mutlu, *agm.*, s. 6.

⁸⁷ Mutlu, *agm.*, s. 6.

kadar Mersin'e ait bir mahalle adına rastlayamamaktayız. Bu, ilk zamanlarda Mersin'in birden fazla mahalle oluşturamayacak kadar küçük olmasına bağlanabileceği gibi, daha sonra ise kayıtlarda açıkça belli olan ama hiçbir iz bulunamayan Mersin'e ait şer'iyye sicilleri olmamasına da bağlanabilir. Mersin'de bir şer'iyye mahkemesi kurulması ve bir kadının görevlendirilmesinden sonra Mersin'e ait davaların burada görülmesi, Mersin'deki oluşumların en sağlıklı biçimde ancak buradan anlaşılabilmesini sağlayabilir. O bakımdan Tarsus Şer'iyye Sicilleri'nin, Mersin'e ait iç oluşumlara verdiği cevaplar da kısıtlı olmaktadır.

Mersin'e ait mahalle oluşumlarına dair elimizdeki ilk bilgi, Halep Vilayet Salnamesi'nde bulunmaktadır. 1286 (M.1870) tarihli bu salnameye göre, 1869 yılında Mersin'de Şarkıyye ve Garbiyye (Doğu ve Batı) adında iki mahalle bulunmaktaydı⁸⁸. Burada bu iki mahalle oluştuğu zamanlarda, Mersin artık bir “kaza” statüsünü almış bulunmaktaydı. Aslında bu tarihlerde Mersin'in iki mahalleden oluşması ve bu mahallelerin isimlerine bakıldığında, Mersin'deki büyüme-gelişme yönünü de anlayabilmemiz mümkün olabilir. İsimlere bakılırsa Mersin'in, doğu-batı yönünde bir gelişim göstermekte olduğunu söyleyebiliriz. Latin-Katolik Kilisesi bugün de şehir merkezinin doğu kısmını oluşturduğuna göre, o zaman için de, bu kilisenin olduğu bölgenin kentin doğu kısmı olduğunu, yani Şarkıyye Mahallesi içinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Ortodoks Kilisesi de kent sınırları içerisinde olduğuna ve aralarında doğu-batı yönünde epeyce mesafe bulunduğuna göre, burası da şehrin batı yakasını, dolayısıyla Garbiyye Mahallesi'ni oluşturuyor olmalıdır. O zaman Mersin, bugünkü Uray Caddesi deniz kıyısı olmak şartıyla, bu iki kilise arasında ve doğu-batı istikameti çevresinde şekillenmiş bir kent görünümündedir.

⁸⁸ Bozkurt, *agt.*, s. 16.

Bu tarihten sonra, kent büyümeye devam ettikçe yeni mahalleler de kurulmuş olmalıdır. Fakat değindiğimiz gibi, 1880’li yıllara gelinceye kadar sicillerde ve başka kayıtlarda, Mersin’e ait mahalle isimlerine rastlanmaz. Tarsus Şer’iyye Sicilleri’ndeki Mersin’e ait ilk mahalle ismi, 1881 yılı Nisan’ına ait bir kayıta yer almaktadır. Yalnız söylediğimiz gibi bu sıralarda Mersin’de zaten bir kadı defterinin tutuluyor olması, bu mahalle isimlerinin kısıtlı ve ancak Tarsus’la herhangi bir konuda ilişkisi olması nedeniyle anılmasına, bu da elimize ancak sınırlı bir bilginin geçmesine neden olmaktadır.

1881 yılına ait bu kayıt, Mersin “Cami-i Şerif Mahallesi” sakinlerinden Mehmed Akif bin Hacı Mehmed ile Tarsus İncehark Mahallesi’nden İbrahim arasında olan bir kayıp hayvan davasıdır⁸⁹. Kent büyüyüp, geliştikçe, eski iki mahallenin yerine yeni mahallelerin, yeni isimlerle oluşturuldukları görülmektedir. Burası daha önce bahsettiğimiz Şarkıyye mahallesinin bölünmesiyle, yine o civarda oluşmuş yeni mahallelerden biri olmalıdır. Zaten Tarsus Şer’iyye Sicilleri’nde Mersin’e ait rastlanan iki mahalle ismi arasında en sık anılanı, bugünde aynı isimle var olan Cami-i Şerif mahallesidir. Sicillerdeki kayıtlarda bu mahallenin adına, hepsi Tarsus ile dolaylı olarak ilgili davalarda olmak üzere, birçok kez rastlamaktayız⁹⁰. 1889 tarihli bir davanın özelliği, bize mahallenin yerini de anlatıyor olmasıdır. Davada geçen ve hissesi hakkında mahkemeye başvuruhanın yeri tarif edilirken “Mersin’de Cami-i Şerif mahallesinde kâin tarafları eski hükümet konağı ve Pazar mahalli ve tarik (yol) ile mahdut” ibaresinin kullanılması, mahallenin, bugünkü yerini anlamamız bakımından önemlidir. Böylece, bugünkü Cami-i Şerif Mahallesi sınırları ile o zamanki sınırları da karşılaştırabiliriz.

⁸⁹ TŞS., No: 318, s. 365, h.no: 625, 25 Cemazie’l-evvel 1298 (M. 25 Nisan 1881).

⁹⁰ TŞS., No: 313, s. 59, h.no: 71, 18 Şaban 1300 (M. 24 Haziran 1883); TŞS., No: 317, s. 162, h.no: 186, 6 Şevval 1303 (M. 8 Temmuz 1886); TŞS., No: 316, s. 78, h.no: 153, 14 Muharrem 1306 (M. 20 Eylül 1888); TŞS., No: 324, s. 27, h.no: 50, Muharrem 1307 (M. Eylül 1889).

Tarsus'a ait kadı sicillerinde geçen, Mersin'e ait bir başka mahalle adı da, "Bağçe" yani Bahçe mahallesidir. Bu mahalle de, yine Cami-i Şerif Mahallesi gibi bugün aynı isimle varlığını sürdüren, Mersin'in en eski mahallerinden birisidir. Bu mahallenin ismine sicillerde incelemeyi bitirdiğimiz 1889 yılına gelinceye kadar, sadece bir kez rastlamaktayız. Bahçe Mahallesi'nin adının geçtiği bu kayıt 1883 tarihlidir ve Tarsus'ta bir arsa satışı ile ilgilidir⁹¹.

Bu iki mahallenin yanında, Mersin'de aynı zamanlarda başka mahallerinde kurulmuş olduğu çok kuvvetli bir ihtimaldir. Mersin'in hızla büyüyerek, 1880'li yılların sonunda bir sancak merkez halini almış olması, buradaki mahalle sayısının çok daha fazla olduğunu kolayca anlamamızı sağlayacak en önemli olgulardan birisidir. Nitekim yüzyılın sonuna yaklaşıldığında, Mersin'in yedi adet mahalleye sahip olduğu bilinmektedir⁹². Bu mahallerden bilinenler; Lâzkîye Mahallesi, Medrese Mahallesi, Çardak Mahallesi, Hristiyan Mahallesi, Frenk Mahallesi, Cami-i Kebir Mahallesi'dir. Bu bilinen mahallelere, sicillerde rastladığımız Bahçe ve Cami-i Şerif Mahalleleri'ni de ekleyebiliriz. Hristiyan Köyü, Frenk, Lâzkîye ve bunlara sonradan eklenen Giritli Mahallesi gibi isimler, bize Mersin'deki etnik ve kültürel çeşitliliği göstermesi bakımından da, önemli olmalıdır. Ayrıca Mersin'in gelişim süreci içinde kurulan bu mahallelerden bazılarının, buradaki ticari yaşamın örgütlenmesinden etkilendiği de söylenebilir. "Frenk", "Sursok", "Kıbrıs" ve "Kiremithane" gibi mahalle adları buna güzel bir örnek oluşturabilir. Yine ilk kuruluş zamanlarında Mersin'e yarım saat mesafede bulunan ve şehir büyüdükçe kentle birleşerek bir mahalle halini alan "Hristiyan Köyü" de önemli bir örnektir. Sayılan bu mahallelerin isimleri, 1916 yılında belediye tarafından alınan bir kararla değiştirilerek

⁹¹ TŞS., No: 314, s. 150, h.no: 220, 24 Recep 1300 (M. 31 Mayıs 1883).

⁹² Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke., Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin, *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, (Editör: Filiz ÖZDEM), YKY, İstanbul, 2004, s. 78.

Frenk Mahallesi “Nusratiye”, Sursok Mahallesi “Nüzhetiye”, Kıbrıs Mahallesi “Mahmudiye”, Kiremithane Mahallesi “Müftü” ve Hıristiyan Köyü de “Osmaniye” Mahallesi adıyla anılmaya başlanmıştır⁹³.

Görüldüğü gibi, Mersin’e ait ilk zamanlarda oluşan mahallelerle ilgili bilgiler gayet kısıtlı, ana kaynağımız olan Tarsus Şer’iyye Sicilleri’nde ise, yok denecek kadar azdır. Fakat kent büyüdükçe, 1869 yılında sadece iki mahalleden oluşan Mersin, 1890’lı yıllara gelindiğinde en az yedi mahalleden oluşan bir kent görüntüsünü almış olarak karşımıza çıkmaktadır

I.3. Kent Şekillenmesinde Toprak Spekülasyonları

1830’lu ve 40’lı yıllardan itibaren gittikçe büyüyerek, 1850’li yıllarda ticari bir merkez haline gelen Mersin’de, özellikle 1850’li yıllar büyümenin olabildiğince hızlandığı ve kentin çok hızlı bir gelişme hamlesine girdiği yıllar olarak öne çıkar. Bu yıllar aynı zamanda, Osmanlı yönetimi tarafından Mersin’in durumunun tanımlanıp, anlaşıldığı yıllar olarak da, ifade edilebilir.

Kentte yerleşimin artması ve buranın artık göz önünde bir yer halini almasıyla beraber, doğal olarak buranın merkez ve yakın çevresinde gayrimenkul edinmek de önemli bir ayrıcalık haline gelmiştir. Bu gayrimenkuller, bina veya dükkân olabildiği gibi, arazi ve arsa da olabilmekteydi. Buraya ilgi duyanların çoğunluğunu ticaretle uğraşan yabancı uyruklular ve Osmanlı tebaası olan Rumlar oluşturuyordu. Mersin’de bina ve

⁹³ Şerife Yorulmaz, “Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın Mersin Ekonomisindeki Yeri”, *Sırtı Dağ Yüzü Deniz: Mersin*, Editör: Filiz Özdem, YKY, İstanbul, 2004, s. 319.

dükkân inşasının önem kazandığı için bu yerlerin önem kazanması ve ek olarak artan nüfus sonucunda da, arsa ve arazilerin de değerinin arttığı açıktır.

Henüz 1840'lı yılların başında, iskele tam anlamıyla faal olmadan ve Mersin önem kazanmaya yeni başlamışken, bu civara ait tarlalarla ilgili birkaç tane de olsa satış işlemlerine rastlanabilmektedir. Örneğin 1843 yılına ait bir kayıta, Gökçeli Kazası dâhilindeki Mersin İskelesi civarında Yumuk mezrası içerisinde bulunan ve uzunluğu iki buçuk, genişliği ise bir buçuk dönüm olan ve önü Akdeniz'e bakan ve batısında Yakup Ağazadeler'in tarlası ile çevrili arazinin, Trabluslu tüccar-ı muteberden Hoca Mihail'e, iki bin kuruşa satışından bahsedilmektedir⁹⁴. Bir başka kayıta ise, bu defa 1848 yılında Mustafa Ağa bin Yakup Ağa ile Yorgi arasında, yine Mersin İskelesi Yumuk Mezrasında bulunan ve önü denize dayalı, doğusunda satışı yapan Mustafa Ağa'nın dükkânı, batısı ise dere ile sınırlanmış üç buçuk dönüm arsanın satış işlemi karşımıza çıkar⁹⁵. Görüldüğü gibi daha 1840'lı yıllar bitmeden, elimizdeki sınırlı kayıtlarda bile olsa Mersin'de olan emlak hareketliliği göze çarpmaktadır. Burada dikkat çeken nokta, bu emlakları alanların tüccar sınıfından Osmanlı tebaası gayrimüslimler olmasıdır. Bir başka nokta ise, satışlarda geçen isimlerde rastlanan "Yakup Ağa" ismidir. Her iki satışta da, satışı yapılan tarla veya komşu tarla sahibi olarak Yakup Ağa çocuklarından bahsedilmektedir ki bu kişi büyük bir ihtimalle, işgalden sonraki Mersin'e ait ilk sicil kaydında adı geçen ve Mersin İskelesi'nde dükkânları bulunduğu bahsedilen "Tarsus Mütesellimi Yakup Ağa Hazretleri..."⁹⁶ olmalıdır. Yakup Ağa ve çocuklarının o sıralarda Mersin'de haylice arazi sahibi oldukları, bu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

⁹⁴ TŞS., No: 289, s. 131, h.no: 441, 27 Şevval 1259 (M. 20 Kasım 1843).

⁹⁵ TŞS., No: 290, s. 163, h.no: 339, Evasıt-ı Rebiü'l-ahir 1264 (M. 16-26 Mart 1848).

⁹⁶ TŞS., No: 289, s. 1, h.no: 5, 30 Rebiü'l-evvel 1253 (M. 4 Temmuz 1837).

1850’li yıllar, Mersin’in artık bir yerleşim yeri şeklini almaya başladığı ve özellikle Avrupalı tüccarın ilgisini üzerine çektiği yıllar olarak karşımıza çıkar. Bu yıllarda halkın önemli bir kısmını oluşturan yabancı uyruklular ve Osmanlı vatandaşı Rumların çeşitli yollarla Mersin’de gayrimenkuller ele geçirmeye çalıştıkları dikkat çeker.

Özellikle Osmanlı içindeki yabancıların bu yöndeki girişimleri, 1838 Ticaret Anlaşmasına kadar uzanmaktaydı. Tanzimat sonrasında miri arazi sisteminde yapılan değişikliklerde, özellikle batılı liberal fikirler ve devletlerin büyük etkisi bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti’nde kapitülasyonlar nedeniyle çok büyük çıkarları olan bu devletler, Osmanlı ekonomisindeki bozuklukların nedenini, miri arazi rejiminin mutlak mülkiyet ve serbest alışverişi kısıtlamasına bağlamaktaydılar.

Şevval 1274 (M. 1858) tarihli Arazi Kanunu’nun 110. maddesine göre Osmanlı vatandaşı birisinin arazisi, eğer akrabaları yabancı uyruklu ise, bunlara intikal ettirilemezdi. 111. maddeye göre ise, Osmanlı vatandaşlığından çıkan kimselerin arazileri de, yakınlarının Osmanlı vatandaşı olup olmadığına bakılmaksızın derhal müzayedeye çıkarılırdı. 7 Safer 1284 (M. 1867) tarihli Ecnebilerin Emlaka Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun’un yürürlüğe girmesinden önce, Osmanlı topraklarında oturan yabancıların resmen mülk edinmeleri yasaktı. Fakat bu kanunun çıkmasından önce, yabancıların çeşitli yollar vasıtasıyla mülk edindiklerine rastlanmaktaydı. Bu yollardan birisi, gayrimenkul alım satımının, kadı tarafından onaylanması yani hüccet olarak mülk edinilmesiydi. Başka bir yol, yabancıların aldıkları gayrimenkulü bir Osmanlı vatandaşı

üzerine kaydettirmeleri, üçüncü yol ise yabancıların, Osmanlı vatandaşlarının ekonomik sıkıntılarında yararlanarak, bunlara ait mülkleri ele geçirmeleri idi⁹⁷.

Nitekim bir merkez kaydında, özellikle Rumların ticaret yoluyla kazandıkları parayı, Mersin'in asıl ahalisi olanlara yüzde iki yüz ve daha fazla faiz karşılığında borç olarak verdiklerinden ve zor durumda bıraktıklarından bahsedilerek, bunun karşılığında da Mersin'in esasını oluşturan bu halkın elindeki arsa ve tarlaların, çok ucuz fiyatlarla toplandığı ve kendi adlarına değirmen, çiftlik ve fabrikalar haline dönüştürüldüğü söylenir. Kayıta "Mersin'i gayet şirin dilniş bir kasaba haline koyan bu ebniye-i mamure ve emakin-i meşhurenin heman onda sekizi hep böyle haricden gelip orada yerleşen ecanibin malıdır..." denilmek suretiyle de Mersin'e güzelliğini veren bina ve yerlerin yüzde sekseninin, bu yolla dışardan gelenlerin eline geçtiği anlatılır⁹⁸.

1852 tarihinden itibaren bu durum öncelikle yerel yöneticiler uyarılarak, devlet tarafından dikkate alınmaya başlanmıştır. Nitekim Adana Valisi Ziya Paşa, 1852 yılının hemen başında merkeze gönderdiği bir yazıda, Mersin'de sekiz-on seneden beri yetmiş-seksen civarında bina ve dükkânın ortaya çıktığından ve yenilerinin de yapılmakta olduğundan bahisle, "...ebniye-i mezkurenin ekserisi teba-i ecnebiye tarafından inşa kılınmış ve kılınmakta..." demek suretiyle, buradaki yapılaşmanın yabancılar tarafından ele geçirildiğinden yakınmaktadır. Ziya Paşa yaptırdığı tahkikata dayanarak, bu yapılan binaların nizama uygun olmadığından yakınmakta, özellikle Fransa, İngiltere, Rusya, Sicilya ve Sardunya devletleri konsoloslarının, her nasılsa mülk ve arazi sahiplerinden satın aldıkları binalara, Tarsus'ta bulunan binalarında olduğu gibi birer bayrak asarak

⁹⁷ Şerife Yorulmaz, *Osmanlı'da Yabancılar Mülkiyet Hakkı Tanınması ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme: Uzunada'da Mülkiyet İddiaları (1858-1927)*, Yayımlanmamış Daktilo Metin. (Makaleyi kullanmama izin vermesinden dolayı Prof. Dr. Şerife Yorulmaz'a teşekkür ederim)

⁹⁸ BOA., Y-PRK-DH, 3-39, no: 54, R.16 Temmuz 1305 (M. 27 Temmuz 1889).

sahiplenmelerinden bahsetmektedir. Böylece Mersin'in, yabancılar tarafından gelişmesinin yakından takip edilerek, buranın önem kazanacak bir yer olduğunun devletten çok daha önce farkına varıldığı da rahatlıkla anlaşılabilmektedir⁹⁹.

Merkeze yazılan bu yazının devamında, "...tebaa-yı merkumenin Memalik-i Mahrusada ebniye ihdas ve istimlakı ahden ve usulen memnu olduğundan fi-maba'd ebniye inşasına talib olanlar meclisce bi't-tahkik tebaa-i Devlet-i Aliyye'den oldukları tebeyyün etmedikçe ve bedelinde tapu senedatı bulunmadıkça ruhsat verilmemesi..." bildiriliyordu. Ayrıca bu yabancı uyrukluların Osmanlı devleti sınırları dâhilinde bina ve arazi edinmelerinin yasak olduğu, bundan sonra bina ve arazi edinmek isteyenlerin Osmanlı vatandaşı olup olmadığı anlaşılmadıkça, böyle kişilere kesinlikle tapu verilmemesi gerektiği hatırlatılmıştır. Görüldüğü üzere devletin, Mersin'de ancak birçok yer yabancı uyrukluların eline geçtikten sonra, burada bir önlem almak gereği duyduğu dikkat çekmektedir.

Önemli bir başka nokta ise, Mersin'de yapılan bu yeni binalarda kullanılan taşlar hakkındaki, yine aynı yazıda geçen emirdir. Yazıda, yapılan bu binalara kullanılan taşların, Mersin'e iki saat uzaklıktaki "Viranşehir" diye anılan yerde bulunan "harab ebniye-i kadime"den, yani bugünkü Soloi-Pompeiopolis antik şehrinin kalıntılarından alınmakta olduğunun anlaşıldığı belirtilerek, buranın devlete ait bir yer olduğunu, dolayısıyla bundan sonra buradan bu taşların alınmayarak, yapılacak yerler için arazi sahiplerinin kendi arazilerinden çıkan taşları kullanmaları gerektiği hatırlatılmıştır¹⁰⁰. Burada ilginç olan, devletin amacının sanıldığı gibi bu ören yerini korumak olmadığıdır. Devlet Soloi-Pompeiopolis'in taşlarının alınmasını yasaklarken, buranın taşlarını

⁹⁹ BOA., İ..MVL., D.no: 237, G.no: 8363, Ek:2, 25 Rebiü'l-ahir 1268 (M. 17 Şubat 1852).

¹⁰⁰ BOA., İ..MVL., D.no: 237, G.no: 8363, Ek:2, 25 Rebiü'l-ahir 1268 (M. 17 Şubat 1852).

sahiplenmeyi düşünerek bu kararı almıştır çünkü bu kayıttan yaklaşık dokuz ay sonraki bir başka merkez kaydında, Mersin'e yapılması düşünülen iskele ve yol yapımı için gerekli taşların buradan getirileceği belirtilmektedir¹⁰¹.

Mersin'deki bu yabancı ülke vatandaşlarının ilgisi, civardaki önemli bazı Osmanlı vatandaşları ile yerel yöneticilerin de dikkatinin Mersin'e doğru kaymasına neden olmuş ve bunlar da Mersin'de mülk edinmeye başlamışlardır ki, bu durum gerçekten dikkat çekicidir. Ziya Paşa tarafından merkeze yazılan ve yukarıda bahsettiğimiz, yabancıların Mersin'de mülk edinmelerini şikâyet eden yazının ardından, burada yörenin ileri gelenlerinin de hemen harekete geçerek, bazı yerleri kaptıklarını görürüz. Nitekim 1852 yılı Kasım ayında Adana Valisi Ziya Paşa, Müftüzade Hakkı Efendi ve Tarsus Meclis Azasından Mısırzade Ali Efendi Mersin'de bulunan ve uzunluğu 164, eni 30, toplam 4920 zira (yaklaşık 4000–4500 metrekare) ölçüsündeki güneyi denize dayalı, doğusu tahta iskele yolu, batısı kumluk ve kuzeyi de cadde ile çevrili devlete ait araziye açık arttırma yoluyla ve burada bina yapmak amacıyla 3825 kuruşa satın alarak, tapusunu elde etmişlerdir¹⁰². Demek ki yabancılar tarafından Mersin'e gösterilen ilgi dikkat çekmiş, burada bir gelecek olduğu yerel yönetici ve ahali tarafından da anlaşılmıştır.

Bu arada merkezin de bu duruma yakın ilgi göstermeye başladığını ve Ziya Paşa'nın Mersin'le ilgili yakınmalarını araştırmak üzere, Adana Meclis azasından Ziraat Müdürü Mehmet Efendi'yi bu konuyla ilgili olarak Mersin'e tayin ettiğini görmekteyiz. Tayin yazısında, “Mersin mamuriyetçe ilerlemeye kabiliyetli görüldüğünden” denilerek, artık Mersin'in yerleşime uygun bir yer olduğuna devletin de karar verdiği

¹⁰¹ BOA., İ..MVL., D.no: 237, G.no: 8363, Ek:2, 25 Rebiü'l-ahir 1268 (M. 17 Şubat 1852); BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:1, 16 Muharrem 1269 (M. 30 Ekim 1852).

¹⁰² TŞS., No: 291, s. 224, 15 Safer 1269 (M. 28 Kasım 1852).

anlaşılmaktadır. Mersin'e tayin edilen Mehmet Efendi'nin görevi, burada arazi ve emlak alımına talip olanlara verilecek mülkleri satın alacak olanların, Osmanlı vatandaşı olup olmadığını kontrol etmek olacaktır. Mehmed Efendi, asıl görevine başlamadan önce mevcut durumu tespit etmek için, iskeledeki emlak sahiplerini ve mallarını kaydetmiştir. Yapılan tahkikat sonrasında, Mersin İskelesi'nde kimlerin emlak sahibi olduğu da anlaşılabilirdi. Buna göre Mersin İskelesi'nde emlak sahibi olanların listesi şöyleydi¹⁰³:

Tablo:1- 1852 yılında Mersin İskelesi'ndeki Emlak Sahipleri

Mülk Sahibi	Mağaza	Yer Odası	Hane	Dükkan	Kahvehane	Toplam Mülk
Devlet-i aliye tebasından Kıbrıslı İbrahim Kahya			1			1
Ali Kahya'nın yetimleri			2			2
Kamil Efendi			1			1
Tuşlu Ali				1		1
Şeyh Mehmet				2		2
Yerçekova				1	1	2
Seyranoğlu	1	1				2
Hoca Letafla	3	4	3		1	11
Tüccar Konstandi			1		1	2
Fransız devleti tebasından Hoca Konstandi	3		4	2		9
Yerçekuh ve Yorgi	1					1
Fransalı Ali Zeyfa	1			4	2	7
Fransız Hacı Atanas	2		1			3
Sayda mültezimi Artos (Fransız)			2			2
Hoca Layyar (Fransız)			2			2
İngiliz devleti tebasından Zaflı bazirgan	2		1	3	1	7
İngiliz devleti tebasından Hoca Teyabut			1			1
Sardunya Devleti Konsolos vekili Hoca Rosnik	5	1	1	4	2	13
Napolitan Konsolos vekili	1	5				6
Hoca Taloso ortağı Yorgaki	1			2		3
TOPLAM	20	11	20	19	8	78

Kaynak: BOA., İ..MVL., D.no:237, G.no:8363, Ek:2, 25 Rebiü'l-ahir 1268 (M.17 Şubat1852).

¹⁰³ BOA., İ..MVL., D.no: 237, G.no: 8363, Ek:2, 25 Rebiü'l-ahir 1268 (M. 17 Şubat 1852).

Buna göre genel toplam 78 emlaktan oluşurken, bunların 28 tanesi Osmanlı vatandaşlarına, 23 tanesi Fransız, 13 tanesi Sardunya, 8 tanesi İngiliz ve 2 tanesi de, Napolitan Devleti vatandaşlarına ait olarak görünmekteydi.

Mersin'in, devlet tarafından yerleşime açıldığını ve buraya Osmanlı vatandaşlarının yerleşmesini sağlamak ve buradaki arazi ve binaların yabancı eline geçmesini önlemek amacıyla, münasip olanlara bu arazileri verilmesi için, teşvikte bulunulduğunu ve harekete geçildiğini söyleyebiliriz. Nitekim Mehmet Efendi'de yaptığı tahkikat sonucunda “Mersin İskelesi mamuriyetçe ilerlemeye kabiliyetli görüldüğünden esbab-ı mamuriyete dair tahkikat ve tedkikat sırasında Mersin'de mevcut bulunan arazi-i miriyenin Mersin'de emlak ihdasına talib olanlara feragat olunması (satılmasını)”nı önermektedir¹⁰⁴. Bu düşünce merkez tarafından da uygun bulunmuş ama uygulamada dikkat edilmesi gerektiği, zira daha önceden pek çok emlakın ecnebilerin veya onların temsilcilerinin eline geçtiği ve bu kişilerin buralarda birçok bina yaptıkları ve hâlihazırdaki boş arsalara da sahip olmak istedikleri belirtilmiştir. Bu konuya dikkat edilmek suretiyle, deniz kenarında bulunan 40 arşın kumluk arsanın, talep edilenlere satılabileceğini fakat yerli ahaliden buraları alabilecek nitelikte zengin kimselerin olup olmadığının tereddütlü olduğu da devlet tarafından vurgulanmıştır. Yerli ahali ve Osmanlı vatandaşlarından bazı alıcıların, ecnebiler tarafından çeşitli yollarla yıldırılarak, bu arsaları da kendilerinin kapmak peşinde olduklarına da dikkat çekilerek, bu yüzden adı geçen bu arsaların azar azar satılmalarının uygun olacağı da söylenmiştir¹⁰⁵. Endişe edilen konu şu idi ki, Osmanlı vatandaşlarından münasip olanlar teşvik edilseler dahi kimisinin parasızlık, kimisinin de yerleri beğenmemek gibi nedenlerle buraları alamamaları, bu

¹⁰⁴ TŞS., No: 291, s. 311, h.no: 283, 17 Cemazie'l-evve1 1269 (M. 26 Şubat 1853).

¹⁰⁵ Nuri Adıyeke-İbrahim Oğuz, “Mersin Tarih Yazımında Bir Kaynak Olarak Tarsus Şer'iyye Sicilleri”, *Tarih İçinde Mersin, Kolokyum II*, Mersin Üniv. Yay., Mersin, 2005, s. 123.

durumda da, buralara talip olan ecnebi ve himayelilerin “...işte ahaliyi tergib ettiler ve muktedir olan bulunamadı ve rağbet eden bulduysa da ona verecek arazi gösterilemedi” diyerek, Mersin’de kalan yerleri de kendi üzerlerine geçirmeye çalışmalarıydı¹⁰⁶.

Mehmed Efendi’nin yaptığı tahkikat ile ilgili diğer bazı sonuçlar da kayıtlarda bulunmaktadır. Bu sonuçlardan en önemli olanı, Mersin İskelesi’nde emlak ve arazi sahibi olanların bazılarının uyruklarının belirtilmiş olmasıdır. Buna göre, “Mersin İskelesi’nde mevcut emlak ve arazi eshabından Sicilyateyn Konsolos vekili Hoca Konstina ve Fransızlı Söbeki Artus ve Sardunya Devleti Konsolos vekili Hoca Rosi, Fransızlı Hoca Labeyar, Hoca Yorgaci Şatır, Hoca Zakarb tebaa-i ecnebiyyeden olub ma-adaları tebaa-i Devlet-i ‘Ali’den Arabistan ve İzmir ve Kıbrıs ve saireden olarak...” denilerek burada bazı konsoloslarla, yabancı tüccarın emlak ve arazi sahibi oldukları, diğer emlak ve arazi sahiplerinin ise Osmanlı vatandaşı olup, çeşitli yerlerden buraya gelip yerleşenler olduğu, bunların da beratlı tüccar sıfatıyla Tarsus’a gelip yerleştikleri belirtilmektedir. Burada önemli bir nokta, başka yerden Mersin’e gelip yerleşen bu Osmanlı vatandaşlarının, Mersin ve Tarsus’taki konsolosların tercümanlık ve kâtiplik gibi işlerini yaparak, onların himayeleri altına girdikleri ve emlak ile arazi aldıklarına dikkat çekilmesidir. Bu konuda merkeze gönderilen yazıda, bu şekildeki Osmanlı vatandaşı ama yabancı devlet himayesi altında bulunan kimselerin, yabancılar gibi emlak ve arazi istimlakından yasak olup olmadıkları sorulmakta ve bunlara yaptıkları binalar için ruhsat verilip verilmeyeceğinin açıklığı kavuşturulması istenmektedir. Zira belirtildiğine göre, bu tip kişilerin bu yasak dâhilinde olup olmadıkları tam olarak belirlenmiş durumda değildir¹⁰⁷.

¹⁰⁶ TŞS., No: 291, s. 311, h.no: 283, 17 Cemazie’l-evvel 1269 (M. 26 Şubat 1853).

¹⁰⁷ TŞS., No: 291, s. 310, 17 Cemazie’l-evvel 1269 (M. 26 Şubat 1853).

Mersin’le ilgili durumun karmaşık bir hal almasından dolayı merkezin, bu yazışmaların ardından Mersin’in durumunu ve arazi ile bina konularındaki tavrını belirlemeye ve Mersin’le ilgili bir düzen sağlamaya çalıştığını görmekteyiz. Özellikle ecnebler ve himayelilerinin deniz kenarında bulunan ve devlete ait olan arazileri bir tarafı deniz demek ve tapularına eklettirmek suretiyle ellerine geçirmeleri dikkat çekmektedir. Bu konuda Meclis-i Nafia tarafından yazılan yazıda, buraların gerçekten arazi-i miriye mi (devlet arazisi), bir vakıf mı, yoksa bir kişi üzerine mi kayıtlı olduğunun Maliye Nezareti tarafından araştırılması ve buna göre Adana Valisi Ziya Paşa’ya bir cevap verilmesi gerektiği belirtilmektedir¹⁰⁸.

Merkezden, Mersin’deki kumluk alan ile ilgili yapılan açıklamada, kumluk mahal hakkında bir nizam olmadığından bahsedilerek fakat buna benzer olarak görülebilecek olan İstanbul Boğaziçi’ndeki sahil-haneler (yalı evleri) önündeki rıhtımlara uygulanan nizamın geçerli olabileceği söylenmiştir. Boğaziçi’nde uygulanan nizama göre, eğer bir mahsuru olmadığı keşif ile belirlendiği takdirde, istekte bulunan kişi, sahibi olduğu yalısı hizasını aşmamak kaydıyla ve yeni yapacağı yer vakıf malı sayılmak suretiyle, kendisine kiralanmak üzere rıhtım yapabilmekte ve buna dair ruhsat alabilmektedir¹⁰⁹. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta, Mersin’de, Boğaziçi için uygulanan nizam, uygulanabilir gibi görünse de, Boğaziçi’nde bu kuralın yalnız Osmanlı vatandaşları için geçerli olduğu, ecnebler ve himayeliler için uygulanmadığıdır. Bu konuda verilen cevapta, “Boğaziçi sahil-hanelerinin rıhtımları hakkında olan nizamın uygulanması lazım gelir gibi görünse de şu suret tebaa-i Devlet-i Aliye hakkında cari olduğuna ve memalik-i mahruse-i hazret-i şahane’de öyle ecnebi uhdesine geçirilmesi ahden ve şartın memnu bulunduğu binaen nizam-ı mezkûr

¹⁰⁸ BOA., İ..MVL., D.no: 284, G.no: 11218, Ek:1, 15 Receb 1269 (M. 24 Nisan 1853).

¹⁰⁹ BOA., İ..MVL., D.no: 284, G.no: 11218, Ek:3, 15 Cemazie’l-ahir 1269 (M. 26 Mart 1853).

tafsilatının beyanıyla beraber hiçbir suretle ecnebi uhdesine emlak ve arazi geçirilmemesi ve şimdiye kadar geçirilmiş olanların kurtarılması çaresine çalışılması lazım geleceği...” denilerek, Mersin’deki arazi ve emlak ile kumluk mahallin yabancıların eline geçmesi konusuna dair kesin bir açıklık getirilmiştir¹¹⁰.

Bu arada, Mersin’de emlak ve arsa alımının da hızlandığı dikkat çekmektedir. Önceden devlete ait arazileri alan dönemin Adana Valisi Ziya Paşa’nın, başka yerlere de ilgi gösterdiği görülür. Bunlardan biri, 1853 yılına ait bir satıştır. İskelede bulunan İmrahor Tımarı dâhilindeki bir tarafı Kıbrıslı Konstanti yeri, bir tarafı Bandeli yeri ve iki tarafı cadde olan, Yakub Ağazade Ali Baba ile Yusuf Ağa’ya ait, tahminen bir buçuk dönüm arsanın Ziya Paşa ve Mısrizade Ali Efendi’ye satılmasıdır¹¹¹. Yine, tarihi tam olarak belli olmayan ama önceki ve sonraki kayıtlara bakılınca Kasım 1853 olması kuvvetle muhtemel olan bir başka kayıta da bu defa, Mersin İskelesi’nde vefat eden Emile’ye ait olup, ölümüyle kocası Fransa vatandaşı Hoca Labeyar ile oğulları Çol (Pol?) ve Kostadi, kızları _____ ve Karolina’ya kalan Yumuk mezrasında, taş ve ahşap iskeleler yakınında ve karakolhane civarında bulunan, üç taraftan Yakup Ağazade Mustafa Ağa, Ali Baba, Yusuf Ağa ve Musa Ağa tarlaları, bir tarafı da cadde ile çevrili, uzunluğu 80, eni 40 zira olan devlet arazisi üzerine yapılmış ve birbirine bitişik on adet altlı-üstlü konak ve mağaza ile bunların sağında ve solunda üç evlik miktarı, üzerinde meyve ağaçları bulunan mülkün, Ziya Paşa, Mısrizade Ali Efendi ve Beyrutlu olup, tüccar-ı muteberden olan Hoca Letfah Sersok’a, her bir hissesi 18.333 kuruş ve 13 paraya satılmasına rastlamaktayız¹¹². Burada dikkat çeken konu, arsanın bulunduğu yerdir. Bakılacak olursa arsa, iskelenin hemen yakınında ve tam Mersin’in kurulma ve büyüme noktası üzerindedir

¹¹⁰ BOA., İ..MVL., D.no: 284, G.no: 11218, Ek:2, 19 Cemazie’l-ahir 1269 (M. 30 Mart 1853).

¹¹¹ TŞS., No: 294, s. 109, h.no: 173, Gurre-i Zi’l-hicce 1269, (M. 5 Eylül 1853); TŞS., No: 294, s.110, H.no: 174, 5 Zi’l-hicce 1269 (M. 9 Eylül 1853).

¹¹² TŞS., No: 294, s. 113, h.no: 179.

ve bir Fransız vatandaşına aittir. Yine önemli bir konu, burayı alanların da, hemen hemen aynı kişiler olmasıdır.

Ekim 1853 tarihinde ise, bu defa aslen Yafalı olan ve Tarsus'ta oturan Mihail bin Ceyran'ın, aynı yıl ve aynı bedelle Trabluslu Heylan bint Hanna'dan aldığı¹¹³ “Mersin İskelesi Yumuk mezrasında...” diye tarif edilen ve bir tarafı kumluk, bir tarafı deniz, bir tarafı Mısrızade Ali Efendi tarlası ve bir tarafı cadde ile çevrili ve bir tarafı da yol ve Mihail Saba mağazası ile çevrili bir dönüm tarla ile bu tarla üzerindeki binanın, yine Yafalı olan, Yafavi Reis Bedros bin Rok'a, 2600 kuruş bedelle, satışına rastlamaktayız¹¹⁴. Birbiri ardına gelen belgelere bakıldığında, aslında buradaki arsa ve emlaklara ait fiyat ve bedeller hakkında da bir fikir sahibi olunabilmektedir.

Mersin İskelesi'ndeki bir başka satış ise, 1856 yılına ait olan ve Kıbrısioglu Mehmed'e ait bulunan bahçeye aittir. 800 zira miktarında olduğu belirtilen ve dört bin kuruşa Güllü Hatun'a satılan bu bahçenin sınırları güneyinde cadde, doğusunda yine cadde, su kanalı ve Ali Kethüda yeri, kuzeyinde Ali Rıza ve Çakalı Ahmed yerleri ile batısında yine cadde ile çevriliydi ve bahçenin üstünde iki ahşap oda, bunların altında bir kerpiç dam ve üzerlerinde iki çardaktan oluşmaktaydı¹¹⁵. Yine aynı yıl Beyrut'ta oturan tüccar Ohannes'in, Mersin'in ileri gelenlerinden Arnavud Hasan Ağa'ya satılan mağazası ile yedi dönüm tarlasından bahsedilmektedir. Mağaza bir taraftan Trabluslu Hoca Hannabet tarlası, bir taraftan Hoca Ohannes'in kendisine ait olan ve o da Hasan Ağa'ya satıldığından bahsedilen tarla ve Halebli Naum mağazası, bir taraftan da cadde ile çevriliyken, tarlanın ise Yumuk Mezrasında bir taraftan cadde ve Hoca Halebli Hannan

¹¹³ TŞS., No: 294, s. 50-51.

¹¹⁴ TŞS., No: 294, s. 141, h.no: 221, 11 Muharrem 1270 (M. 14 Ekim 1853).

¹¹⁵ TŞS., No: 295, s. 149, h.no: 223, 15 Cemazie'l-ahir 1272 (M. 22 Şubat 1856).

tarlası, bir taraftan Hasan Ağa'ya satılan tarla, bir taraftan Trabluslu Hanna tarlası, bir taraftan da Naum Havri tarlasıyla çevrili olduğu anlatılmaktadır¹¹⁶.

Görüldüğü gibi özellikle 1850'li yılların başından, ortalarına gelinceye kadar olan zaman içerisinde, Mersin'de çok yoğun bir şekilde bina yapımı ile bunların ve bunlarla birlikte arsa ve arazilerin hızla el değiştirdiğine ve satışlarına şahit olmaktayız. Bu çok hızlı oluşum, Mersin'e artık bir kent şekli vermeye başlamıştır. Ama aynı zamanda yabancı uyruklu tüccarlarla, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının ve buna paralel olarak da burada belli bir düzen kurulması için çabalayan devletin de, buraya olan ilgilerinin artmasına neden olmuştur. Yukarıda saydığımız tarla-bina satışı ve yapımı ile ilgili kayıtlara bakıldığında, genelde Mersin'de mülk sahibi olanların ya ecnebler ya da bunların himayelisi olan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları oldukları hemen dikkati çekmektedir. Bu tip kimselerin, Mersin'de fazlaca mülke sahip olmaları ve günden güne de bu mülklerini katlayarak arttırmaları üzerine devletin, daha öncekilere ek olarak, bazı yeni tedbirler almak zorunda kaldığını anlıyoruz.

1857 yılı Şubat'ında merkezden kaleme alınan bir yazıda, Mersin İskelesi'nin her geçen gün geliştiğinden bahisle “fakat düvel-i ecnebiye tebaasından bazıları menafi-i usul olarak bila-istizan mağaza ve saire inşa ederek bu dahi orada memur bulunmamasından kaynaklanmakta olduğundan” denilerek, buradaki ecneblerin izin almadan yaptığı inşaatlar ve vurgunculuktan yakınılmakta, bunun nedeninin de buradaki başıboşluk ve otorite yoksunluğu olduğu düşünülerek, bu ecnebi vurgunculuğunun önünün kesilerek Mersin'in gelişmesinin tamamlanması amacıyla, Vahid Efendi'nin buraya müdür olarak gönderildiği bildirilmektedir¹¹⁷. Vahid Efendi'nin yaptığı çalışmalar

¹¹⁶ TŞS., No: 295, s. 238-239, h.no: 344-345, 5 Rebiü'l-evvel 1273 (M. 3 Kasım 1856).

¹¹⁷ BOA., İ..MVL., D.no: 368, G.no: 16169, Ek:1, 19 Cemazie'l-ahir 1273 (M. 14 Şubat 1857).

sonucunda, Mersin’de inşa edilen bina ve dükkânların ecnebilere ait olmadığı anlaşılarak, sadece bu dükkân ve bina sahiplerinden birkaç kişinin geçici olarak yabancı devletlerin himayesinde bulunduğu belirlenmiştir. Vahid Efendi, böylece buradaki iyi idaresinin de anlaşıldığından işaretle, devlet tarafından övgüye layık görülmüştür. Bundan sonrası için ise “tebaa-i Devlet-i Aliye taraflarından inşa olunacak ebniyenin usul-i mevzuata ve nizam-ı belediye tevfikan yaptırılarak mugayir-i nizam olarak bila-istizan mağaza ve saire inşa ettirilmemesi ve bir de tebaadan çend neferin muvakkatan himayede bulunmaları sebebinin iş’arı hususlarının...” denilerek, yapılacak olan bina ve dükkânların kurallara ve belediye düzenlemelerine uygun olması, bunlara uygun olmayan dükkân ve bina inşa ettirilmemesine dikkat edilmesi, Mersin’de bulunan dükkân ve bina sahibi az sayıdaki himayelilerin de niye himayede bulduklarının araştırılması istenmiştir¹¹⁸.

Yine aynı yıl içinde, Evkaf Nezareti’nin yazısı üzerine Mersin İskelesi’nde deniz dalgası ile meydana gelen kumluk arazinin durumu konusunda bazı karışıklıklar yaşandığı görülür¹¹⁹. Mersin’de bu kumluk arazinin üzerine dükkân ve haneler inşa olunmak üzere taliplerinin ortaya çıkması nedeniyle yapılan araştırma sonucunda, buranın, devlet arazisi veya bir vakfa ait olmadığı anlaşıldığı ve bu nedenle Valide Sultan Vakfi üzerine geçirilmesine karar verildiği bildirilerek, muamelat parası peşin olmak ve kirası sonradan ödenmek şartıyla, taliplerine satılabileceği veya kiralanabileceği belirtilmiş ve burada yaşanan karmaşıklığın giderilmesine çalışılmıştır¹²⁰.

Bu emirlerin ve merkezin aldığı önlemlerin ardından Mersin’de tarla, arsa ve binalara ait el değiştirme ve satın almaların büyük bir hızla devam ettiği görülmektedir. 1857 yılında Manukoğlu Hacı Manuk adlı çorbacının, Mersin İskelesi’nde bulunan Elyaf

¹¹⁸ BOA., İ..MVL., D.no: 368, G.no: 16169, Ek:2, 28 Receb 1273 (M. 24 Mart 1857).

¹¹⁹ BOA., İ..MVL., D.no: 371, G.no: 16286, Ek:1, 8 Ramazan 1273 (M. 2 Mayıs 1857).

¹²⁰ BOA., İ..MVL., D.no: 371, G.no: 16286, Ek:2, 23 Şevval 1273 (M. 16 Haziran 1857).

Haine ve Naum Halil haneleri ve Hoca Mazulin ile Naum Havri tarlaları ve cadde ile çevrili bir adet büyük dükkân ile bu dükkâna bitişik olan Yumuk mezasındaki yedi dönüm tarlasının satışı gerçekleşir¹²¹. Bu kayıtlarda ilginç olan durum, hane ve dükkân satışlarında yer tarif edilirken Mersin İskelesi, tarla satışlarında ise Yumuk mezasının referans alınmasıdır. Bu kayıta da, satılan dükkân ve tarlanın bitişik olduğundan söz edildiği halde, dükkân için “iskelede vaki”, tarla içinse “Yumuk mezasında” ibareleri kullanılmaktadır.

Her ne kadar devlet tarafından ecnebilerin Mersin’de mülk sahibi olması konusunda bir yasak konulsa da, bazı zamanlarda buna uyulmadığı da gözümüze çarpmaktadır. Yabancı uyruklu olup da, Mersin’de mülk sahibi olanlardan birisi de, Tarsus’ta ikamet eden Belçika Konsolosu Hoca Rosi Neronki Milyo’dur. Konsolosun, 1858 ve 1859 yıllarında Mersin’de bulunan iki ayrı mülkü ve bunların satışı dikkat çeker. Bunlardan ilki, 1858 yılında 40 bin kuruşa konsolos tarafından Yusuf Nasr’a satılan yerdir. Burası bir taraftan konsolosun dükkânı, bir taraftan Seyranoğlu Hacı Naum mülkü, bir taraftan cadde ve diğer taraftan çıkmaz sokak ile çevrili, üzeri kiremit dört adet üst ve sofa, üç oda, bir kiler, bir mutfak ve üç adet dükkânla bitişik berber dükkânı ile Nemçe (Avusturya) vapuru vekilinin oturduğu bir diğer dükkân ve içinde havlu ile havludaki taş merdiven olarak tarif edilmektedir¹²². 1859’da, yine Yusuf Nasr’a, 148 bin 461 kuruş karşılığında satışı yapılan yerler ise, birbirine bitişik ve dört tarafı cadde ile çevrili, üzerleri kiremit 6 büyük dükkân ve yine çevresi cadde ile çevrili diğer 6 dükkân, bir

¹²¹ TŞS., No: 296, s. 111, h.no: 178, 29 Şevval 1273 (M. 22 Haziran 1857).

¹²² TŞS., No: 297, s. 115, h.no: 174, 5 Rebiü'l-ahir 1275 (M. 18 Kasım 1858).

mağaza ile bunların batı tarafında diğerk bir mağaza, dokuz dükkân ve başka bir mağaza olarak anlatılmaktadır¹²³.

Mersin'deki en önemli emlak el değıştirmelerinden birisi de, 1859 ve 1860 yıllarında Kıbrıs'ta Tuzla İskelesi sakinlerinden olan Ancelika bint İstradi'nin emlaklarına ait olan satışlardır. Ancelika'nın Mersin İskelesi'nde olan tahminen üç buçuk dönüm, güneyi denizden oluşan kumluk ve cadde, doğusu yine cadde ve Hoca Rosi'nin satın aldığı mağazalar, kuzeyi yine cadde ve Akarcıoğlu Hoca Ohannes mağazasıyla, Hacı Konstanti'nin yaptığı fırın ve konak, batısı ise yine Hacı Konstantin'in mağaza, dükkân ve gümrük konağı ile çevrili arsası içinde bulunan, ortasında çarşı olan üç adet mağaza, çarşının kuzeye bakan tarafında altı dükkân, güneye bakan tarafında beş dükkân ve bir mağaza, doğusunda Katran Kapısı karşısında iki adet dükkân, konakta bulunan iki adet büyük oda, su kuyusu ve beş adet dükkânın üzerinde bulunan dört oda, bir sofa ve konağın solundaki beş dükkânın hizasında, bir büyük mağaza ile uzunluğu 100, eni 22 zira olup, güneyi cadde, doğusu Hacı Konstanti hanesi ve bahçesi, kuzeyi yine cadde, batısı yine cadde, Mahmud şakir Ağa ile Naum Halil'in ve Hacı Konstanti'nin evleri olan ve yukarıda anlatılan arazinin içindeki kahve, fırın, ahır, iki adet dükkân ve çardak ile beraber toplam 36 paya, Hristoğlu veled-i Nikodus vekil tayin kılınmıřtır¹²⁴. Bu vekâletin ardından Ancelika'ya ait olan, Mersin İskelesi çarşısındaki güneyi cadde ve Adana Valisi Ziya Paşa'ya ait parmaklık, doğusu Yusuf Nasr emlakı yolu, kuzeyi cadde ve Anceliko'nun hanesi, batısı Hacı Konstanti Mavromati'nin gümrük konağı ve kahvehanesiyle çevrili boyu 28, eni 18 zira 20 parmak ve Valide Sultan Vakfi'ndan olan arsa üzerinde bulunan bina, 6 dükkân, 2 mağaza, 1 kahvehane ve eklerinin, Bursalı

¹²³ TşS., No: 297, s. 114, h.no: 173, 5 Ramazan 1275 (M. 8 Nisan 1859).

¹²⁴ TşS., No: 297, s. 160-161, h.no: 222, 29 Zi'l-kade 1275 (M. 30 Haziran 1859).

Konstanti bin Butros'a satışına rastlamaktayız¹²⁵. Elimizdeki bu kayıtlara bakıldığında, Kıbrıslı Anceliko'nun Mersin'de çok sayıda ve en iyi yerlerde mülke sahip olduğu açıkça görülmektedir. Kıbrıslı bu kişinin, bu mülklere nasıl sahip olduğu ise bilinmemektedir.

Mersin'de bulunan başka bir mülk, Dönekoğlu Hasan Ağa ibn-i Mehmet'e ait olan ve değeri 5000 kuruş olarak gösterilen, Mersin İskelesi ilerisinde bir bina ve arsası Valide Sultan Vakfi'na ait kahvehane ile yine burada ve arsası yine vakfa ait, binası kendi malı olan ve oturduğu evdir¹²⁶. Bu dönemde Valide Sultan Vakfi üzerinde yapılan emlaka sık olarak rastlamaktayız. Bunlardan birisi de, Fatma Hanım bint Mustafa'ya ait olan ve vakıf arsası üzerinde bulunan bina ve arsanın, intikal davasında rastlanan yerleridir. Bu yerler güneyinde Mersin Naibi Hafız Mehmed Efendi menzili, doğusu Gülağazade Gül Mehmed Ağa arsası, kuzeyi Mısırlı Çıplak Ali'nin çardağı ve batısı cadde ile çevrili beş adet oda ve sofa ile bir hamam, havlu içinde bir adet menzil ve binadır¹²⁷.

Mülk spekülasyonları göstermektedir ki, 1850'li yıllarda Mersin'de önemli bir yerleşme söz konusudur. Bu, peşisıra farklı bir takım sorunları ve düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan bir tanesi, kentin su sorunudur. Kentin su sorununun dile getirilmesi de, kentin ileri gelenleri tarafından yine ticaret ile ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Mersin'in hızla büyümesi ile birlikte ortaya çıkan su sorununa çare için, merkeze gönderilen ve üzerinde "Mersin İskelesi'nde mutavattın Müslim ve gayri-müslim ahali ve tüccar kullarının arzı" ibaresiyle, bunlara ait mühür ve imzaların kullanıldığı ve Mersin'e su getirilmesi ve çeşme yapılması istenen bir dilekçe dikkatimizi çeker. Dilekçede, "...cümlemiz müstezzil-i saye-i şevketvaye-i mülukanesi olduğumuz Padişah-ı Âlem-penah Efendimizin saye-i şahanelerinden mesken ve mevi ve

¹²⁵ TŞS., No: 297, s. 288-289, 3 Muharrem 1277 (M. 20 Temmuz 1860).

¹²⁶ TŞS., No: 297, s. 337-338, h.no: 525-526, 5 Cemazie'l-evvel 1277 (M. 19 Kasım 1860).

¹²⁷ TŞS., No: 297, s. 367, h.no: 576, 15 Cemazie'l-evvel 1277 (M. 29 Kasım 1860).

dükkân ve hane imal ve ihdas ederek bila-istiraha ve ikamet ve taiş ve ticaret etmekte olduklarımız derkar ve mevki-i mezkûr miras-ı saltanat-ı Cennet Mekân Valide Sultan Hazretleri'nin evkaf-ı celilesine tashih buyurulmuş olduğundan bu hususa cümleten memnun ve müteşekkir bulunduğumuz aşikâr...” demek suretiyle dilekçe sahipleri, Mersin’de mesken, yer, dükkân ve ev inşa ettiklerini ve buralarda ikamet ve ticarete bulduklarını söyleyerek, buraların Valide Sultan Vakfı’na tahsisinden de memnun olduklarını belirtmeleri önemli olmalıdır¹²⁸. Keza 1865 yılında iskele yakınında, Uray Caddesi’nde, Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından bir çeşme yaptırılmıştır ki, bu çeşme hala hizmet vermektedir¹²⁹.

Görüldüğü gibi, 1850’li yıllardan itibaren hızlanan Mersin’le ilgili arazi, arsa ve emlak spekülasyonları, 1860’lı yıllara geldiğimizde artık iyice fazlalaşmaktadır. 1850’li yıllarda bu spekülasyonlar daha çok Tarsus kadı sicillerinde yer bulmasına rağmen, Mersin’in giderek bir ekonomik merkez halini alması ve devamlı büyümesi üzerine, artık merkez kayıtlarına da girmeye başlamıştır. Fakat 1860’lı yıllara gelindiğinde ve özellikle 1860’lı yılların ikinci yarısından itibaren Mersin’le ilgili arazi, arsa ve emlak kayıtları, Tarsus kadı sicillerinde kendine pek fazla yer bulamamaya başlamıştır. Buna neden olarak, Mersin’in 1864 yılında kaza olmasının ardından, burası ile ilgili kendi kayıtlarını tutmaya başlanmış olduğu söylenebilir. 1860’lı yıllardan itibaren Tarsus Şer’iyye Sicilleri’nde rastlanan Mersin’le ilgili kayıtlar, daha çok Mersin’in köyleri ve dolaylı olarak Tarsus’u ilgilendiren kayıtlar olarak karşımıza çıkarken, buna karşılık aynı yıllardan itibaren merkez kayıtlarında, Mersin merkeziyle ilgili toprak ve emlak spekülasyonları hızla artmıştır. Buna sebep olarak da, devletin, hızla büyüyen Mersin’de

¹²⁸ BOA., İ.DH., D.no: 432, G.no: 28617, 25 Şevval 1275 (M. 31 Mayıs 1859).

¹²⁹ Bu çeşmenin kitabesi için; M. Necati Çıplak, *İçel Tarihi*, Ankara, 2003, s. 289; kitabenin küçük farklılıklar içeren okunuşu, Develi, *age.*, s. 104.

bir düzen ve otorite sağlamaya çalışması ve Mersin kentinin sağlıklı bir şekilde gelişimini istemesini gösterebiliriz.

I.4. Tarım Arazileri İle İlgili Düzenlemeler

Mersin'in bu kadar hızlı gelişmesi ve gün geçtikçe kalabalıklaşması karşısında devletin de, buraların daha yaşanılır hale gelmesi ve kullanılabilir arazilerin çoğaltılması için, yeni yollar aramaya başladığına şahit oluyoruz. Tabii burada Osmanlı'nın dünya ile olan ekonomik bütünleşmesinin de payı olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Bu sıralarda dünyada meydana gelen önemli siyasal olayların da etkisiyle, özellikle de Amerikan iç savaşının başladığı 1860'lı yılların başından itibaren, bölgenin öneminin bir kat daha arttığı görülmüştür. Bu tarihler, Amerika'daki ortaya çıkan durum nedeniyle, sanayisinden dolayı çok büyük bir pamuk ithalatçısı olan İngiltere'nin, yeni pamuk alanları aradığı yıllar olarak karşımıza çıkar. İngiltere bu açığını kapatabilmek amacıyla, Osmanlı topraklarına ve özellikle de Çukurova'ya yönelmiş, ardından da Fransa ve Almanya da, buradaki üretime katılmaya çalışmışlardır. Böylece bölge, artık dünya pazarlarına açılarak sanayileşmeye başlamıştır¹³⁰. Bu durumun Mersin'e olan katkısı hem tarım, hem sanayi ve hem de ticaret olarak üç yönlü olmuş, Mersin, Çukurova'nın bir dışa açılım kapısı olarak, iskelesi sayesinde ticaretin hızla arttığı, pamuğun işlenmesi amacıyla kurulan çırçır fabrikaları sayesinde sanayi olarak gelişen, aynı zamanda da pamuk yetiştirilmesi konusunda yapılan çalışmalar sonucunda yeni tarım alanları kazanarak, bugün de devam eden, Anadolu'nun tarım merkezi bir kent halini almıştır.

¹³⁰ Çadırcı, *age.*, s. 368.

Devletin de bu durum karşısında boş durmayarak, Mersin'in önemine karşılık olarak buradaki yatırımlarını bu yıllardan itibaren sıklaştırdığı ve çeşitlendirdiği dikkat çeken bir başka noktadır. Bu amaçla yapılan yatırımlardan en önemlisi, buranın Çukurova ile olan bağlantılarının sağlanması yanı sıra, Mersin ile Tarsus arasında bulunan ve 34 bin ile 60 bin dönüm arasında olduğu tahmin edilen bataklık arazinin kurutularak ziraata kazandırılmasıdır. Sadrazamlık makamından yazılan bir yazıda, tahminen 34 bin dönüm olan Mersin ile Tarsus arasındaki bataklık arazinin terk edilmiş olması ve suların burada birikmesi nedeniyle, özellikle yaz aylarında çevresinde bulunan yerlerin havasını bozmakta olduğu, eğer bu arazinin bataklık kısmı ıslah olunursa pamuk tarımına kazandırılabilirdiği ve yararlanılabileceği, bu nedenle bataklığın kurutulma masraflarının çıkarılarak, oluşacak arazinin münasip miktarının buranın kurutulması için çalışan "Devlet-i Aliye tebaasından olanlara" paylaştırılabileceğinden bahsedilmektedir¹³¹. Hatta buranın tarıma kazandırılması halinde Çukurova'dan yıllık olarak, en az Mısır Eyaleti kadar ürün alınabileceği de, beliren görüşler arasındadır¹³².

Bu görüşler üzerine Nafia Nezareti'ne başvurularak, Sadrazamlık yazısı gereğince bu bataklık arazinin ıslahının mümkün olup olmadığının araştırılması maksadıyla bir mühendis tayin edilmiştir¹³³. Bu yazışmalarda konu ile ilgili belirtilen bir diğer husus da bu bataklıkların kurutulmasının, aynı zamanda buradan geçecek olan demiryolu için de gerekli olduğudur. Bu iş için atanan mühendis ise, Tophane-i Amire'den Miralay Vağman Bey'dir¹³⁴.

¹³¹ BOA., İrade/Meclis-i Mahsus (İ..MMS.), D.no: 27, G.no: 1188, Ek:7, 19 Muharrem 1280 (M. 6 Temmuz 1863); Bu konu için ayrıca bkz: Şerife Yorulmaz, "Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim...", s. 325.

¹³² BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:8, 27 Muharrem 1280 (M. 14 Temmuz 1863).

¹³³ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:2, 10 Safer 1280 (M. 27 Temmuz 1863).

¹³⁴ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:5, 23 Cemazie'l-ahir 1280 (M. 5 Aralık 1863).

Bunların sonucu olarak, 1864 yılında Meclis-i Ma'aber tarafından kaleme alınan mazbatada, Tarsus ile Mersin arasında 80–100 bin dönüm civarında ve kullanılmayan bir arazi olduğu tesbit edilmiştir. Buranın ıslahı için, 1280 Muharremi'nde (M. Temmuz 1863) devletin görüşünün açıklandığı söylenerek, demiryolu için yapılacak ihalede bu bataklıkların kurutulması ile ilgili bir maddenin de ihaleye sıkıştırılabileceği ve bunun orada görevli olan Miralay Vağman Bey tarafından araştırılacağı belirtilmiştir¹³⁵.

Fakat bu bataklık arazinin kurutulup, tarıma açılması işinin pek de öyle kolay olmadığı görülmektedir. Nitekim merkez ve yerel kayıtlara bakıldığında, 1866 ve 1867 yıllarında da buraların kurutulması ile ilgili işlemlerin sürdüğü dikkat çekmektedir. Artık bu bataklığın sağlığı tehdit eden bir boyut alması üzerine devletin bu konuda yeniden harekete geçtiğini görülür. 1866 yılında kaleme alınan bir merkez kaydında, Tarsus ile Mersin arasındaki sazlık alanı senelerden beri su basarak, buranın bataklık hale gelmesiyle, içinde telef olan hayvan leşlerinin ve göllük alanın etrafında oturan halkı rahatsız ettiği, suların çoğalarak etraftaki arazilere girdiği ve ziraatı engellediği belirtilmektedir. Bu arazinin gayet münbit olduğu ve eğer burası ıslah olursa, bu civarda ziraatın gelişeceği anlatılmıştır¹³⁶. Bunun üzerine, buranın temizlenmesi amacıyla çalışmalara başlandığı ve yapılacak çalışmalar konusunda yazışmaların hızlandığı görülmektedir. Yapılan keşif neticesinde, arazi temizlendiği takdirde yaklaşık 50–60 bin dönüm tarım arazisinin ortaya çıkacağı tahmin edilmiştir. Fakat burada bir başka problem ortaya çıkmaktadır. Buna göre, bataklık kurutulduktan sonra ortaya çıkacak arazinin bir kısmı tapuludur ve o kişilerin tasarrufu altındayken su altında kalmış yerlerdir. Bu yüzden ortaya çıkacak olan arazinin ne kadarının devletin malı, ne kadarının sahipli olduğunu ayırmak mümkün olmayacaktır. Bu yüzden, ortaya çıkacak arazinin isteklilere dağıtımını da

¹³⁵ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:1, R.27 Şubat 1279 (M. 10 Mart 1864).

¹³⁶ BOA., İ..MVL., D.no: 582, G.no: 26133, Ek:1, 29 Şevval 1282 (M. 17 Mart 1866).

sağlıksız olacağından, arazi temizlendikten sonra ortaya çıkacak yerlerin sahiplerinde eğer tapu varsa, kendilerine ait yerlerin temizlenme masrafının kendilerinden istenmesine karar kılınmıştır¹³⁷.

Bu yazışmaların ardından, Sadrazamlık Makamı'na yazılan konu ile ilgili bir yazıda, Tarsus ile Mersin arasında olup havayı bozan sazlık ve bataklık mahallin ıslah olduğu takdirde, pamuk ziraatına kazandırılarak çok fayda sağlayacağı tekrar hatırlatılmaktadır. Burada oluşacak arazinin münasip miktarının tebaa-i devletten burada mal veya bedenen çalışanlara verilmesi de önerilmekte, ayrıca bataklığın buraların dört yanında bulunan köylerin arazisini basması nedeniyle, eğer arazi düzelirse hava da düzeleceğinden, Mersin İskelesi'nin bir kat daha önem kazanacağına dikkat çekilmektedir. Bu konuda devletin yapması gerekenin lazım gelen kişilere teşvik verilmesi olduğu, Tarsus'ta oturan tüccar-ı muteberden ve Osmanlı vatandaşı olup, Rusya Konsolosu'na tercümanlık yapan Sabuncuoğlu Hoca Hanna'nın, araziden 60–70 bin dönüm kadarını bataklıktan kurtardığı ve bu nedenle mükâfatı hak ettiği, Adana Meclisi tarafından merkeze bildirilmiştir. Yaptığı bu hizmetten dolayı Sabuncuoğlu'na mükâfat olarak, kapıcıbaşılık rütbesi devlet tarafından ihsan buyurulmuştur¹³⁸.

Buraların temizlenmesine tamamen karar verilmesinin ardından, temizleme işi için Sabuncuoğlu Hoca Hanna'nın, Frenkoğlu Agop'la birlikte bu işe talip oldukları ve bu iş için bir şirket kurdukları görülür. Devlet de bu şirkete, Sabuncuoğlu'nun daha önce bu işle olan ilgisi ve başarısı, hatta bu iş yüzünden aldığı rütbeyi de göz önüne alarak sıcak baktığı dikkat çekmektedir. Devlet ilgili birimlere, bataklığın kaç dönümden oluştuğunu ve kimlerin tasarrufu altında olduğunu sormuş, alınan cevapta ise bataklığın eskiden beri

¹³⁷ BOA., İ..MVL., D.no: 582, G.no: 26133, Ek:4, 17 Zi'l-hicce 1282 (M. 3 Mayıs 1866).

¹³⁸ BOA., İ..MVL., D.no: 582, G.no: 26133, Ek:2, 30 Zi'l-hicce 1282 (M. 15 Mayıs 1866).

burada bulunması sebebiyle kimsenin arazi üzerinde hak iddia edemeyeceği, arazinin ise Sabuncuoğlu'nun temizlediği 60 bin dönüm haricinde, 40 bin dönümden daha oluştuğu belirtilmiştir. Arazi temizlendikten sonra, yüksek olan yerlerin dönümünün 50–60, alçakta kalan yerlerin dönümünün ise 15–20 kuruş edeceği, suların tamamen atılması için iki saatlik mesafe uzunluğunda bir kanal yapılmasının gerekli olduğu da merkeze bildirilen konular arasındadır¹³⁹.

Bu arada temizleme ile ilgili şartlar da oluşmaya başlamıştır. Buna göre, buralar temizlendikten sonra tapusu olup hak iddia edenlere ilişilmeyecek, buna karşılık temizleme masrafı bunlardan istenecekti. Kalan yerler ise kumpanyaya verilerek buralardan beş yıl süre ile öşür alınmaması, kanal geçen yerlerde başkasını arazisi varsa, mahalli hükümet tarafından takdir edilecek değerle, sahiplerine rızaları dâhilinde istimplâk bedeli ödenecekti. İş, beş ay içinde başlamaz ve bir yıla kadar tamamlanmazsa, bundan şirket sorumlu olacak, temizlenen yerler daha sonra, tekrar su altında kaldığı takdirde arazi bedelleri sahiplerine şirket tarafından geri iade edilecekti. Bu arada, böyle bir durum olmaması için şartnamede, kanal açma işinin mühendislik kurallarına göre yapılması da şart koşuluyordu¹⁴⁰.

I.5. Güvenlik Problemleri

İskelesi vasıtasıyla Mersin kentinin gelişmesi ve gitgide büyümesi, doğal olarak buranın güvenliğinin de önemli bir problem haline gelmesine neden olmuştur. Mersin'in özellikle bir ticaret merkezi haline gelerek, Osmanlı Devleti'nin dünyaya açılan

¹³⁹ BOA., İ..MVL., D.no: 582, G.no: 26133, Ek:3, 11 Şaban 1283 (M. 19 Aralık 1866).

¹⁴⁰ BOA., İ..MVL., D.no: 582, G.no: 26133, Ek:5, 26 Receb 1284 (M. 23 Kasım 1867).

kapılarından biri konumuna kavuşmasıyla buranın önemi artmıştır. Mersin'in jeopolitik konumu, güvenliğin Mersin için önemli konulardan birisi haline gelmesine neden olmuştur.

Mersin'in ilk ortaya çıkış zamanları olarak adlandırabileceğimiz dönemde, yani Mısırlı İbrahim Paşa işgali öncesinde, konumu nedeniyle devletin burada güvenliğin sağlanması açısından bazı önlemler aldığı dikkat çeker. Mısır tehdidi nedeniyle daha 1832 yılında Mersin'e, savunma amacıyla asker sevkıyatı yapıldığı göze çarpmaktadır. 1832 yılı Haziran'ında Mersin ve Kazanlı İskeleleri için “ her birine 20’şer, 30’ar nefer asker ve 1 nefer bölükbaşı tayin olunduğu...24 topçu ve 2 kıt’a top ve tabya inşası için buraya bir mühendis” tayininden bahsedilmektedir¹⁴¹. Bu yıllarda Mersin'in daha ticari açıdan gelişmesinden bahsedilemeyeceğine göre, bu durumun stratejik olarak buranın önemini belirttiğini söyleyebiliriz. Zaten bu tayinler ve mühimmat gönderme kaydına bakıldığında, Mersin ve Kazanlı İskeleleri için kullanılan “...matmah-ı nazar-ı muhalifin olmaları...” yani düşmanın göz diktiği yerler olarak anılmaları, buraların değerini belirtmesi açısından önemlidir. Yazıda, eğer oralara Mısır askeri tarafından bir saldırı olursa, Tarsus tarafından daha da fazla asker sevkiyle buraların savunulması istenmektedir. Şüphesiz yukarıda bahsettiğimiz güvenlik tehdidi, kentin kurulmasından sonra ortaya çıkan ticari kentlerin iç güvenliği probleminden farklı düşünülmelidir. Fakat biz güvenlik kuvvetlerinin konuşlanması açısından dış güvenlik şekillenmesini, kent güvenliğinin başlangıcı olarak kabul ettik.

Tanzimat Fermanı ile toplumsal yaşamda yapılan en önemli atılımlardan birisi de can ve mal güvenliği, ırz ve namus dokunulmazlığının sağlanmasıydı. Fermana göre can ve mal güvenliği, devlet tarafından sağlanacak, en önemli görevlerden ilki olarak

¹⁴¹ TŞS., No.285, s. 40-41, h.no: 45, Evahir-i Muharrem 1248 (M. Haziran 1832).

addediliyordu. Tanzimat'ın ilanından sonra, 1844 yılına kadar, eskiden gelen koruma yöntemleriyle halk idare edilmeye çalışıldıysa da, istenen sonucun elde edilememesi üzerine, iç güvenlik için yeni bir kuvvet oluşturmanın gereği anlaşıldı. Yapılan devlet içi görüşme ve tartışmaların ardından, 8 Haziran 1844 tarihinde alınacak yeni önlemler açıklandı ve tımarlı sipahi örgütü yerine, zaptiye teşkilatı kuruldu. Zaptiye teşkilatı bugünkü anlamıyla hem polis, hem de jandarma görevini üstlenmişti. Teşkilat ve işleyiş bakımından jandarmayı andırmakla beraber, vali ve kaymakam denetiminde olmaları nedeniyle, polis hizmeti de yapmaktaydılar. Buna göre yıllık geliri 500–1000 kuruş arasında olan tımarlı sipahiler “piyade zaptiye neferi”, 1000–2000 arasında değişenler de “süvari zaptiye eri” olarak görev alacaklardı¹⁴².

1850'li yıllara gelindiğinde Mersin iskelesi artık hareketli bir ticarete sahip, büyükçe bir pazarın kurulduğu ve yoğun bir inşa faaliyetinin devam ettiği bir yer olmuştur. İskele'nin böyle bir hal almasıyla öne çıkan gereksinimlerden en büyüğü de güvenliktir. Tarsus Sancağı'ndaki koruma ve vergi toplama işleri için istenen 33 adet süvari ve 19 adet piyade isteğine devlet, 17 adet süvari ve 11 adet de piyade askeri daha ekleyerek cevap vermiştir. İstenen bu askerler için gönderilen cevapta, askerlerin arzu edilenden daha fazla olarak gönderildiğine değinilerek, bu fazla askerlerin “başta Mersin İskelesi olmak şartıyla” değerlendirilmesi gerektiği dikkat çeker. Bu emir üzerine, Mersin İskelesi'ne 4 süvari ve 4 piyade askeri tayin edilmiştir¹⁴³. Nitekim burada asker istihdamının gereği, bu tayinlerin gündeme gelmesinden hemen birkaç gün sonra meydana gelen bir olayda anlaşılmaktadır. 22 Şubat tarihinde, Tarsus'taki Rusya Konsolosu tarafından yapılan bir şikâyetle, Rusya tebaasından İsa Kudüs'e gitmek üzere Mersin İskelesi'ne geldiğinde, kahvehanede otururken, İskele Karantina Kâtibi Salih Efendi'nin

¹⁴² Çadırcı, *age.*, s. 317-318-319.

¹⁴³ *TŞS.*, No: 291, s. 24, h.no: 34-35, 26 Rebiü'l-ahir 1268 (M. 18 Şubat 1852).

bu kişiye “ben geldiğimde neden ayağa kalkmadın” diyerek hakarete bulunduğu ve küfür ettiği, ardından da dövdüğü söylenerek, gereğinin yapılması istenmiştir. Bunun üzerine kâtip Tarsus’a çağrılmış ve ecnebilere şiddet ve sertlikle muamele yasaklandığı halde böyle davrandığı için uyarılmıştır. Aynı şekilde İsa isimli Rus’un da edepsizliğinden yakınıldığı, olayın mahkemeye intikal ettiği görülmüştür¹⁴⁴. Olayın, bununla sınırlı kalmayarak, Rus Elçiliği’nin Osmanlı Devleti’ne siyasi bir nota vermesine kadar ileri gittiği de anlaşılmaktadır¹⁴⁵. Hemen bu olayın ardından Mersin’e tayin edilen 8 adet askerden başka, 4 Mart tarihinde bu defa buraya “Mersin’in iskele olması cihetiyle” denilerek, 2 süvarinin daha tayini gerçekleşmiştir.¹⁴⁶ Bu arada iskelede, asayişle ilgili sorunların ve olayların devam ettiği de görülmektedir. Bu olaylardan birisi de, Kıbrıslı Hasan Kaptan tarafından yapılmış bir dizi asayişsizlik olayıdır. Kıbrıs ile Mersin arasında kaptanlık yapan Hasan Kaptan, Mersin İskelesi’nde karantina yönetmeliğine uymaması ve karantina müddetinin bitimini beklemeden buradan firarı, karantina gardiyanını yaralaması, Kıbrıs’otan bir kadını zorla gemiye alması gibi nedenlerle Mersin İskelesi’nde soruşturmaya konu olmuştur¹⁴⁷.

Bu olayların olduğu sıralarda, asayişle ilgili bazı olayların da iskeledeki canlanmayla birlikte arttığı görülmektedir. Kayıtlara yansıyan böyle olaylardan birisi de 1854 tarihinde, Trablus ahalisinden olup Mersin İskelesi’nde dükkân sahibi olan Nikola’nın sahibi olduğu dükkânda, Hoca Lütfullah bezirgânın yazıcısı Mihail tarafından cesedinin bulunmasıdır¹⁴⁸.

¹⁴⁴ TŞS., No: 291, s. 20-21, h.no: 28, 26 Gurre-i Cemazie’l-evvel 1268 (M. 22 Şubat 1852).

¹⁴⁵ BOA., Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.), D.no: 44, G.no: 20, 25 Cemazie’l-evvel 1268 (M. 17 Mart 1852).

¹⁴⁶ TŞS., No: 291, s. 28, h.no: 41, 12 Cemazie’l-evvel 1268 (M. 4 Mart 1852).

¹⁴⁷ TŞS., No: 291, s. 258, h.no: 249, 8 Cemazie’l-evvel 1269 (M. 17 Şubat 1853); BOA., Mektubi Kalemi-Meclis-i Vala (A.MKT.MVL.), D.no: 61, G.no: 23, 18 Cemazie’l-evvel 1269 (M. 27 Şubat 1853).

¹⁴⁸ TŞS., No: 294., s. 135, h.no: 211, 21 Cemazie’l-evvel 1270 (M. 19 Şubat 1854).

Aynı yıllarda kayıtlara yansıyan bir diğer asayiş olayı ise, iskelede 3 aylık hamile bir kadının kocası tarafından dövülerek, olayın mahkemeye yansımadır¹⁴⁹. Yine burada mahkemeye yansıyan bir başka olay, Tarsus Sakızlı Mahallesi'nden Osman adlı kişiyle, Nogay muhacirlerinden ve Kalagoz kabilesinden olup Mersin İskelesi'nde oturan Timur Bolad arasında olan ve Mersin İskelesi'nden Tarsus'a mal nakli sırasında meydana gelen gasp davasıdır¹⁵⁰. İskele'de meydana gelen bir diğer gasp davası ise, burada ikamet eden Dellal Ali bin Şahin bin Abdullah'la, yine burası sakinlerinden Ali bin Hüseyin, Ahmed bin Hasan, Mehmed bin Ali ve Mustafa bin Mehmed adlı kişiler arasında yaşanmıştır. Davada, Dellal Ali'nin, iskeledeki evinde bulunan 300 kuruş kıymetinde bir tüfek, tencere, sandık ve iki top kumaşla, başındaki külahında bulunan 14 Osmanlı Lirası'nın gaspından bahsedilir¹⁵¹. Bu arada iskelede bulunan ve güvenliği sağlamakla görevli zaptiyelerin de zaman zaman, çeşitli davalara konu olmaları dikkat çekicidir¹⁵². Anlaşılan ticaretin canlanmasına, kentin büyümesine paralel güvenlik problemleri de büyümüştür.

I.5.1 Karakolhane İnşası

Görüldüğü üzere önceleri gayet ıssız ve sakin görünen Mersin İskelesi, dünya ile olan ekonomik bütünleşme neticesinde, dünya pazarlarına açıldıkça giderek büyümüş, büyüme ile birlikte de güvenlikle ilgili davalar ve problemler çoğalmıştır. İlk zamanlar için iskele güvenliği bakımından lojistik endişeler ön plana çıkarken, ticaret ve buna paralel nüfus arttıkça, lojistik endişelerin yanında toplumsal güvenlik endişesinin ön plana

¹⁴⁹ TŞS., No: 297, s. 103, h.no: 157, 9 Receb 1275 (M. 12 Şubat 1859).

¹⁵⁰ TŞS., No: 298, s. 34-35, 29 Zi'l-kade 1277 (M. 8 Haziran 1861).

¹⁵¹ TŞS., No: 299, s. 17, h.no: 70, 16 Zi'l-hicce 1278 (M. 14 Haziran 1862).

¹⁵² TŞS., No: 303, s. 11, 25 Rebiü'l-evvel 1285 (M. 16 Temmuz 1868).

çıkıldığı görülmüştür. Tanzimat'ın sonucu olarak devlete yüklenen vatandaşı koruma görevi ile birlikte, devletin her yerinde olduğu gibi Mersin'de de güvenlikle ilgili önlemler alınmaya çalışılmış, bu arada da özel durumundan dolayı devlet burası ile ilgili asayişe, karakol yapmak ve birkaç yıl içinde bunu büyütmek veya ek asker ve zaptiye görevlendirmek suretiyle, diğer kentlerden biraz daha fazla özen göstermeye çalışmıştır.

Mersin'de bir karakol binası yapılması ile ilgili merkezden yazılan yazıda, Mersin'in Kıbrıs'ın tam karşısında olması, Avrupa ve Şam taraflarından bolca eşya ve yolcu gelmesi nedeniyle buraya hem bir iskele, hem de buranın “zabt ü rabtı için” yani korunması amacıyla, “karakol şeklinde bir yer” yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bu amaçla Kolağası Mehmed Efendi mühendis, duvarcı Nikola da kalfa olarak tayin edilmiştir¹⁵³. Burada devlet iskele ve karakol yapımına gerekçe olarak, ekonomik potansiyel, yolcu ve eşya sirkülasyonunu göstermesinin yanı sıra “burası Kıbrıs'ın tam karşısında” demekle, Mersin'in lojistik olarak ve Doğu Akdeniz'de Osmanlı Devleti bakımından taşıdığı öneme de dikkat çekmektedir. Karakol inşaatında kullanılacak malzeme ile ilgili yazışmalardan, 1852 yılında Mersin'de yapımına başlanan karakolhanenin yapımının 1852 yılında devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla yazılan kayıtlardan birisi de, karakolun yapımında kullanılacak kurşun madeninin Gülek madeninden Mersin'e nakliyle ilgilidir¹⁵⁴.

İskele vasıtasıyla Mersin'in tüccar, işçi, fukara ve gariban cinsinden birçok insanı kendine çekmesi ve sayı bakımından burada oturan kişilerin gündün güne artması üzerine, 1857 tarihinde burada yeni bir karakol yapılmasının gündeme geldiği görülür. Bu yeni karakolun yapılacağı uygun bir yer aranarak sonuçta, deniz kıyısında Valide Sultan

¹⁵³ BOA., İ.MVL., D.no: 237, G.no: 8363, Ek:1, 30 Receb 1268 (M. 20 Mayıs 1852); TŞS., No: 291, s. 162, h. no: 208, 5 Zi'l-hicce 1268 (M. 20 Eylül 1852).

¹⁵⁴ TŞS., No: 291, s.309, 9 Cemazie'l-evvel 1269 (M. 19 Şubat 1853).

Vakfi'na ait ve deniz dalgasıyla oluşmuş kumlukta karar kılınmış ve merkeze bildirilmiştir¹⁵⁵.

I.6. Toplumsal Şekillenme

1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması, Osmanlı ekonomik ve siyasi tarihinin en önemli antlaşmalarından biri olması ve Osmanlı hammaddelerini dışa açması bakımından, Osmanlı tarihinde ayrı bir yeri olan ve kapitülasyonlarla paralel değerlendirilebilecek bir anlaşma niteliğindedir. Bu antlaşma ile Osmanlı topraklarında alışverişte bulunan yabancı ve bunlarla çok sıkı bir menfaat ilişkisi içinde bulunan gayrimüslim yerli tüccar, eskiye oranla çok daha iyi ve karlı haklar elde etmişlerdir. Ayrıca bu sayede Osmanlı ticaretinin de önemli bir hareket kazandığını söyleyebiliriz. Doğal olarak da bu hız ve hareket kazanan yerler İstanbul, Selanik, Beyrut, İzmir ve henüz yeni kurulmuş olan Mersin iskeleleri ve çevresinde gelişen kentlerdi. Aslında Mersin'in bir ticaret kenti olarak ortaya çıkması, kurulma ve büyümesindeki ticaretin mutlak etkisi, toplumsal olarak şekillenmesinin de buna uygun olarak gelişmesine neden olmuştur¹⁵⁶. Fakat bu ekonomik gelişmeden Müslüman Osmanlı vatandaşları değil, daha çok gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının yararlandığı dikkat çeker. Bunun nedeni, Osmanlı toplumundaki işbölümü olarak düşünülebilir. Osmanlı toplumunda Müslümanlar genelde tarım ve zanaat işlerine, gayrimüslimler ise ticarete ve zanaata yönelmiş durumdaydılar¹⁵⁷.

Çeşitli yerlerde, Mersin'e ilk gelip yerleşenlerin Rumlar olduğu yazılıdır.

Buna göre Mersin, ilk defa Kapadokya'dan buraya gelerek yerleşen Ortodoks- Rumlar

¹⁵⁵ BOA., İ..MVL., D.no: 379, G.no: 16605, 23 Safer 1274 (M. 13 Ekim 1857).

¹⁵⁶ Adıyeke-Adıyeke, *agm.*, s. 79.

¹⁵⁷ Yorulmaz, "Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim...", s. 317.

tarafından kurulmuş ve şehrin ilk sakinleri de onlar olmuştur¹⁵⁸. Bu çerçevede, Mersin’de 350 civarında Rum-Ortodoks ailesi olduğu tahmin edilmekteydi. Ayrıca Sakız, Kıbrıs, Girit ve diğer bazı adalarla, bazı Yunan şehirlerinden de Mersin’e önemli sayıda göç yapılmıştı. Bu dönemi anlatan bir merkez kaydı da, buraya ilk yerleşenlerin Rumlar olduğunu kesin olarak doğrulamaktadır. Kayıtta, Mersin İskeleyi hakkında, “...ecanib birer ikişer gelerek oraya merkez-i ticaret ittihaz etmişler idi bu ecanibin de ekserisi Rum taifesinden olup...” denilerek, buranın, ticaretle uğraşan yabancılarla nüfuslanmış ve bu yabancıların da çoğunluğunun Rum olduğu belirtilmektedir. Fakat burada altı çizilen bir başka nokta, bu kişilerin Osmanlı vatandaşı Rumlar olmasına rağmen, ecnebilere tanınan ayrıcalıklardan yararlanmak amacıyla kendilerine “Yunanlılık süsü vererek”, bunu da Adana Valiliği’ne onaylatmış olmalarıdır¹⁵⁹. Buna karşılık Tarsus Şer’iyye Sicilleri’nde, burada olan Rum yerleşenlerinin nerelerden olduğuna dair, özellikle Kapadokya’dan olan göçler hakkında, herhangi bir bilgi yoktur¹⁶⁰. Fakat Mersin’de olan davalarda ticaretle uğraştığı söylenen Ürgüp, Niğde veya Kayserili olup, “Devlet-i Aliye’nin Rum milletinden olan” ibaresine, bazı zamanlarda rastlanabilmektedir. Osmanlı belgelerinde “Mersin’in asıl yerlisi bir takım faizcilerden ve saireden ve orayı şenlendiren sair ahali ise kâmilen haricden gelmiş milel-i muhtelifeden ibaret olup...” denilerek, asıl yerlilerin ticaret ve faizcilikle uğraşan Rumlar olduğu açıklanmakta, halktan geri kalanlarının da başka milletlerden olduğu belirtilmektedir¹⁶¹. Zaten daha 1850’li yılların hemen başında, Mersin’deki emlak ve bunların ait oldukları kişilerin uyrukları hakkındaki bir araştırma, Mersin’in hem yerli hem de yabancı uyruklu ahalisi hakkında bu bilgiyi doğrulamaktadır. Buna göre bu emlaktan 28 tanesi Osmanlı vatandaşlarına, 23 tanesi Fransız, 13 tanesi

¹⁵⁸ Yorulmaz, “Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim...”, s. 318-319; Leylek, *age.*, s. 5; Demirtaş, *age.*, s. 90; Develi, *age.*, s. 54.

¹⁵⁹ BOA., Y-PRK-DH, 3-39, no: 54, R.16 Temmuz 1305 (M. 27 Temmuz 1889).

¹⁶⁰ Adıyeke-Oğuz, *agm.*, s. 123.

¹⁶¹ BOA., Y-PRK-DH, 3-39, no: 54, R.16 Temmuz 1305 (M. 27 Temmuz 1889).

Sardunya, 8 tanesi İngiliz ve 2 tanesi de Napolitan Devleti vatandaşlarına ait olarak görünmekteydi¹⁶².

Tarsus Şer'iyye Sicilleri'nde nereden geldiklerine dair olmasa da, Mersin'de yaşayan Rumlar hakkında çeşitli kayıtlara rastlamak mümkün olmaktadır. 1849 yılından itibaren Rum-Ortodoks cemaatin, bir kilise yapımı amacıyla devlete başvurmalarından ve devletin de bunlara cevaben yazdığı yazıda, uzun bir süredir bu cemaatin Papaz Efendi'nin evinde ayin icra ettiklerinden bahsetmesi¹⁶³, 1849'dan önce zaten burada bir Rum cemaatin birikmiş olduğuna işaret etmektedir. Kilisenin yapılmak istenmesi, buradaki Rum cemaatinin arttığını gösteren en önemli kanıttır.

Mersin'deki en önemli ve köklü Rumların başında, ticaret ve aynı zamanda bankerlik işleriyle uğraşan Konstantin Mavromati ve ailesiyle, yine bankerlik ve faizcilik işlerinde öne çıkan Bodosaki gibi aileler gelmekteydi. Sicillerde, Rum olduğu belli olan ve "Devlet-i Aliye tebaasının Rum milletinden" ibaresiyle kayda geçmiş diğer isimler ise şunlardır: Aslen Niğde-Sungur mahallesinden olan ve Mersin'de bakkal esnafından Karabetoğlu Nikola veled-i Musa¹⁶⁴, tüccar-ı muteberden Hoca Nikola bin Abdullah Barbur¹⁶⁵, Camcıoğlu Hacı Danyel ibn-i Hacı Kiyork¹⁶⁶, Hoca Tannus bin Corci ve Hoca Mikof (?) Bey ibn-i Hoca Barbur¹⁶⁷, Cami Mahallesi sakini Anastas bin İstyan¹⁶⁸.

¹⁶² BOA., İ.MVL., D.no: 237, G.no: 8363, Ek:2, 25 Rebiü'l-ahir 1268 (M. 17 Şubat 1852).

¹⁶³ TŞS., No: 291, s. 247, Evail-i, Zi'l-kade 1265 (M. Eylül 1849).

¹⁶⁴ TŞS., No: 295, s. 144, h.no: 213, 13 Cemazie'l-evvel 1272 (M. 21 Ocak 1856).

¹⁶⁵ TŞS., No: 299, s. 137, h.no: 499, 29 Şaban 1280 (M. 8 Şubat 1864); TŞS., 297, s. 282, h.no: 445, 10 Muharrem 1277 (M. 29 Temmuz 1860); TŞS., No. 300, s. 168, 5 Şevval 1283 (M. 10 Şubat 1867).

¹⁶⁶ TŞS., No: 300, s. 87, 27 Şevval 1282 (M. 15 Mart 1866).

¹⁶⁷ TŞS., No. 300, s. 168, 5 Şevval 1283 (M. 10 Şubat 1867).

¹⁶⁸ TŞS., No: 319, s. 42, h.no: 126, 13 Muharrem 1306 (M. 19 Eylül 1888).

Mersin'deki ikinci en kalabalık gayrimüslim cemaat Ermenilerdi ve bunlar çevre kentlerden gelerek buraya yerleşmiş tabakayı oluşturmaktaydılar¹⁶⁹. Tarsus Şer'iyye Sicilleri'nde nadiren de olsa, Mersin'deki Ermeni Osmanlı vatandaşlarına ait isimlere rastlanır. Ermenilere ait rastlanan bu isimler arasında Aslen Talaslı olup Mersin İskelesi'nde sakin Hacı Artin ibn-i Hacı Agob¹⁷⁰, Kayseriyeli Teros bin Kezuref ve Hecader (?) bin Sarkis¹⁷¹, Samurkaşoğlu Hoca Manuk bin Karabet¹⁷² sayılabilir.

1850'li yıllarla birlikte, iskelenin önemine paralel olarak kentteki Katolik nüfusun da artmaya başladığı dikkat çekmektedir. Mersin'de birikmeye başlayan Katolikler Marunî, Avrupalı ve Latin-Katoliklerden oluşmaktaydı¹⁷³. Avrupa'dan gelenler ve Latin- Katolikler, Levantenleri oluşturuyorlardı ve bunların da Mersin'e yerleşmesi 1850'li yıllara kadar dayanmaktaydı¹⁷⁴. Nüfuslarının artması üzerine özellikle Latin-Katolikler de, Ortodokslarda görüldüğü gibi bir ibadethane ihtiyacı duymuşlar ve devlete bu konuda başvurmuşlardı. Fransa Maslahatgüzarı tarafından bu amaçla yetkilere gönderilen bir yazıda Mersin'deki Katolik nüfusunun arttığı, “şehir-i mezkûrda mütemekkin Fransız ve Avrupalı familyaların adedi günbegün artmakta”¹⁷⁵ denilerek, açıkça belirtilmektedir. Yalnız Katolik cemaatinin Mersin'deki diğer Hıristiyan cemaatlerden farkı, çoğunluk olarak yabancı uyruklu olmalarıdır. Bu durumun bize iskeledeki ticari potansiyeli ve iskelenin dünya ekonomisine olan eklemelenmesini göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülebilir. Mersin'e yerleşen önemli Levanten aileler arasında Sersok, Vitalis (Latin), Garbini, Artos (Latin), Mantovani (İtalyan), Şaşati

¹⁶⁹ Yorulmaz, “Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim...”, s. 321.

¹⁷⁰ TŞS., No. 300, s. 168, 5 Şevval 1283 (M. 10 Şubat 1867).

¹⁷¹ TŞS., No: 300, s. 131, h.no: 198, 5 Muharrem 1283 (M. 20 Mayıs 1886).

¹⁷² TŞS., No: 298, s. 140, h.no: 265, 13 Cemazie'l-evvel 1277 (M. 27 Kasım 1860).

¹⁷³ Yorulmaz, “Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim...”, s. 321.

¹⁷⁴ Adıyeke-Adıyeke, *agm.*, s. 80.

¹⁷⁵ BOA., İ.HR., D.no: 118, G.no: 5767, Ek:1, M. 6 Temmuz 1854.

aileleri sayılabilir¹⁷⁶. Tarsus kadı sicillerinde rastlayabildiğimiz Katolik isimleri ise şöyle sıralanabilir: Tüccardan Bedros Artos, Cenbiyar Artos ve Şencak Artos¹⁷⁷, Latifla Sersok¹⁷⁸, Corci Şaşat bin Naum¹⁷⁹.

Katolik cemaati içinde yer alan bir diğer grup da Marunîlerdir. Marunîler genelde Suriye, Lübnan, Filistin gibi Ortadoğu ülkelerinde yaşayan, Hıristiyanlık içinde farklı görüşe sahip bir gruptur. Osmanlı'nın Suriye ve Lübnan'ı almasından sonra Osmanlı hâkimiyetine girmişler fakat kültürel ve siyasal yönlerden Fransa tesiri altında kalmışlardır¹⁸⁰. Özellikle Lübnan'daki Müslüman Dürzîlerle, Hıristiyan Marunîler arasındaki çatışmalardan dolayı, 1860'lı yıllardan itibaren bazı Marunî aileler Mersin'e yerleştiler¹⁸¹. Marunîlerin burada Avrupalı tüccarların temsilcileri olarak, büyük firmaların şubelerini açıp farklı bir Levanten örneği ortaya çıkardıkları söylenebilir. Bunların bir diğer kısmıysa, deniz ticareti ile ilgilenmişlerdir¹⁸². Mersin'de bulunan önemli Marunî aileleri arasında Bahluli, Salaiman, Ajub, Anne, Juppe, Dib, Mansur, Neddaf, Attaka gibi aileler sayılabilir. Sicillerde ise Marunîler için özel bir kayıt bulunmaması, bu kişilerin sicillerden tespitini zorlaştırmaktadır. Belki, Mersin'de önce İngiltere, daha sonra da Belçika Konsoloslugu yapan ve sicillerde tüccar-ı muteberden sayılan Anton Likeron (Likardü?) Pavlos, bu Marunî cemaati içinde sayabileceğimiz, sicillere konu olmuş kişiler arasında gösterilebilir¹⁸³.

¹⁷⁶ Adıyeke-Adıyeke, *agm.*, s. 80; Yorulmaz, *agm.*, s. 321.

¹⁷⁷ TŞS., No: 298, s. 140, h.no: 265, 13 Cemazie'l-evvel 1277 (M. 27 Kasım 1860).

¹⁷⁸ TŞS., No: 299, s. 74, h.no: 300, 25 Şaban 1279 (M. 15 Şubat 1863).

¹⁷⁹ TŞS., No: 325, s. 41, h.no: 45, 10 Zi'l-kade 1303 (M. 10 Ağustos 1886).

¹⁸⁰ Şerife Yorulmaz, "Doğu Akdeniz'de bir Cemaat Serüveni: Liman Kenti Olma Sürecinde Mersin'de Gelişen Marunî Taifesi", *Tarih İçinde Mersin, Kolokyum II*, Mersin Üniv. Yay., Mersin, 2005, s.68.

¹⁸¹ Leylek, *age.*, s. 5.

¹⁸² Yorulmaz, "Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim...", s. 321.

¹⁸³ TŞS., No: 317, s. 9, h.no: 18, 17 Rebiü'l-ahir 1302 (M. 3 Şubat 1885).

Mersin’de sayabileceğimiz gayrimüslim cemaatlerden bir diğeri de Yahudilerdir. Bunlar, Mersin’e geç zamanda gelmelerine ve nüfusça az bir oran temsil etmelerine rağmen, Mersin’e kattıkları renkle önem arz ederler. İlk zamanlara ait, herhangi bir Yahudi kaydına rastlanmamıştır. Mersin’de ilk Yahudi nüfusuna 1309 (M. 1892) tarihli Adana Vilayet Salnamesi’nde rastlanır. Buna göre, 1892 yılında, Mersin’de 3 Yahudi ailesi bulunuyordu¹⁸⁴.

Mersin kentinin kurulmasından sonra, Tarsus kadı sicillerinde çok sayıda “Mısırlı”ya rastlanmaktadır. Mısırlı diye anılan bu kimselerin bu yöreye yerleşme nedeni büyük ihtimalle, Mısırlı İbrahim Paşa işgali olmalıdır. İbrahim Paşa’nın 1830’lu yılların büyük bir bölümünü içine alan işgali sırasında, Paşa’nın buraya özellikle tarım işçisi olarak pek çok Mısırlı ve Suriyeli Arap getirip yerleştirdiği ve bunları bölgeyi ıslah çalışmalarında kullandığı, bilinen bir gerçektir¹⁸⁵. Bu Mısır kökenli Araplar içinde en önde gelen ve adına en sık rastlanan ailelerden birisi “Mısrizadeler”dir ve bu ailenin ismine ilk zamanlar Tarsus, sonra ise Mersin’le ilgili kayıtlarda epeyce fazla olarak rastlanmaktadır. Kayıtlardan, bu Mısrizadeler’in “eşraftan” sayıldıkları da rahatça anlaşılabilir. Bu aile içinde en önemli kişiliklerden birisi, Mısrizade Ali Efendi’dir ve Mersin’in özellikle 1850’den itibaren olan gelişme sürecinde adına çok sık rastlanmaktadır. Mısrizade Ali Efendi’nin isminin, en çok dönemin Adana Valisi Mehmet Ziya Paşa ile birlikte ve ortak arazi alımı gibi konularda beraber anılması da ilginç noktalardan birisidir¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Bozkurt, *agt.*, s. 54.

¹⁸⁵ Adıyeke-Adıyeke., *agm.*, s. 69.

¹⁸⁶ *TŞS.*, No: 291, s. 224, 15 Safer 1269 (M. 28 Kasım 1852).

Yine Mısırlı olan ve sicillerde adı geçen bazı kişiler de şunlardır; Mısırlı olup Mersin İskelesi'nde ölen Ahmet, Ali ve Hüseyin¹⁸⁷, Abdi bin Nail bin Nail, Halil Bin Mehmed, Ömer Bin Ahmed¹⁸⁸, Akif bin Yusuf bin Abdülhak¹⁸⁹, iskelede kereste ticareti yaptığından bahsedilen Halil bin Mehmed¹⁹⁰.

Mersin'deki bir başka Müslüman grup, Nogay göçmenleridir. 1859 yılından itibaren, Mersin'e Kırım'dan gelen Nogay muhacirleri ile ilgili bazı merkez kayıtlarına da rastlanmaktadır¹⁹¹. Yazışmalara bakıldığında, Kırım'dan getirilen bu muhacirlerin Adana, Mersin ve civar bölgelere yerleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bunların bölgeye yerleştirilmeleri sonunda, bir kısmının da Mersin'de iskân edildiği, sicillerdeki Nogaylarla ilgili bilgilerden çıkarılabilir. Bu yıllardan itibaren Nogaylar, bazı olaylarla ilgili olarak az da olsa sicillerde yer bulmuşlardır ki bu durum, Mersin'deki etnik çeşitliliği göstermesi bakımından değerlidir¹⁹².

İskeledeki nüfus çeşitliliği bu kadarla da sınırlı değildir. Sicillerden ve özellikle Mersin iskelesi'nde ölen işsiz ve fukaradan kimselere ait tutulan kayıtlara bakıldığında, iskelenin etnik olarak ne kadar hareketli ve karışık olduğu hemen anlaşılabilir. Örneğin, sadece 1279 (M. 1862–1863) yılına ait kayıtlarda, iskelede vefat eden kişilerin listesinde 3 Arabistanlı, 2 Çerkez, 2 Nogay, 3 Kürt, 1 Karadenizli, 1 Acem, 1 Katolik olduğu göze çarpar¹⁹³.

¹⁸⁷ TŞS., No: 290, s. 143, h.no: 296, 5-7 Rebiü'l-evvel 1265 (R. 17-19 Kanun-i sani 1264, M. 29-31 Ocak 1849).

¹⁸⁸ TŞS., No: 294, s. 76, 27 Şaban 1269 (M. 5 Haziran 1853).

¹⁸⁹ TŞS., No: 297, s. 26, h.no: 41, 5 Zi'l-kade 1274 (M. 17 Haziran 1858).

¹⁹⁰ TŞS., No: 297, s. 228-229-230, h.no: 366, 11 Ramazan 1276 (2 Nisan 1860).

¹⁹¹ BOA., A.MKT.UM., D. no: 382, G. no: 71, 8 Cemazie'l-evvel 1276 (M. 3 Aralık 1859).

¹⁹² TŞS., No: 299, s. 74, h.no: 300, 25 Şaban 1279 (M. 15 Şubat 1863).

¹⁹³ TŞS., No: 299, s. 74, h.no: 300.

Görüldüğü gibi Mersin İskelesi, kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nin küçük bir örneği şeklinde çok değişik din, mezhep ve ırklardan oluşan, adeta bir mozaik şeklinde yapılanmıştır. Mersin bu kozmopolit özelliğini, Osmanlı Devleti'nin dış dünya ile olan bütünleşme yeri olma niteliğine borçludur ve Osmanlı için dünya ile eklemlenme kapısı olduğunu da bu değişik yapıyla göstermiştir. Bu çok değişik millet ve dinlerden oluşan yapı, Mersin'e o dönem için ayrı bir özellik verirken, aynı zamanda Osmanlı'nın renkli toplum yapısını göstermiş ve Mersin'in bugün de devam eden kendine özgü ve özel kimliğini kazanmasına da neden olmuştur.

II. BÖLÜM: MERSİN İSKELESİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TİCARET MERKEZİ OLARAK MERSİN

II.1. Mersin İskelesi'nin Ortaya Çıkışı

II.1.1. Tarsus İskelesi ve İskelenin Önemini Kaybetmesi

Tarsus, eski dönemlerde ve bugün, Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bir tarım, ticaret ve sanayi merkezi olma özelliğini koruyan çok önemli bir kent konumundadır. Kentin tarihi yaklaşık 7 bin yıl önceye kadar dayanır. Gözlükule'de yapılan kazılar, bölgede yerleşimin Neolitik Dönem'e kadar uzandığını gösterdiği gibi, bulunan araç ve gereçler de buranın ticari etkinliği hakkında ipuçları verir¹⁹⁴.

Tarsus'u, tarihin her döneminde bir cazibe merkezi haline getiren özellikleri kentin kurulduğu yerin mükemmelliği, Ovalık Kilikya'nın doğu, Dağlık Kilikya'nın güney ucunu oluşturması ve Akdeniz'den Anadolu'ya geçişte, önemli bir noktada bulunması olarak sıralayabiliriz.

Yunan-Roma Devri'nde, Tarsus şehri, Kilikya'nın batı ile doğrudan ticaret limanıydı ve Roma'ya kadar uzanan sahil ticaretinin, önemli bir noktasıydı¹⁹⁵. Bunlardan başka Tarsus (Kidnus) çayının kente yakın, hatta bazı kollarının kentin içinden geçmesi¹⁹⁶, hem kentin yerleşime uygun bir yer haline gelmesini, hem de kente ait ihtiyaçların kolayca karşılanabilmesini sağlıyordu. Ama aynı zamanda bazı zorlukların oluşmasına da etkendi ki, mesela 537 ve 550'de, çayın taşması nedeniyle, nehir yatağının değiştirildiği bilinmektedir. X. yüzyılda, nehir yatağına bir düzenleme daha yapılmıştır ve o zamandan

¹⁹⁴ *Yurt Ansiklopedisi*, 5, İçel, İstanbul, 1982, s.3631.

¹⁹⁵ W, M, Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev: Mihri Pektaş), M.E. Basımevi, İstanbul, 1960, s. 59.

¹⁹⁶ Levent Zoroğlu, "Luwilerden Çukurovalılara Adı Değişmeden Kalan Tarsus", *Sırtı Dağ Yüzü Deniz: Mersin*, (Edit: Filiz Özdem) YKY, İstanbul, 2004, s.91.

beri nehir, kentin doğu yanından akmaktadır¹⁹⁷. Langlois'de bunu doğrulayarak, Kazanlı'dan Tarsus çayı'nın denize karıştığı yere kadar arazinin bataklık olduğundan bahisle, bataklığın, Tarsus Çayı'nın eski çağlarda yatağını değiştirmesine neden olduğunu söyleyerek, şimdiki çay yatağının, eskisinden çok daha doğuda olduğunu anlatır¹⁹⁸.

Yine Tarsus Çayı'nın sularının, eski çağlarda bir lagüne boşalması ve bu lagünün denizle bir bağlantısının olması, Tarsus'a doğal bir liman özelliği veriyordu. Bu lagün daha sonra Piri Reis'in çizdiği bir haritada da görülmekteydi. Önceki dönemlerde büyük çaplı gemilerin girmesine izin veren bu lagün, Piri Reis tarafından işaretlendiği zaman ise sadece küçük kayıklar tarafından kullanılabilirdi¹⁹⁹.

Tarsus kentine bu kadar önemli özellikler kazandıran durum ise tabii ki, Tarsus İskelesi idi. Tarsus İskelesi'nin eski çağlarda Doğu Akdeniz'in en önemli limanı olmasını engelleyen tek durum ise, M.Ö. 63'te Pompeiopolis'in Romalılar tarafından kurulması ve burada yeni bir liman kenti oluşmaya başlamasıdır ki bu durum 1800'lü yıllarda Mersin'in, iskele sayesinde hızla büyüyüp, Tarsus'un devamlı kan kaybetmesi durumuyla neredeyse birebir örtüşmektedir. Pompeiopolis şehri, limanı ile Eskiçağ Tarsus'unun bir nevi önünü kesmiş oldu. Ancak bu alternatif liman ve kentin, bir süre sonra işlevini yitirip, ortadan kaybolması, Tarsus'u Doğu Akdeniz'de yeniden parlayan bir yıldız haline getirdi ve bu durum hem Ortaçağ, hem de Yeniçağ boyunca devam ede geldi. 1831- 40 yılları arasındaki, Mısırlı İbrahim Paşa işgali sırasında, bölgenin tarım potansiyelinin keşfedilmesi ve burada bir tarım devriminin yaşanması sonucunda, bu devirden sonra da, Tarsus kentinin bölge bakımından tarımsal önemi artarak sürdü.

¹⁹⁷ Zoroğlu, *agm.*, s. 91.

¹⁹⁸ V. Langlois, *Eski Kilikya*, (Çev: M. Rahmi Balaban), Mersin Halkevi Yayını, Mersin, 1947, s. 33.

¹⁹⁹ Zoroğlu, *agm.*, s. 91.

Tarımsal potansiyelin yanı sıra, kentin ticari önemi de hep devam etti. Maalesef ki Tarsus İskelesi'nin macerasını, Tarsus Şer'iyye Sicilleri'nde sadece XIX. yüzyıldan itibaren izleyebilmekteyiz, çünkü bu dönemden öncesine ait siciller elimizde bulunmamaktadır. Sicillerde Tarsus Limanı ile ilgili ilk verilerin, 1820'li yılların ortasına tarihlendiğini görüyoruz.

Yakın tarihlerde, “Adana Valisi İbrahim Paşa uhdesindeki Tarsus İskelesi Emtia Gümrüğü”nden bahsedilmektedir. Yine iskelenin ticari faaliyetler bakımından, 1825–26 yıllarında önemli bir konumda olduğunu ve bölgeye ait ticari faaliyetlerin buradan yapıldığını görmekteyiz²⁰⁰.

Tarsus İskelesi ihracat için önemli bir kapı konumundadır. Özellikle Tokat üzerinden, Kayseri ve Niğde yolları kullanılarak, Tarsus İskelesi üzerinden “Frenkistan” a yapılan penbe (pamuk) ve nühas (külçe bakır) ticaretinde, buranın önem kazandığı ve bu konudan, sıkça bahsedildiğini, belli zamanlarda görmekteyiz. Yalnız burada karşımıza ilgi çekici bir durum çıkmaktadır ki o da, penbe (pamuk) ihracatının yasaklandığı ve devlet tarafından sadece İzmir İskelesi yoluyla yapılmasına izin verilmesine rağmen, Tarsus İskelesi'nden yapılmasıdır. Fakat burada önemli olan, ihracatın buraya, Tarsus İskelesi çok işlek olduğundan dolayı değil, “ıssız” olduğu için kaymış olduğudur. Kayıtlarda, “Tarsus İskelesi'nin ıssız olmasından dolayı” bu kaçak ve gayrimeşru ticarete kullanıldığı söylenmektedir ki, bu durum bize artık 1800'lü yılların ilk çeyreğinin bitimiyle birlikte Tarsus İskelesi'nin eski hareketliliğini kaybetmiş olduğunu açıkça anlatmaktadır²⁰¹.

²⁰⁰ *Tarsus Şer'iyye Sicilleri(TŞS.)*, No:288, s.21, H.no:40-41, s.70, h.no:131,1243-45 (M. 1827-29)

²⁰¹ *TŞS.*, No: 288, s. 154-156, h.no: 197-202-211, 1244 (M. 1828).

Tarsus'la ilgili bir başka dikkat çeken durum da, 1827 yılından sonra Tarsus İskelesi adına birden bire çok sık rastlanmaya başlanmasıdır. Bunun nedeni ise büyük olasılıkla, pamuk ve bakırın dünya piyasalarında ve ticarete ön plana çıkması ile birlikte, Anadolu'da bolca bulunan bu maddelerin, yabancı ve himayeli tüccarlar vasıtasıyla dışarıya gönderilmeye çalışılması olabilir. Belki de bu durumun asıl nedeni, gittikçe ıssızlaşan Tarsus İskelesi'nin bu tip yasadışı bir ticaret açısından en uygun iskele oluşuydu ve yine söyleyebiliriz ki, iskele çok daha önce işlevini kaybedecekken, böyle bir durum sayesinde yeniden canlanma ve hareketlilik şansı buldu. Devletin de bu konuda önlem almakta gecikmediği ve İzmir Gümrük Nazırı tarafından, ortaya çıkan bu durumun önlenmesi için Tarsus İskelesi'ne memur tayin edildiğini görmekteyiz. Bu dönemde de Tarsus İskelesi'nin, Adana Valiliği uhdesi altında bulunduğu da anlaşılmaktadır²⁰².

Tarsus ve civarının, 1830'lu yılların hemen başında Mısırlı İbrahim Paşa işgaline uğraması, doğal olarak Tarsus Şer'iyye Sicilleri'nin kesintiye uğramasına ve dolayısıyla Tarsus İskelesi ile ilgili kayıtların kesilmesine yol açar. Bölgenin, Mehmet Ali Paşa işgali öncesine tarihlenen son verisine, zahire ihracı ile ilgili bir emirname suretinde rastlamaktayız. Bu emirnamede, Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarındaki ve Akdeniz'de bulunan iskeleleri doğudan batıya doğru sayılırken, bunların içinde Tarsus İskelesi'nin adı da anılmaktadır²⁰³.

İşgalden sonraki Tarsus İskelesi ile ilgili ilk kayıtlar, H.1257 (M.1841) tarihlidir ki, bu da işgalin sona ermesi ile örtüşmektedir. Bu kayıta, önemine binaen bölgenin “tahkimati”ndan bahsedilirken, “Haleb, Adana, Tarsus ve Gülek ile diğer

²⁰² TŞS., No: 288, s.123 ve 217, h.no: 138 ve 336, 1243-45 (M. 1827-29).

²⁰³ TŞS., No:285, s.1, h. no:1. Evasıt-ı Zi'l-hicce 1247 (M. 1831).

yakın havalide bulunan top, barut ve mühimmatın, oralarda lüzumlu görüldüğünden, Tarsus ve İskenderun'a nakledilmesi ve bir kısmının buralardan gemilere yüklenmesi” dendiğine²⁰⁴ bakılırsa, Tarsus İskelesi'nin hem korunması gerekli bir yer, hem de askeri nakliye bakımından önemli bir mevki olduğu açıkça görülmektedir.

H.1260'lı yıllarda Tarsus İskelesi'nden bahsedilirken, “Tarsus İskelesi ve sair münasib iskeleler” diye anılması da²⁰⁵, yine iskelenin 1840'lı yılların ortalarına gelinmesine rağmen, hala bölge için bir merkez iskele olma özelliğini devam ettirdiğinin görülmesi bakımından önemlidir. Dikkat çekici bir nokta da, özellikle işgalin ardından 1844–45 yıllarına (H. 1260) gelinceye kadar, Tarsus İskelesi ile ilgili çok az belge ile karşılaşmamız ve bu belgelere de birkaç yılda bir rastlanmaya başlanması ama buna karşılık Mersin İskelesi ile belgelerin, Tarsus İskelesi ile ters orantılı olarak devamlı şekilde artmasıdır. O zaman bu durumda söylenebilecek şey, işgalin ardından Mersin İskelesi ve dolayısıyla Mersin civarı gittikçe önem kazanmaya başlarken, buna karşılık Tarsus İskelesi ve Tarsus'un ise önemini yitirdiğidir. Örneğin, Tarsus İskelesi'ndeki ticari faaliyetlere dair hiçbir kayıt olmadığı halde, 1855 tarihli “Tarsus İskelesi'nde vefat eden Kirkioglu Konstanti” ile ilgili bir tereke kaydı²⁰⁶, Tarsus İskelesi'nin yerleşim olarak varlığını sürdürdüğünü ama ticari açıdan işlemediğini gösterir.

Ardından, Belçika'nın 1857 Kasım'ında²⁰⁷ ve Fransa'nın 1858 tarihinde Tarsus İskelesi'ne konsolos vekili tayinleri ile karşılaşırız ki²⁰⁸, 1850'li yıllar

²⁰⁴ TŞS., No: 289, s. 100, h.no: 384-385, 1257 (M. 1841).

²⁰⁵ TŞS., No: 289, s. 142, h.no: 463, 1260 (M. 1844).

²⁰⁶ TŞS., No: 295, s. 113, h.no: 169, 1 Safer 1272 (M. 13 Ekim 1855).

²⁰⁷ TŞS., No: 296, s. 143, h.no: 231, Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1274 (M. Kasım 1857).

geçilirken bile konsolosların hala ikamet yeri olarak Tarsus'u seçtiklerini anlatması bakımından önemli olduğu kadar, Mersin İskelesi aleyhine kan kaybeden bir yeri seçmeleri bakımından da, bu durum ilginçtir. Bu, büyük bir ihtimalle Mersin'in, ticari açıdan önem kazanmasına rağmen, henüz idari bir merkez olmaması ile ilişkilendirilebilir.

Tarsus İskelesi hakkında sonuç olarak söyleyebileceğimiz, buranın biraz antik Milet kentine benzetilebileceğidir. Bir zamanların Batı Anadolu'daki en önemli ve en işlek limanı, en zengin ve gösterişli kenti iken, Menderes Nehri'nin taşıdığı alüvyonlar yüzünden limanın tıkanması ve şehrin önemini birden kaybetmesi gibi, Tarsus da, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Doğu Akdeniz'de Anadolu'nun en önemli limanı konumundayken, alüvyonların denizi doldurması üzerine, sahip olduğu önemi Mersin'e kaptırmıştır.

II.1.2. Mersin İskelesi'nin Kurulması

Yukarıda belirtildiği gibi, Tarsus İskelesi zaman zaman parlayıp, inişli ve çıkışlı bir periyot göstermiş olsa da, özellikle Mısırlı İbrahim Paşa işgali ardından artık bir çöküntü dönemine girmiştir. Bu durumun yakın çevrede iki önemli iskeleyi öne çıkardığını görüyoruz: Kazanlı ve Mersin İskeleleri.

Kazanlı İskelesi ismine, Tarsus Şer'iyye Sicilleri'nde çok az rastlamaktayız. Kazanlı ve Mersin İskelesi ile belgelere işgalin hemen ardı sıra rastlanması, bu iskelelerin İbrahim Paşa işgali sırasında önem kazanmaya başladığını göstermesi bakımından

²⁰⁸ TŞS., No: 297, s. 26, h.no: 39, 1275 (M. 1858).

önemlidir. Bu belgeler çok fazla sayıda olmasa da, Kazanlı İskelesi'nin o dönem için bölge adına önemli bir yer olduğunu ve ticaretin belli bir zamanda buradan yapıldığını belgelemesi bizim için değer arz eder. Bu iskelenin gümrük teşkilatına sahip bir iskele olduğunu “Kazanlı İskelesi'nin gümrük kolcusu Hasan'ın ölümü” ile ilgili kayıttan anlayabiliyoruz²⁰⁹.

Kazanlı İskelesi işgalden önce kullanılmaya başlanmış olsa gerek. Tarsus İskelesi'nin işlevini yitirmesi, buraya en yakın olan Kazanlı'yı öne çıkarmış olmalıdır. İşgal sırasında ise daha da önem kazanmıştır, çünkü İbrahim Paşa ordusunun ikmalini Kazanlı İskelesi'nden yapmış ve Mısır'a geliş gidişlerinde bu iskeleyi kullanmıştır²¹⁰. Langlois'e göre işgal sırasında Kazanlı İskelesi, Tarsus'un iskelesi konumundaydı²¹¹. İşgalin ardından çeşitli nedenler, özellikle gemiler için tehlike oluşturması sebebiyle²¹² olsa gerek, üstünlüğünü Mersin İskelesi'ne kaptırmıştır.

Mersin İskelesi ile ilgili Tarsus Şer'iyye Sicilleri'ndeki ilk kayıt H.1248 (M.1831) tarihli olmasına rağmen, Kazanlı İskelesi ile ilgili ilk kayıt H.1246 (M.1829) tarihlidir ve iskelenin işlek olduğunu çok açık bir şekilde anlatır. Bu yıllarda, Mersin İskelesi ile ilgili herhangi bir kayda rastlamamaktayız. Fakat Kazanlı İskelesi'ne ait kayıtlar, H.1262 (M.1846) yılından itibaren, birdenbire kesilmektedir.

Mersin İskelesi ve dolayısıyla Mersin kentinin tarihi hakkındaki bilgiler çok yetersiz, hatta kimi zaman birbirleriyle çelişen niteliktedir. Belirsiz, karışık verilerin ilki Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. Evliya Çelebi'nin, İçel bölgesini dolaşırken andığı,

²⁰⁹ TŞS., No: 292, s. 216

²¹⁰ Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin, 1836–1990*, MTSO Yayınları, Mersin, 2001, s. 51.

²¹¹ Langlois., *age.*, s. 32.

²¹² Yüksel Akkaya, “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Mersin Ekonomisi”, *Sırtı Dağ Yüzü Deniz: Mersin*, (Editör: Filiz Özdem), YKY, İstanbul, 2004, s.335

şimdiki şehrin 20 kilometre kuzey batısında ve dağ eteklerindeki yetmiş evli bir Türkmen Köyü olan “Mersinoğlu Karyesi”, bugünkü Mersin şehri midir, bilinmez²¹³.

XIX. yüzyıl kayıtları da, bu çelişkileri devam ettirir. İngiliz gezgin Kinnier’in 1814’te yöreye yaptığı gezide ise, Tarsus ve Adana’dan bahsedildiği halde Mersin’den bahsedilmez²¹⁴. Halep’teki Fransız Konsolosluğu’nun, Tarsus’taki memuru Mr. Peretie’nin, 1817 tarihli bir yazışmasında ise gemilerin Kazanlı yerine, daha uygun olan Mersin İskelesi’ne yönlendirilmesi gerektiği bildirilir. 1824 tarihli Halep Konsolosu’nun raporuna göre ise Mersin pamuk, kereste ve bakır ticareti ile öne çıkmaya başlayan ve bu konuda İzmir ile Halep’e rakip bir iskele konumundadır²¹⁵. Fakat ertesi yıl bölgeyi dolaşan Fransız gezgin Labord ise, 1825 tarihli gezi kayıtlarında Tarsus’tan bir hayli bahsederken, Mersin diye bir yerin varlığından hiç söz etmemektedir²¹⁶. Bir diğer Fransız gezgin Langlois de Kilikya’da yaptığı gezi anılarında, Mersin’den sıkça bahsetmektedir. Langlois, Pompeiopolis’ten Mersin’e giderken, Yumuk şatosunun solda kaldığını anlatarak, bir Türk köprüsünden geçilerek Mersin şehrine ulaşıldığını, burada deniz kenarında güzel evler bulunduğunu ve bu evlerin bulunduğu yerde de eski bir şehir harabesinin olduğunu anlatır ki, burası eski Zefiryum şehridir. Langlois’e göre bu harabelerin üzerinde bugünkü Mersin şehri vardır. Langlois ayrıca, Mersin kıyılarında dalgalı zamanlarda dalgaların örttüğü ve denize 10 metre mesafedeki mezarlardan ve Mersin’i Tarsus’a bağlayan bir yoldan da bahsetmektedir. Yine Langlois’e göre Mersin,

²¹³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap. (Yay. Haz.: Yücel Dağlı-Seyid Ali Kahraman-Robert Dankoff), Y.K.Y, İstanbul, 2005, s. 165.

²¹⁴ Develi, age, s. 52.

²¹⁵ Akkaya, agm., s. 335.

²¹⁶ Develi, age., s. 52.

her ne kadar “elize” rüzgârlarına maruz kalsa da, o dönem için bu havalinin en önemli iskelesidir²¹⁷.

Çukurova’da 1831 yılından itibaren, Mısırlı İbrahim Paşa ordularının işgali dönemi başladı. İbrahim Paşa dönemi sırasında bölgenin, özellikle tarım bakımından önemli biçimde geliştiğini görüyoruz. Tarımın bu kadar önem kazanıp gelişmesinde, İbrahim Paşa’nın Suriye ve özellikle Mısır’dan bölgeye getirdiği işçilerin önemi büyüktü. Bunlar, ziraat işini iyi biliyorlardı ve yaptıklarıyla adeta bölgeyi bir tarım alanı haline çevirdiler. Bu durum aynı zamanda bölge ekonomisine bir canlılık getirdi²¹⁸. Develi bu dönemde Kazanlı İskelesi’nin, İbrahim Paşa kuvvetleri tarafından ikmal bakımından kullanılıp, Mersin’de henüz bir iskele bulunmadığını söylese de²¹⁹, Tarsus Şer’iyye Sicilleri’nde o tarihte Mersin’de bir iskele bulunduğu ve en az Kazanlı İskelesi kadar, önemli bir iskele olduğu, bu bakımdan da devlet tarafından buraların Mısır askerinden korunması için “...her birine 20’şer, 30’ar nefer asker ve 1 nefer bölükbaşı tayin olunduğu...24 topçu ve 2 kıt’a top gönderildiği” anlaşılmaktadır²²⁰. Osmanlı Devleti bu iskeleleri aynı zamanda düşmanın göz diktiği yerler olarak tarif ederek, tabya inşası için buraya bir mühendis de göndermiştir²²¹.

Bu tarihten sonra bölge 1837 yılına kadar Mısırlı İbrahim Paşa işgali altında kaldı. Çeşitli araştırmalarda işgalin 1840 veya 1841 tarihlerinde sona erdiği söylene de²²², belgeler bize Mersin’deki işgalin 1837 yılında sona erdiğini göstermektedir²²³. Bu

²¹⁷ Langlois, *age.*, s. 31.

²¹⁸ Nükheth Adıyeke, Nuri Adıyeke., “Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin”, *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, (Editör: Filiz ÖZDEM), YKY, İstanbul, 2004, s. 69.

²¹⁹ Develi, *age.*, s. 57.

²²⁰ TŞS., No: 285, s. 40-41, h.no: 45, Evahir-i Muharrem 1248 (M. Haziran 1832).

²²¹ TŞS., No: 285, s. 40-41, h.no: 45.

²²² Musa ÇADIRCI, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1997, s. 367-68; Ahmed Akgündüz, *Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kehf*, Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, İstanbul, 1993, s.123.

arada iskele hızla büyümekteydi ve işgalin ardından mağazalar yapılmaya başlanmıştı. Bu durum bize, iskelenin işgal ardından bir cazibe merkezi olduğunu, eski dükkânlar onarıldığı gibi yenilerin de hızla yapılmaya başladığını, yani iskeleyle yatırım yapıldığını da anlatmaktadır. Buna Tarsus ve Kazanlı İskeleleri'nin fiziki yetersizliği yanında, İbrahim Paşa işgali zamanındaki tarım ıslahı çalışmalarıyla bölgenin yerleşime uygun hale gelmesi de neden olmuş olabilir.

Tabii ki Mersin İskelesi ve civarının canlanması ve birden bire kent halini alması bu kadar kolay olmamıştır. Tarsus Şer'iyye Sicilleri'nde Mersin ile ilgili kayıtlar, bazen uzunca bir süreliğine kesilmektedir. Örneğin kayıtlarda 1837 yılından, 1843 yılına kadar ne Mersin, ne de iskelesi hakkında hiçbir şey yoktur. Bu tarihten sonraki kayıtlarda da, Mersin adına, iskele olmaksızın "...Mersin..."²²⁴ veya "Tarsus Kazası, Gökçeli, Mersin nam mahal..."²²⁵ diye rastlamaktayız.

1843 yılının sonlarına doğru artık iskele hareketlenmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra yakın yerlerin iskeleyle bağlı olarak anılmaya başladığını, buralar tarif edilirken "Mersin İskelesi civarındaki..."²²⁶ ibaresinin kullanıldığını görürüz. Demek ki artık Mersin İskelesi, yakın çevresinin en tanınan ve bilinen, en büyük yeri konumunu almıştı. Bu ibare ilk zamanlar sadece "Yumuk mezarı" için kullanılmıştır. Yumuk'un, binlerce yıllık bir yerleşim alanı olduğu düşünülürse, çevrede en iyi bilinen yer olması lazım gelir ama Mersin'in artık burayı geride bıraktığı açıkça görülmektedir. Buradaki bir başka nokta da, önceki bölümde detaylı bir şekilde üzerinde durduğumuz üzere, artık

²²³ TŞS., No: 289, s. 1, h.no: 5, 30 Rebiü'l-evvel 1253 (M. 4 Temmuz 1837).

²²⁴ TŞS., No: 292, s. 11, h.no: 10, 5 Rebiü'l-ahir 1259 (M. 5 Mayıs 1843).

²²⁵ TŞS., No: 289, s. 148, 27 Cemazie'l-ahir 1259 (M. 25 Temmuz 1843).

²²⁶ TŞS., No: 289, s. 131, h.no: 441, 27 Şevval 1259 (M. 20 Kasım 1843).

Mersin civarındaki tarlaların önem kazanmaya başlaması ve sık sık, alım satım veya anlaşmazlık gibi konularla, kayıtlarda yer almasıdır.

1840'lı yılların ortalarına yaklaşıldığında artık Mersin'in, yavaş da olsa bir yerleşke kimliğine bürünmeye başladığını görebiliriz. Yani artık iskele ve iskeleden yapılan ticaretin yanısıra, bir yerleşim yerinde olabilecek mesela bir nikâh veya boşanma, tereke paylaşımı, gariban ve fukaradan ölenlere ait listelerde, Mersin'de ölenlerin de bulunması gibi gündelik hayata dair olaylarla karşılaşırız²²⁷. Tabii ki bu gelişmenin iskele ile paralel olduğunu ve iskele önem kazandıkça, şehrin de büyüüp serpiildiğini unutmamak gereklidir. Eğer iskele büyümeseydi, Mersin'in de bir şehir olarak büyümesi mümkün olmayacaktı.

İskelenin bu yıllarda önemini arttırarak sürdürdüğünü, Karantina Müdürlüğü'ne tecrübeli birisi olduğu kayıtlarda anlatılan Mehmed Seyyid Efendi'nin atanmasından²²⁸, merkezden gelen ve "Tarsus ile Mersin İskeleleri Gümrük Eminlerine" başlığı taşıyan ve hangi mallardan gümrük vergisi alınıp, hangi mallardan alınmayacağı hakkında bilgi veren emirnameden²²⁹ veya Mersin'e Sandık Emni tayininden de anlayabiliriz²³⁰. 1845 yılında Mersin İskelesi, yolcu ve ticaret bakımından iyice öne çıkar. Bu dönemde artık iskelenin hem yolcuların geliş-gidiş limanı olduğunu²³¹, hem de henüz Tarsus kadar olamasa da, ticari potansiyelinin geliştiğini ve tüccarların konuştuğu bir yer durumunu aldığını²³² anlıyoruz. Ticari potansiyelin arttığını anlatan bir başka durum da, 1840'lı yılların sonuna doğru Mersin İskelesi'nde ölen gariban-fukara cenazeleri ve

²²⁷ TŞS., No: 292, s. 60, 25 Rebiü'l-ahir 1260 (M. 14 Mayıs 1844); TŞS., No: 292, s.171 ve s. 205, 15 Şevval 1271 (M. 17 Ekim 1845); TŞS., No: 292, s.200, h.no: 199, 1 Cemazie'l-evvel 1262 (M. 27 Nisan 1846); TŞS., No: 290, s. 64, h.no: 122, Şaban 1262 (M. Ağustos 1846)

²²⁸ TŞS., No: 289, s. 142, h.no: 464, Ramazan 1260, (M. Eylül 1844)

²²⁹ TŞS., No: 292, s. 192, h.no: 182, 25 Rebiü'l-evvel 1262 (M. 23 Mart 1846)

²³⁰ TŞS., No: 293, s. 15, 2 Safer 1263 (M. 20 Ocak 1847)

²³¹ TŞS., No: 292, s. 124, Ramazan 1261 (M. Eylül 1845)

²³² TŞS., No: 292, s. 127, 23 Ramazan 1261 (M. 25 Eylül 1845)

masrafları ile ilgili kayıtların çoğalarak karşımıza çıkmasıdır²³³. Gariban ve fukara buralarda çoğalmaya başladığına göre, Mersin İskelesi zenginleşmiş ve insanların geçinmek için çekim alanlarından birisi olmuş olmalıdır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Mersin için bir dönüm noktasıdır. Bu yıllarda artık Mersin İskelesi'nin ticari, askeri ve siyasi önemini ortaya koyan olaylarla karşılaşırız. Yine kayıtlar bize, Tarsus'un iskelesinin de artık Mersin olduğunu gösterir. Örneğin Tarsus'a gönderilen bir emirde, Mersin İskelesi'ne gelecek barutun ilgili yerlere bildirilmesi gerektiği halde, Tarsus'taki İngiliz Konsolosu'nun tercümanı tarafından buraya gizlice getirilen barutun, Mersin'deki bir mağazada saklandığından ve Mersin Karantina Müdürü'nün bu barut hakkında herhangi bir bilgi vermediğinden bahisle, bu barutun derhal geriye gönderilmesi bildirilmiştir²³⁴. Demek ki o tarihlerde yabancı devlet temsilcileri hala Tarsus'ta otururken, ticaret veya mal geliş gidişi için Mersin İskelesi kullanılmaktadır. Yani Mersin İskelesi, Tarsus kentinin iskelesi olmuştur. Zaten bu durum, sicillerde de açıkça görülür ve 1852 yılından itibaren, bütün kayıtlarda olmasa da, bazen Mersin İskelesi'nden "Tarsus İskelesi olan Mersin'den..."²³⁵ diye bahsedilir.

Buranın, Tarsus'un dışarıya açılım noktası ve Anadolu'nun Doğu Akdeniz'deki en büyük iskelesi haline getirilmeye çalışıldığı açıkça bellidir. Çünkü Doğu Akdeniz'de, Tarsus İskelesi artık kullanılamayınca, devlet buradaki ticareti yönlendirecek bir mevkii aramış ve buna en uygun yerin Mersin olduğu anlaşılmış olmalıdır. Tarsus'un doğusunda kalan iskeleler küçük ve uzaktır, yine batı limanları da uzak kalmaktadır. Çukurova, bölgedeki ticaretin merkezi konumunda olduğuna göre, liman ihtiyacı yakın çevreden edinilmeliydi ve uzak limanlardan yararlanmaktansa, bölgenin hemen yanı

²³³ TŞS., No: 290, s. 143, h.no: 296, 5 ve 7 Rebiü'l-evvel 1265 (M. 29 ve 31 Ocak 1849)

²³⁴ TŞS., No: 291, s. 84-85, h.no: 130, 1 Rebiü'l-ahir 1266 (M.14 Şubat 1850)

²³⁵ TŞS., No: 291, s. 192, 7 Receb 1268 (M. 27 Nisan 1852).

başında yeni bir iskele oluşturmak, çok daha akılcı ve ekonomik olacaktı²³⁶. İşte devletin de bu sıralarda bunun farkına vardığı, gönderdiği emirler ve yazışmalarda açıkça görülür.

Artık Mersin sadece bölgede değil, tüm ülkede önem kazanmaya başlamıştır ki, yazışmalardaki Mersin tariflerinden bu çok net anlaşılır. Yatırımlar da, bu önem derecesinde artmıştır. Bu yatırımlardan ilki, doğal olarak şehrin önemini kazanma sebebi olan iskele ve bu iskeleyi çevreye bağlayacak yolların inşasıdır. Bu yatırımlara sebepler ise şöyle açıklanır: “Mersin İskelesi Kıbrıs’ın tam karşısında olub oraya Şam ve Avrupa’dan haylice yolcu, eşya geldiğinden ve buranın kullanılacak iskelesi olmadığından, iki aded iskele ve oranın zabt ü rabtü için yerleşecek zabtiye için karakol şeklinde bir yerin inşası...”²³⁷ ve “Mersin’e bahren ve berren sefain ve erbab-ı ticaretin gelip gitmesi cihetiyle bu yer işlek sahillerden ise de gelip-giden eşya ve malların nakl ve ihracını kolaylaştıracak iskele bulunmadığından ve Mersin’den Tarsus’a kadar olan yol fena olduğundan, Mersin’e taştan bir iskele yapmaya ve yolun düzeltilmesine ihtiyaç olduğu devletçe malum olmuştur”²³⁸. Mersin’in, ne kadar önem arzeden bir yer haline geldiği, zaten bu sözlerle de açıkça ortaya çıkmaktadır.

Mersin’e bir iskele yapılırsa, buradan yapılan ticaretin artacağı rahatça görülmektedir. İskele yapımı için nedenler sıralanırken, Nafia Meclisi yazısında “yol ve iskele yapılması, tüccarın alışkın olduğu zorlukları kolaylaştıracaktır”²³⁹ denilerek, bu vurgulanmaktadır. Zaten başka bir merkez belgesi, bölgeden ticareti arttırmanın buraya bir iskele ve araba işlemeye müsait bir yolla mümkün olabileceğinden bahsederek, böylece

²³⁶ Nuri Adıyeye, “Osmanlı Döneminde İçel’in Merkez Kaymaları, Etki Alanı Değişimleri ve Mersin Kenti’nin Doğuşu”, *XIX. Yüzyılda Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2002, s. 85.

²³⁷ *BOA.*, İrade/Meclis-i Vala, İ..MVL., D.no: 237, G.no: 8363, Ek:1, 30 Receb 1268 (M. 20 Mayıs 1852); *TŞS.*, No: 291, s. 162, h. no: 208, 5 Zi’l-hicce 1268 (M. 20 Eylül 1852).

²³⁸ *BOA.*, İrade/Dahiliye, İ..DH., D.no: 257, G.no: 15843, Ek:2, 13 Zi’l-kade 1268, (M. 29 Ağustos 1852).

²³⁹ *BOA.*, İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:4, 9 Rebiü’l-evvel 1269 (M. 21 Aralık 1852).

“civar memleketlere de bir ticaret kapısı açılmış” olacağını anlatır²⁴⁰. İskele yapımına bir başka neden de, bu iskele ve yolun yapım gerekliliğinin yabancı tüccarlar tarafından dile getirilmiş olmasıdır²⁴¹. Yine tam bu sırada devlet tarafından, ormanlardan ağaç kesimi ve kereste konusunda taşraya bir emirname çıkarılması dikkat çeker ki bu emirnamede, kerestenin kimler tarafından, nasıl kesilebileceği ve nakli ile iskelelere getirilme nizamı anlatılmaktadır²⁴². Bu tarihte, Süveyş Kanalı'nın yapımının hız kazandığı, bu kanalın yapımı için kullanılan kerestenin de Toros Dağlarından sağlandığı bilindiğine göre, Mersin İskelesi'nin büyütülme ve geliştirilmeye çalışılmasının nedeni daha da iyi anlaşılabilir.

Bir başka önemli nokta, iskele ve yolun önce yabancı tüccarlar tarafından istendiği gibi, bu işi yapmak için de önce yabancı yatırımcıların devlete başvurmuş olmasıdır. Normalde devletin yapması gereken bu çok önemli yatırıma yabancıların talip olması, iskele ve civarın yabancı devletler ve tüccarları tarafından öneminin iyi kavranmış olmasıyla ve geleceğinin iyi görülmesiyle ilgilidir. Zaten daha önce de bahsedildiği gibi, Mersin'le ilgili henüz bir belge yokken, ilk belgelerin Fransızca olması ve Halep'teki Fransız Konsolosunun memuru tarafından, Mersin'le ilgili raporlar hazırlanması²⁴³, Mersin'in ne derece önem kazanacağını, daha 1810'lu yıllardan itibaren yabancılarca anlaşıldığını bize göstermektedir. Osmanlı Devleti ise, tarihte birçok örneğine rastladığımız şekilde, ancak yabancıların buraya bu derece ilgi göstermesi üzerine burayı merak etmiş olmalıdır. Mersin İskelesi'ne yapılacak devlet yatırımları da, zaten bu yabancı ilgisinden sonra başlamıştır. Yapılmak istenen yol ve iskele için devlet, ancak

²⁴⁰ BOA., İ..DH., D.no: 257, G.no: 15843, Ek:2,13 Zi'l-kade 1268 (M. 29 Ağustos 1852).

²⁴¹ BOA., İ..MVL., D.no: 242, G.no: 8720, Ek:5,Şevval 1268 (M. Ağustos 1852).

²⁴² TŞS., No: 291, s. 159, h.no: 206, Zi'l-kade 1268 (M. Eylül 1852).

²⁴³ Akkaya, *agm.* s. 335.

yabancılar talip olunca, bir keşif heyeti ve mühendis göndermek zorunda kalmıştır²⁴⁴. Ziya Paşa, yanında Tarsus Kaymakamı Hasan Bey ve mühendisle diğer malumat sahipleri, yolun keşif ve muayenesini tartışmak üzere, 1852 yılı Kasım'ında Mersin'e varmışlardır²⁴⁵.

Ziya Paşa'nın, Mersin'e yaptığı ziyaretin hemen ardından merkeze yazdığı yazıda²⁴⁶, aslında buraya geliş nedeninin Mersin'e yapılacak yatırımlar, dolayısıyla yeni iskele ve yol olduğunu da anlayabiliyoruz. Yazıda Ziya Paşa, “bizzat Mersin'e gidip, ardından Viranşehir'e geçilerek, görevli mühendisle birlikte keşif ve muayenenin yapıldığı, bu işe ayrılan 150 bin kuruşla bu işin tamamlanmasının mümkün olamayacağı...iskele ve yol yapımı için toplam 300 bin kuruş masraf gerektiği...”ni söyleyerek burada bir devlet şirketi kurularak, işin bu şekilde ve alınacak vergiler yardımıyla tamamlanmasını önermiştir. Bunun üzerine devletin de, burayı tamamlayabilmek için bir dizi önlem aldığı görülür. Buna göre iskele ve yolun tamamlanabilmesi için bir şirket kurulması, bu yoldan gelip geçen yerli ve yabancı tüccarlardan, denizden iskeleye getirilen ve karadan gemilere yüklenen mallardan vergi alınması gibi çözümler sunulur²⁴⁷. Bunun hemen ardından yol ve iskelenin yapımına karar verildiği belirtilerek, buraların yapımı için yoldan gelip geçenlerden, iskeleden yüklenen ve inen mallardan ve hayvanlardan ne kadar vergi alınacağı beyanı belirtilir²⁴⁸. Kurulacak şirketin ise, her hissesi biner kuruştan 300 hisse oluşturulmasıyla lazım olan 150 bin kuruş için 150 hissenin isteklilere hemen aktarılması, geri kalan 150 bin kuruşun ise devlet tarafından gönderildiği bildirilmiştir. Böylece,

²⁴⁴ BOA., İ..MVL., D.no: 242, G.no: 8720, Ek:1, 24 Şevval 1268 (M. 11 Ağustos 1852); Bu konu için ayrıca bkz: Şerife Yorulmaz, “Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın Mersin Ekonomisindeki Yeri”, *Sırtı Dağ Yüzü Deniz: Mersin*, Editör: Filiz Özdem, YKY, İstanbul, 2004, s. 324.

²⁴⁵ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:2, Muharrem 1268 (M. Kasım 1852).

²⁴⁶ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:3, 1 Rebiü'l-evvel 1269 (M. 13 Aralık 1852).

²⁴⁷ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:1, 16 Muharrem 1269 (M. 30 Ekim 1852).

²⁴⁸ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:6, 23 Safer 1269 (M. 6 Aralık 1852).

“...iskele-i mezkûr, evvelden beri işlek bir mahal olmasına nazaran şimdi saye-i hazret-i şahanede şu yolun dahi tesviyesinden sonra bir kat daha işleyerek...”²⁴⁹, gittikçe önemini arttırmıştır.

İskele ve yolun yapımı için öncelikle başvuru, Fransa tarafından yapılmıştır. Tarsus'taki Fransız Konsolos Vekili Mösyö Mazvelye devlete, Adana Valisi Ziya Paşa yoluyla önce şifahen olmak üzere²⁵⁰ başvurarak, oradaki tüccarlar tarafından oluşturulacak bir şirket yoluyla, buraların yapımına talip olduklarını açıklamıştır. Bunda amaç, buradan en çok ticareti yapan Fransız tüccarlara kolaylık sağlamanın yanı sıra, Fransa nüfuzunu bu yeni ve önemli mevkiye yayma ve böylece Doğu Akdeniz ticaret ve siyasetinde yer alma olmalıdır. Buna göre şirket, Mersin'de yeni bir iskele inşası ve Mersin-Tarsus yolunun düzeltilmesi için yapılacak masraflar karşılığında 15 yıl boyunca her arabadan 50 para, barkirden (beygir) 10 para, koyun ve davardan 2 para ve iskeleden yüklenen her maldan ve Tarsus kilesi hububatdan 15 para alarak, 15 yıl boyunca burası için yapılacak masrafa sayacak ve 15 yıl sonunda bir akçe dahi masraf istemeden devlete terk edecekti²⁵¹. Yani bir yap-işlet-devret modeliyle bu işe talip olunmuştu. Devlet önceleri buna razı gibi görüldüyse de, sonradan “bu işin ecnebilere bırakılmasının uygun olmayacağı”²⁵² kararına vararak, üyeleri Osmanlı tebaasından olmak üzere bir şirket kurma ve bu şirketin hisselerini isteklilere satma yolunu seçmiştir.

Adı geçen bu yeni iskele yapılmadan önce kullanılan ilk dönem iskelesi ahşaptır. Oysa yapılacak yeni iskelelerin, taştan olacağı anlaşılıyor. Bu yeni iskelenin taş olarak yapılmak istenmesinin nedeni ise, yolcu ve malların çok zaman denize düşmesini

²⁴⁹ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:5, 27 Rebiü'l-evvel 1269 (M. 8 Ocak 1853).

²⁵⁰ BOA., İ..MVL., D.no: 242, G.no: 8720, Ek:4, 25 Receb 1268 (M. 15 Mayıs 1852).

²⁵¹ BOA., İ..MVL., D.no: 242, G.no: 8720, Ek:3. 1268 (M. 1852)

²⁵² BOA., İ..MVL., D.no: 242, G.no: 8720, Ek:2, 12 Şevval 1268 (M. 30 Temmuz 1852).

önlemek ve kolay gidip gelmeyi sağlamak olarak açıklanmaktadır. Böylece buradan yapılacak ticaret ile mal ve yolcu geliş gidişi de arttırılmak istenmiştir. Kullanılacak taşların da, Viranşehir'den getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu amaçla, Ziya Paşa'nın, Mersin İskelesi'ne yaptığı keşifte, taşların develerle nakline başlanmasına karar verildiğini görüyoruz. İskele için kullanılacak kurşunun ise, Gülek madeninden iskeleye taşınması kararlaştırılmıştı²⁵³. Böylece Mersin, biri ahşap ve birisi de taştan olmak üzere, iki adet iskeleye sahip olmuştur.

Bu yeni yapılan iskelenin ahşap olanının ise bir kaç yıl sonra, 1857'de, artık harap olmaya başladığı görülerek hem bu iskelenin onarımına²⁵⁴, hem de Mersin'e yeniden iskele inşaatına karar verilmiştir. Bu yeni iskelelerin yapılma nedenleri zaten Mersin'in büyüdüğünü en iyi anlamamızı sağlayan göstergedir. İskelelerin yapılma nedeni açıklanırken, “mukaddema canib-i miriyyeden inşaa olunan iki taş ahşap ve ahşap iskelenin bazı tüccar mağazalarına uzaklığı cihetiyle tüccar-ı merkume resm vermediklerinden...beş aded iskelenin daha taş veyahud ahşab olarak inşası halinde, senelik rüsumata 60 bin guruş ve ileride daha ziyade bedel ile talip bulunacağı...mezkur iskelelerin ol vechile kargir olarak canib-i miriyyeden inşaa...”²⁵⁵ denilerek, mağazaların gittikçe fazlalaşması ve eski iskeleler civarına artık sığmayarak, kent olarak bir genişlemenin olduğu vurgulanmaktadır. Zaten yapılacak iskele sayısının 5 tane olması bile, ekonomik ve nüfus olarak gelişmeyi ve Mersin'in kazandığı önemi, tek başına anlatabilir. Bu iskelelerin inşası için, İstanbul'dan bir mühendis görevlendirildiği anlaşılıyor. “taş iskelenin bazı yerlerinin bozulmuş olmasından, eşya ihracında zorluk çekildiğinden, yapılacak iskelelerin süratle inşası için mühendis ve kalfa tayininin

²⁵³ TŞS., No: 291, s. 309, 9 Cemazi'el-evvel 1269 (M. 18 Şubat 1853).

²⁵⁴ BOA., Amedi Kalemi, (A.AMD.), D. no: 87, G no: 72, 1274 (M. 1857).

²⁵⁵ BOA., İ..MVL., D. no: 386, G.no: 16864, 5 Cemazie'l-evvel 1274 (M. 22 Aralık 1857).

hızlandırılması...” demek suretiyle işin önemi ve acilliği, Adana Valisi Mehmet Ziya Paşa tarafından İstanbul’a bildirilmiş²⁵⁶, ama mühendisin geç kalması üzerine, işin aciliyeti nedeniyle, Adana tarafından Kolağası Mehmed Efendi bu işle görevlendirilmiştir. Böylece iskelenin bölge ve ülke açısından ne kadar önemli olduğu, bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Bu arada yabancı devletlerin iskeleye ve Mersin’e ilgisi de, artarak sürmektedir. 1857 tarihinde, Fransa Devleti Posta Vapurları Kumpanyasına, Mersin’de önceden yapılan iskelelerden taş olanına bitişik 30 arşın uzunluğunda bir ahşab iskele ilavesi ruhsatı verildiğine şahit oluyoruz²⁵⁷. Bu durum Fransa’nın bölgeye ilgisini gösterdiği gibi, aynı zamanda iskelenin işlekliliğini de göstermesi yönünden dikkat çekici olmalıdır. Mersin’de, daha önceden yapılmış olan iki aded iskeleden ahşab olanının tamamen yıkılıp, taş iskelenin iki tarafının kumla dolması ve önünün yıkılması, sonradan ilave edilmiş başka bir ahşab iskelenin de harab olması nedeniyle, kumpanyanın böyle bir istekte bulunduğunu ve bu onarım ile inşaat için de malzemenin ve ustanın Marsilya’dan getirileceği kumpanya vekili tarafından devlete bildirilmiştir²⁵⁸. Yalnız Osmanlı Devleti’nin bu durumu bazı şartlarla kabul ettiği dikkat çeker. Buna göre, iskele yapılacak yerlerin devlet malı olduğunun unutulmaması, burası üzerinde hiçbir hak iddia edilmeden iş sonunda paranın alınması ve eğer yapılacak olan yerler sonradan yıkılırsa, tamir masrafinin karşılanması devlet tarafından öne sürülen bazı şartlardır²⁵⁹.

²⁵⁶ BOA., İ..DH., D.no: 412, G.no: 27330, Ek:1, 17 Cemazie’l-evvel 1274 (M. 3 Ocak 1858).

²⁵⁷ BOA., İ..MVL., D.no:401, G.no: 17423, Ek:1, 20 Safer 1274 (M. 10 Ekim 1857).

²⁵⁸ BOA., İ..MVL., D.no:401, G.no: 17423, Ek:2, 14 Muharrem 1275 (M. 24 Ağustos 1858); Bu konu için ayrıca bkz: Şerife Yorulmaz, agm, s. 324.

²⁵⁹ BOA., İ..MVL., D.no:401, G.no: 17423.

Bu iskelelerin de yapımıyla birlikte artık Mersin, sadece Doğu Akdeniz'in değil, aynı zamanda Anadolu'nun da en dikkat çeken ve gelişme özelliği gösteren iskelesi ve bununla birlikte büyüyen bir kenti haline gelmeye başlamıştır. Buranın ekonomik olarak gün be gün büyümesiyle artık, ekonomik sıkıntı içinde olan Osmanlı vatandaşı Müslüman ve gayri müslimler için bir ekmek kapısı olma özelliğini iyice pekiştirdiğini söylemek de mümkündür. Önceden de gördüğümüz gibi, bunu en iyi anlatan durum, bu yıllara ait kimsesiz ve işsizlerin cenazeleri için, devlet tarafından tutulan kayıtlardır. 1859–1863 yılları arası kayıtlarına göre, Mersin İskelesi'nde ölen işsiz sayısı, önceki yıllara nazaran, katlarca artarak, sadece kayıtlara geçen sayı olarak, 75'i bulmuştur²⁶⁰.

Görüldüğü üzere, 1830'lu yıllardan itibaren bir yerleşim yeri niteliği almaya başlayan Mersin, 1860'lı yılların başına gelindiğinde, birden çok iskeleye sahip ve devamlı ticaretin yapıldığı, yerli ve yabancı tüccarın rağbet ettiği, askeri, ekonomik, siyasi ve jeopolitik açıdan, gayet önemli ve gelişmeye müsait, yabancı devletlerin, dolayısıyla Devlet-i Ali'nin'de dikkatini çekmeyi ve yatırımların hızla arttığı bir yerleşim alanı haline gelmeyi başarabilmiştir. 1850'li yıllar ve 1860 yılının başları, artık Mersin'in, kurulmayı tamamlamış ve gelişme dönemine hızla girdiği, kendini sadece Osmanlı Devleti'ne değil, Avrupa ve hatta denizaşırı ülkelere tanıtıp, önem kazandığı yıllara, bir geçiş devri olmuştur.

Bu dönemde Mersin'in, sadece ekonomik olarak değil, askeri bir merkez olarak da, özellikle donanma açısından önem kazandığı bir gerçektir. Akdeniz'deki

²⁶⁰ TŞS., No: 297, s. 222, h.no: 355, Receb 1276 (M. Ocak-Şubat 1860); TŞS., No: 297, s. 233, 29 Şaban 1276 (M. 22 Mart 1860); TŞS., No: 299, s. 74, h.no: 300, 25 Şaban 1279 (M. 15 Şubat 1863).

Osmanlı donanması için bir ulaşım ve istihkâm yeri olarak bu yıllarda Mersin, İskenderun ile birlikte artık sıkça anılmaya başlanır²⁶¹.

II.2. Mersin’de Ticari İşletmeler ve Kurumlar

Ticaretin gelişmesi sayesinde bir kent, bir yerleşim kimliği kazanmaya başladığından bahsettiğimiz Mersin hakkında, maalesef sıra ticari kurumlar hakkında bilgi vermeye gelince fazla bir şey söyleyememekteyiz. Ticari potansiyelinin gelişmesi, devlet tarafından bile civar bölgelere örnek gösterilerek, civarda da ticari ve ekonomik gelişmenin bir nedeni olarak tanımlanmasına rağmen, kayıtlar bize Mersin’deki ticari kurumların neler olduğu hakkında pek fazla bilgi vermemektedir.

Mersin’deki ticari kurumların başında, Mersin İskelesi’nde kurulan resmi pazarı sayabiliriz. Muharrem 1274 (M. Eylül 1857) tarihinde Mersin İskelesi’nde ticari faaliyetlerin artmasına paralel, Cuma günleri pazar kurulması için başvuruda bulunulmuş, merkezi yönetim de bu isteği olumlu karşılamıştır. Mersin İskelesi civarında, Cuma günleri kurulan bu pazarın yerini tam olarak tesbit edemedik²⁶²

Ticari kurumlar olarak da gerek merkez, gerekse yerel kayıtlardan öğrenilebilenler genelde kişisel ticari işletmelerdir. Mersin, Mısırlı İbrahim Paşa kuvvetlerinin buradan çekilmesiyle birlikte büyümeye ve kimlik kazanmaya başlayınca, buranın ekonomik geleceğini iyi okuyanlar tarafından hemen özel yatırımlara başlandığı görülür. İlk zamanlar için görülen öncelikli ticari işletmeler esnaf mağazalarıdır ki bunlar

²⁶¹ TŞS., No: 291, s. 263, h. no: 252, 11 Cemazielahir 1269 (M. 22 Mart 1853).

²⁶² M. Akif Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hafta Pazarları ve Panayırları*, Ege Üniversitesi Yayını, İzmir, 1999, s. 98–99.

arasında da kayıtlarda en fazla, kahvehanelerin adına rastlanır. Bunların yanında çeşitli levazımat mağazaları ve berber gibi dükkânlar da ön plana çıkar. Mersin’de, çeşitli amaçlarla büyük şirketlerin kurulduğuna kayıtlarda rastlasak da, ne yazık ki bunlar hakkında detaylı bilgilere ulaşmak mümkün olamamıştır.

Genelde ilk dönemler için, Mersin’de kurulan veya burada bulunan ticari işletmelerin, daha çok ulaşım ile ilgili oldukları dikkat çeker. Bunlardan ilki, 1852 yılında kurulması için girişimde bulunulan ve Tarsus-Mersin yolunun yapımına talip olan bir Fransız kumpanyasıdır. Şirket, yolun yapım ve düzeltilmesine talip olmuş ve Fransız tüccarlar tarafından oluşturulmuştu²⁶³. Fakat devlet bu işin yapımında yabancı şirketleri istemediği için, şirketin de hayata geçmediği görülür. Bunun üzerine bizzat devlet tarafından ve en büyük hissedarı devletin kendisi olan, hissedarları Osmanlı vatandaşı olmak üzere yörenin ileri gelen müslüman ve gayri-müslimlerinden oluşan bir şirket kurularak, yolun yapımına başlanmıştır²⁶⁴.

1857 yılında, yine bir Fransız şirketi olan Fransa Devleti Posta Vapurları Kumpanyası ismine, Mersin’de açtığı şubesi vasıtasıyla rastlamaktayız. Bu şirket, iskeleye bir ilave yapılmasına talip olmuş ve bu konuda imtiyaz elde etmiştir²⁶⁵. Keza 1863’te, Mösyö Reni ve Mösyö Artos adında iki Fransız, bir şirket kurarak Seyhan ve Berdan nehirleri üzerinde vapur işletme işine talip olmuşlardır²⁶⁶. Ardından 1864’te bu defa İngiliz sermayedarlardan oluşan bir şirket, devletten demiryolu yapımı için izin isteğinde bulunmuştur²⁶⁷.

²⁶³ BOA., İ..DH., D.no: 257, G.no: 15843, Ek:2, 13 Zi’l-kade 1268 (M. 29 Ağustos 1852).

²⁶⁴ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:4, 9 Rebiü’l-evvel 1269 (M. 21 Aralık 1852).

²⁶⁵ BOA., İ..MVL., D.no: 401, G.no: 17423, Ek:1, 20 Safer 1274 (M. 10 Ekim 1857).

²⁶⁶ BOA., İrade/ Meclis-i Mahsus (İ..MMS.), D.no: 27, G.no: 1188, Ek:1, R. 27 Şubat 1279 (H. 1 Şevval 1280, M. 10 Mart 1864)

²⁶⁷ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:1.

Mersin'deki bir diğ er ticari oluş um da, yine 1864 yılına rastgelen bir pamuk temizleme fabrikası açılması isteğ idir. Fransız bir tüccar olan Cemsko (veya Cemskot) adlı bezirgân, bu tarihte devlete başvurarak Adana, Tarsus ve Mersin'de birer makine inşası ile pamuk temizleme fabrikası açılması için izin istemiştir. Devletin bu isteğ e verdiğ i cevapta ise Adana, Tarsus ve Mersin'de bu fabrikaların açılmasına izin verileceğ i, bundan sonra da bu tip fabrikaların açılmak istenirse hep müsaade verileceğ i belirtilerek, bir anlaşma şartnamesi yayınlanmıştır. şartname de, Mösyö Cemsko'nun pamuğ u ayırmak için kuracağ u fabrikalara izin verildiğ i belirtilmiş ve bu iş için dışardan getirilecek makinelerin, tamamıyla gümrük vergisinden muaf olduğ u bildirilmiřtir²⁶⁸.

Mersin'de ortaya çıkan en önemli ticari oluş umların başında bankalar gelmektedir. Burası bir ekonomik merkez haline geldiğ ine göre, doğ al olarak en önemli ticari kurumlar bankalar olmalıdır. Mersin'de banka tipi ilk kurum olarak, ilk dönem Mersin'i için çok önemli kişiliklerden birisi olan Konstanti Mavromati tarafından faaliyete geçirilen yazıhaneyi söyleyebiliriz. Mavromati 1872 yılında, yüz bin lira sermaye ile "Hirisman ve Mavromati Evlatları" adında bir yazıhane açarak, burada bankacılık işlemleri yapmaya bařlamıřtı²⁶⁹.

Mersin'de kurulan bankalar açısından bir diğ er rnek, Menafi Sandığ u'dır. Menafi Sandığ u, Ziraat Bankası'nın temelini oluş turur ve Mithat Paşa tarafından kurulmuştur. Burada amaç, iftciye ihtiyaı olan parayı düşük bir faiz karşılığ ında sağ lamaktır. Mersin'de 1874 yılında bir Menafi Sandığ u Komisyonu bulunmaktaydı. Bu komisyonda bir reis (Hüseyin Efendi),  üye (Mehmet Ali Efendi, Vasil Ağ a ve Kırkor

²⁶⁸ BOA., İ..MVL., D.no: 516, G.no: 23260, 26 Zi'l-kade 1280 (M. 3 Mayıs 1864).

²⁶⁹ Emine Dine, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında ve XX. Yüzyılın Başında Mersin'in Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998, s.86.

Ağa) ve bir de kâtip ve sandık emini (Corci Efendi) görev yapmaktaydı²⁷⁰. Yine başka bir banka ise, Osmanlı Bankası'ydı. Bu banka, 1856 yılında İngiliz ve Fransız sermayeleri ile kurulmuş ve bu bankaya devlet tarafından geniş yetkiler tanınmıştı. Banka, devlete avans ve borç bulma işlemleri ile ticaret ve sanayi alanlarına da kredi sağlamaktaydı. Mersin'de ekonomik potansiyelin hızla artması, ithalat ve ihracatın gelişmesi nedeniyle banka 1884 tarihinde bir şube açmıştı²⁷¹.

Bu sayılan bankalar haricinde, özellikle 1890'lı yıllarda yoğun olmak üzere, Mersin'de birçok bankanın şube açtığı görülmektedir. Ancak tezimizin kronolojik sınırlaması 1888–1889 yılları olduğu için, bu bankaların isimlerine burada yer verilmemiştir. Bunun yanında Mersin'de, özellikle ilk dönemlerde gayri-müslimlerin çoğunlukla faizcilikle uğraştığı da görülür. Bunlar arasında en önemlileri daha Mersin'in ilk kuruluş aşamasında kayıtlarda anılan Bostiyorlar, aslen Sakız Adası'ndan olan Mösyö Seydril Bakudi Hristo Fevridi ve Mösyö Andon Likardi Pavlos sayılabilir²⁷².

Mersin'de ticaretin gelişmesinin bir diğer sonucu olarak, Mersin Ticaret Meclisi veya şimdiki adıyla Mersin Ticaret ve Sanayi Odası'nın kuruluşunu söylememiz lazım gelir. Oda, 6 Kanunievvel 1302 (M. 18 Aralık 1886) yılında Mersin'deki önde gelen tüccarın bir araya gelmesiyle oluşturulmuştu. İlk oturumda yapılan seçimde Hasib Bey başkanlığa, Hacı Ali Saydavi, Abdullah Merzuk, Harambalos Şatır ve Salyan-zade İbrahim Bey üyeliğe seçilmişti²⁷³.

²⁷⁰ Dengeç, *agt.*, s. 88; Bozkurt, *agt.*, s. 37.

²⁷¹ Dengeç, *agt.*, s. 89.

²⁷² BOA., Y-PRK-DH, 3-39, No: 54, 16 Temmuz 1305 (M. 28 Temmuz 1889).

²⁷³ Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kehf*, Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, İstanbul, 1993, s. 370–371.

Mersin'in kuruluş itibarıyla bir ticaret kenti görünümünde olması, buraya bir ticaret mahkemesi kurulması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. 4 Ocak 1862 tarihinde, padişahın izniyle Tarsus ve Mersin'de birer ticaret mahkemesi kurulmuştur. Halep Vilayet Salnamesi'ne göre Mersin'de ticaret mahkemesinin kuruluş tarihi 1869, Adana Vilayet Salnamesi'nde ilk rastlanma tarihi ise 1873'tür. Adana Vilayet Salnamesi'ne göre 1873'te Mersin Ticaret Mahkemesi'nin daimi üyeleri Mustafa Merzuk ve Hireliyos Efendi, geçici üyeleri ise Cebrail Ağa, Antonyus Kebi Ağa ve Halil Şimai Ağa idi²⁷⁴.

Bu işletmeleri burada anlatmamıza rağmen, esas veri kaynağımız olan Tarsus Şer'iyye Sicilleri'nde, bunlarla ilgili olarak hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuları burada anlatmamızın nedeni, Mersin'deki ticari işletmelerin genel oluşumunun anlaşılabilmesidir. Bu konu hakkında Tarsus kadı sicillerinde herhangi bir bilgi olmaması gayet normaldir çünkü konu doğrudan Mersin'le ilgilidir. Eğer Mersin'e ait kadı defterleri elimizde bulunsaydı şüphesiz ki bu kurumlardan bahsedilecek ve konu hakkında daha detaylı ve derin bilgi edinme şansımız bulunacaktı.

Bakıldığında, Mersin'de ticari kurumların oluşması konusunda ilk zamanlar daha çok kent altyapısı ile ilgili oluşumlara rastlanırsa da, daha sonra yavaş yavaş kent kimliğinin üst yapısını oluşturan yatırımların görüldüğüne rastlanır. Elimizde çok fazla ticari oluşum kaydı olmasa da olan kayıtlardan çıkan sonuç Mersin'in, 1850 yılından sonra özellikle yabancı ülke tüccarının önem verdiği ve gelecek gördüğü bir yatırım alanı olduğu, devletin de yabancı yatırımın buraya kayması üzerine dikkatini yöneltmek zorunda kaldığı ve burayı kendi olanaklarıyla, bir yerleşim ve ticaret merkezi haline

²⁷⁴ İbrahim Bozkurt, *Salnamelerde Mersin*,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2001, s. 41-42.

getirmeye çalıştığıdır. Yine dikkat çeken konu, devletin, yabancı yatırımcıya karşı olan soğuk tavrıdır. Yapılan yatırımlar bize göstermektedir ki, özellikle 1850’li yılların ortalarından itibaren, Mersin artık Çukurova’nın bir ticaret merkezi haline gelerek, özellikle yabancı sermayenin ülkeye giriş kapısı ve yatırım alanı olmuş, böylece gelişmesini daha sağlıklı bir konuma oturtabilmiştir.

II.2.1. Mersin’de Ticari Hayata Ait Resmi Oluşumlar

II.2.1.1. Ticari Hayata Ait Resmi Kurumlar

Mersin’in önceleri basit bir iskele halinde iken, daha sonra bir kent olarak gittikçe gelişmesi, yabancı devlet tüccarı yanında devletin de buranın önemini anlamasıyla buralara yatırımlar yaparak, burayı bayındır hale getirmek istemesi sonucu, Mersin’de 1840’lı yılların ortalarından itibaren -önceleri sadece iskele ile ilgili- 1860’lı yıllardan itibaren ise kent yapısını ilgilendiren resmi binaların oluşmasına neden olmuştur.

Bu resmi oluşumlardan ilki, buranın ortaya çıkış sebebini de açıklayan Karantina Müdürlüğü’dür. Karantina, hastalık bulunan herhangi bir yerden gelen yolcu ve eşyanın, hastalık taşıyıp taşımadığının anlaşılabilmesi için, bulunulan yerden ayrı olarak bir süre kontrol altında tutulmasıdır. Bu işi takip eden teşkilat da, Karantina Teşkilatı’dır. Mersin’e Karantina Müdürlüğü’nün, ilk olarak ne zaman açıldığı hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Ancak 1844 yılına ait bir kayıt²⁷⁵, bize burada bir Karantina Teşkilatı’nın zaten uzun zamandır var olduğunu gösterir.

²⁷⁵ TŞS., No: 289, s. 142, h.no: 464, Evasıt-ı Ramazan 1260 (M. 23 Eylül-3 Ekim 1844).

1857 yılında ise, bu karantinahanenin artık büyüyen iskelenin ihtiyacını karşılayamıyor olmasından olsa gerek, yeni bir karantinahane yapımı gündeme gelmiştir. Buna göre, “iskele-i mezkûr günbegün kesb-i cesamet etmekte olduğuna ve kadim karantina mahallerinden bulunduğu binaen keşf olunduğu vechile bir karantinahanenin lüzum-u inşası Meclis-i Sıhhiye’den ifade olunduğu...” denilerek, eski karantinahane yanında birkaç odalı yeni bir karantinahane, ambar işlevi görecek bir dükkân ve memurların ikamet edeceği iki, üç odalı bir yer inşasına karar verilmiştir²⁷⁶. Bu iş için seçilen yer ise, deniz dalgası ile oluşan ve Valide Sultan Vakfı’na tahsis edilen kumluktur.

Mersin’de ticari hayata dair oluşturulan bir başka resmi kurum da, Mersin Gümrük Eminliği’dir. 1846 yılında Mersin’de bir Gümrük Eminliği’nin varlığı, kayıtlardan anlaşılmaktadır²⁷⁷. Yine 1847 yılında bir Sandık Eminliği bulunmaktadır²⁷⁸. Kentin oluşmaya başlamasıyla ve gittikçe kalabalık bir hal almasıyla birlikte, en önemli ihtiyaçlardan birisi de güvenlik olmuştur. Ticaretle de ilişkilendirilebilecek olan bu konuda, yukarıda geniş bilgi verilmiş idi.

Kent oluşumu ile ilgili olarak, önem arz eden bir başka resmi oluşum da, mahkemedir. Mersin’de ilk mahkemenin ne zaman kurulduğu hakkında maalesef elimizde bir kayıt yoktur, çünkü Mersin’e ait bir tek kadı sicili bile bulunmamaktadır. Fakat elimizdeki Tarsus Şer’iyye Sicillerinde bulunan kayıtlara göre, Mersin’de 1859 yılında bir mahkemenin olduğu anlaşılmaktadır²⁷⁹. Bu tarihte Hoca Hristoglu’na mahkeme tarafından bir kıt’a hüccet-i şer’iyye verilmiş, 1861’de ise, Gökçeli Kazası’na bağlı, Karaisalı Köyü’nden Fatma’nın, nikâhı kıyılmıştır. 1840’lı yıllarda iskele ve karantina

²⁷⁶ BOA., İ..MVL., D.no: 379, G.no: 16605, 23 Safer 1274 (M.13 Ekim 1857).

²⁷⁷ TŞS., No: 292, s. 192, h. no: 182, 25 Rebiü’l-evvel 1262 (M. 23 Mart 1846).

²⁷⁸ TŞS., No: 293, s. 15, 2 Safer 1263 (M. 20 Ocak 1847).

²⁷⁹ TŞS., No: 297, s. 160-161, h.no: 222, 7 Şevval 1275 (M. 10 Mayıs 1859).

teşkilatından, 1850’li yıllarda da, karakol gibi oluşumlardan bahsedilmesine bakılınca, Mersin’de de bir naip mahkemesinin olması uzak bir ihtimal değildir. Oysa Adana Vilayet Salnamesi’nde, Mersin Şer’iyye Mahkemesi ile ilgili ilk kayıt 1890 tarihlidir²⁸⁰. Mersin’in, 1864 vilayet düzenlemeleri sırasında kaza olduğu düşünülürse, Mersin’deki kadı mahkemesinin de salnamede belirtilen bu tarihten 25 yıl öncesine tarihlenmesi gerekmektedir²⁸¹.

Büyüyen ve ticari bakımdan gelişen bir kentin en önemli problemlerinden birisi de, haberleşmedir. Özellikle Mersin gibi, ticaret bakımından önem arz eden bir kent için haberleşme en önemli gereksinmelerin başında gelir. Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sırasında telgrafla tanışmış ve ülkenin haberleşme gereksinimini karşılayabilmek amacıyla çeşitli yerlere bir telgraf hattı döşenmesini sağlamış, önceleri Fransızca yapılan iletişim 1861’den itibaren Türkçeye dönmüştür. Devlet içinde telgrafın yayılıp, her eyaletle haberleşebilme ise 1876 yılını bulmuştur²⁸². Oysa, Mersin’de daha 1868 yılında bir telgraf hattının yapılmaya başlandığını biliyoruz. 1868 yılında, Adana’dan Tarsus’a kadar döşenen telgraf hattının, Mersin İskelesi’ne kadar uzatılması ve burada bir telgrafhanenin yapılmasına karar verilmiştir. Hattın çekilmesi için, ahalinin sağlayacağı direkler kullanılacaktı. Bu telgrafhane inşaatı ve burada çalışacak memurlar için aylık maaş tutarı da, 2166 kuruşa denk gelmekteydi. Telgraf hattının malzemesi ise, Fransa’dan, 8267 Frank karşılığında tedarik edilecekti²⁸³. 1873 yılına gelindiğinde Mersin’de, Telgraf ve Posta İdaresi bir müdür ve bir muhasebe memurundan, 1895’te ise bir müdür, iki Türkçe

²⁸⁰ Bozkurt, *agt.*, s.19.

²⁸¹ Bu tartışmalar için bkz: Nuri Adıyeye-İbrahim Oğuz, “Mersin Tarih Yazımında Bir Kaynak Olarak Tarsus Şer’iyye Sicilleri”, *Tarih İçinde Mersin, Kolokyum II*, Mersin Üniv. Yay., Mersin, 2005, s. 122.

²⁸² Musa Çadırcı, *age.*, s. 297–298.

²⁸³ *BOA.*, Mektubi Mühime Kalemi, (A.MKT.MHM.), D.no: 408, G.no: 27, 30 Muharrem 1285 (M. 23 Mayıs 1868).

muhabere memuru, iki Fransızca muhabere memuru, iki seyyar memur ve bir posta kâtibinden oluşmaktaydı²⁸⁴.

Anlaşılabacağı gibi Mersin’de, 1840’lı yılların ortalarından itibaren, gelişme ile paralel olarak resmi kurumların hızla artmaya başladığını görmekteyiz. İskele, bir kent kimliği kazandıkça, çağın gereği olan kurumlar da devlet tarafından burada oluşturulmaya başlanmıştır. Önceleri, ticareti geliştirme ve ticari potansiyelin gerektirdiği kurumlara rastlanırken, zaman geçtikçe halkın ihtiyacını karşılayacak ve bir yerleşimde olması gereken kurumların da oluşturulmaya başlandığı görülmektedir.

II.2.1.2 Ticari Hayata Ait Devlet Görevlilerinin Tayini

Mersin’de resmi kurumların açılmasıyla birlikte buralarda, resmi görevlilerin de devlet tarafından, tayinlerinin yapıldığına şahit oluruz. Bunlardan ilki, Karantina Müdürü’dür. Mersin’in ilk Karantina Müdürü kayıtlara göre, Said Efendi’dir. Said Efendi, 1844 yılında yazdığı bir dilekçe ile Mersin Karantina Müdürlüğü’nden alınmasını istemiş ve buna karşı yazılan yazıda, isteğinin kabul edildiği bildirilerek, yerine “bir müddetten beri Meclis-i Tahaffuza devam ederek usul-u karantinaya kesb-i malumat ettiği lede’l-ımtihan tebeyyün etmiş olan...Mehmed Seyyid ... maaş-ı sabıkı olan beşyüz guruş ile müdürlük-ü mezkureye memur ve izam kılınmış olduğu beyarıyla...”²⁸⁵ Mehmed Seyyid getirilmiştir. Yeni müdürün tecrübeli, sınav sonucu atanmış olması, işinin ehli olduğunun belirtilmesi ve buraya bu özelliklerde birinin atanmış olması, buranın henüz 1840’lı yılların ortalarına bile gelmeden önemli bir iskele halini almaya başladığını

²⁸⁴ Bozkurt, *agt.*, s. 26.

²⁸⁵ TŞS., No: 289, s. 142, h.no: 464, Evasıt-ı Ramazan 1260 (M. 23 Eylül-3 Ekim 1844).

anlatması bakımından da önemlidir. 1848 yılında, Mersin Karantina Müdürü sağlığa aykırı bazı davranışlarda bulunduğu için görevinden alınmış, yerine aynı maaşla, stajyer bir memur olan Raşid adlı bir kişi atanmıştır²⁸⁶. Karantina memurluklarından birisi de Karantina Hekimliği'dir. 1854 yılında Mersin Karantinası hekimi, Avusturya Devleti vatandaşı olan Amadio'dur. Bu tarihte hekimin maaşının ödenmesinde çıkan bir sorunun, merkeze kadar intikal ettiği ve maaşın süratle ve bundan sonra her ay düzenli olarak ödenmesi konusunda, Adana Valiliği'ne bir yazı yazıldığını görüyoruz²⁸⁷. Bir diğer karantina memuru ise, Karantina Kâtibi'dir. 1852 yılında, Mersin Karantina Kâtibi Salih Efendi olarak kayıtlarda görülmektedir²⁸⁸.

1847 yılında, bir başka resmi görevli olan Sandık Emini'ne rastlamaktayız²⁸⁹. Sandık Emini, gelirleri toplayıp ihtiyaçlara buradan harcama yapılmasını ve artan paranın da hazineye aktarılmasını sağlayan bir görevliydi. 20 Ocak 1847 tarihli ve Mersin müdürüne yazılmış, Tarsus Şer'iyye Sicilleri'ne ait bu kayıta "...Abraham nam kimesnenin tayin olunarak..." denilmekte ve bu tarihte adı geçen kişinin, Mersin'de Sandık Emini olarak, "maaşı canib-i memleketden verilmek üzere mahalle meclisleri tasarrufuyla" göreve atandığı bildirilmektedir. Sandık Emini gelirleri toplayan görevli olduğuna göre, bu tarihlerde Mersin gelir getiren bir durumda olmalıdır. Aynı kayıta dikkati çeken bir başka durum ise, bu yazının muhatabı olan Mersin Müdürü'dür. Ancak 1852'de nahiye olduğuna dair tartışmalar olan Mersin'de, "müdür" kelimesinin karşılığını bulabilmek zordur. Bunun iskele müdürlüğü olduğu düşünülebilir ama sicildeki yazıda bu durumda ibarenin "Mersin İskelesi Müdürü" olması gerekirken, sadece "Mersin" adıyla

²⁸⁶ TŞS., No: 293, s. 165, h.no: 102, Evası-ı Zi'l-kade 1264 (M. Kasım 1848).

²⁸⁷ BOA., HR.MKT., D.no: 97, G.no: 34, 7 Rebiü'l-ahir 1271 (M.28 Aralık 1854).

²⁸⁸ TŞS., No: 291, s. 20-21, h.no: 28, Gurre-i Cemazie'l-evvel 1268 (M. 22 Şubat 1852).

²⁸⁹ TŞS., No: 293, s. 15, 2 Safer 1263 (M. 20 Ocak 1847).

geçmesi de dikkate alınmalıdır. Fakat biz idari problemler çerçevesinde bu “müdür” tabirini, iskele müdürü olarak düşünüyoruz.

Mersin İskelesi Müdürü, 1855’te Mehmed Şükrü Ağa bin Abdullah²⁹⁰, 1857’de rütbe-i selase sahibi Vahid Efendi’dir. Vahid Efendi’nin atama yazısında, Mersin İskelesi’nde ecnebilerin, devlete sormadan mağaza v.s. inşaa etmelerinin, burada memur bulunmamasından kaynaklandığı belirtilmiş ve atamanın bu nedenle yapıldığı ima edilmiştir²⁹¹. Bu tarihten iki yıl sonra, Vahid Efendi, Mersin’in suyuna ve havasına uyum sağlayamadığını belirterek, müdürlükten affını istemiştir. Vahid Efendi’nin yerine, Mersin’in yerli ve yabancı tüccarın ikamet ettiği bir yer olması sebebiyle, burada hem devlet kanunlarını hem de örfi şartları iyi bilen birinin görevlendirilmesinin lüzumlu olduğu belirtilerek, Adana Meclis-i Kebir Azası’ndan ve Adana hanedanından Mehmet Efendi atanmıştır²⁹². Mehmed Efendi’nin ardından Rüşdi Efendi²⁹³ ve onun ardından kısa bir süre (1865’te vefat eden) Abdurrahman Efendi bin Abdullah Efendi, Mersin İskelesi Müdürlüğü görevini üstlenmişlerdir²⁹⁴.

Mersin için önemli görevlerden birisi de, gümrükle ilgili olanlardır. Mersin’in işlek iskelelerden birisi haline gelmesi ile gümrük teşkilatının önemi giderek artmıştır. 1846 yılında Mersin’de bir Gümrük Eminliği bulunması ve merkezden buradaki Gümrük Emni’ne yazı gönderilmesine rağmen, bu görevlinin kim olduğu konusunda herhangi bir kayda rastlanmamaktadır²⁹⁵. Gümrükle ilgili rastlayabildiğimiz ilk isim, Mersin İskelesi’nde Gümrük Memuru iken ölen _____ bin Abdullah’tır²⁹⁶. 1853 yılında, Mersin

²⁹⁰ TŞS., No: 294, s. 188, h.no: 302, 25 Cemazie’l-evvel 1271 (M. 13 Şubat 1855).

²⁹¹ BOA., İ..MVL., D.no: 368, G.no: 16169, Ek:1, 19 Cemazie’l-ahir 1273 (M. 14 Şubat 1857).

²⁹² BOA., İ..MVL., D.no: 417, G.no: 18250, 23 Şaban 1275 (M. 28 Mart 1859).

²⁹³ TŞS., No: 306, s. 209, h.no: 304, 7 Rebiü’l-evvel 1282 (M. 31 Temmuz 1865).

²⁹⁴ TŞS., No: 306, s. 177-178, h.no: 265, 13 Rebiü’l-evvel 1282 (M. 6 Ağustos 1865).

²⁹⁵ TŞS., No: 292, s. 192, h.no: 182, 25 Rebiü’l-evvel 1262 (M. 23 Mart 1846).

²⁹⁶ TŞS., No: 290, s. 271, h.no: 527, 5 Zi’l-hicce 1266 (M. 12 Ekim 1850).

İskelesi Gümrük Müdürü Mehmed Şakir Ağa'dır²⁹⁷, 1857 yılında Mehmed Şakir Ağa'nın gümrük müdürlüğü devam etmekteydi²⁹⁸. Ticaretin artması sonucu iskelenin giderek büyümesi üzerine, o devir ticaretinde önemli bir yere sahip olan hamallık da gelişmiş ve Mersin İskelesi için bir de hamal müdürü atanmıştır²⁹⁹. Yine bununla ilişkilendirilebilecek görevlerden birisi de, hamalbaşılık kurumuydu. Mersin'in "an be an kesb-i mamuriyet etmesi"ne karşılık olarak burada kullanılan hamalların aldıkları ücret ve örgütlenmeleri konusu, önem gösterilmesi gereken konulardan birisi haline geldi. Bundan ötürü, buradaki hamalbaşılığın yeniden ihalesinin gündeme geldiği görülür. Yapılan yazışmalar sonucunda Mersin İskelesi'ne, bu yere yakın yerlerin misali ve uygun bir maaşla, hamallar için bir müdür tayin edilmesi kararına varılmıştır³⁰⁰.

İskele, bir yerleşim yeri olarak da önem kazanmaya başlayınca, arazi ve arsa ile binalara ait tapuyla ilgili problemler de doğal olarak görülmeye başlanmıştır. Arazinin değerlendirilmesi, yabancıların buraya yoğun ilgisi ve ticari-ekonomik potansiyelin gelişimiyle birlikte dışardan gelen yoğun göç, tapu işlerinin bir kat daha önemli olması sonucunu doğurmuştur. Bunun üzerine devlet, hem arazi ve arsa spekülasyonları hem de binaların yapımına ilişkin ard arda emirler yayınlayarak, Mersin'e olan talebin düzenlenmesi ihtiyacını hissetmiştir. Bu işler içinde en önemli kişiler tabii ki tapu memurlarıdır. Mersin'in tapu memuriyeti konusunda elimizde, sadece ilk dönemlere ait iki isim bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tapu memuru Şadi Efendi'dir. Şadi Efendi bir tapu davasında, 1853 yılında karşımıza çıkar³⁰¹. 1855 tarihinde ise Mersin'in Tapu Müdürü, Nihali Efendi adında birisidir. Nihali Efendi'de Tarsus Şer'iyye Mahkemesi'nde,

²⁹⁷ TŞS., No: 294, s. 108, h. no: 170, Evahir-i Zi'l-kade 1269 (M. 25 Ağustos- 4 Eylül 1853).

²⁹⁸ TŞS., No: 296, s. 111, h.no: 178, 29 Şevval 1273 (M. 22 Haziran 1857).

²⁹⁹ BOA., No: İ..MVL., D.no: 345, G.no: 14930, 23 Rebiü'l-evvel 1272 (3 Aralık 1855).

³⁰⁰ BOA., Mektubi Kalemi-Meclis-i Vala (A.MKT.MVL.), D.no: 76, G.no: 94, 7 Receb 1272 (M. 14 Mart 1856).

³⁰¹ TŞS., No: 294, s. 108, h. no: 170, Evahir Zi'l-kade 1269 (M. 25 Ağustos- 4 Eylül 1853).

Mersin, Yumuk Mezrası'ndaki bir tapu davasında bilirkişi olarak hazır bulunmuştur³⁰². Bu arada, Mersin'de emlak ve arazi uygulamasının tahsisi konusunun gündeme gelmesi ve boş arazilerin yerleşime açılmasına karar verilmesi üzerine, bu konular hakkında Mersin'deki durumun kontrolü ve düzenlenmesi amacıyla, Adana Ziraat Müdürü ve Adana Meclis-i Kebir azalarından Mehmed Efendi, Mersin'e atanmıştır. Mehmet Efendi aynı zamanda yukarıda bahsettiğimiz gibi, Mersin Müdürlüğü görevini de bu işle beraber yürütecekti. Bu atama, devletin Mersin'deki boş arazilere verdiği önemi göstermesi bakımından ilginçtir. Aynı zamanda, Mehmed Efendi göreve atanırken “yabancılar ve himayelilerin” yer alımı konusunda dikkatinin çekilmesi de, devletin bu konudaki hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir³⁰³.

Mersin'in güvenlik işlerini sağlamak amacıyla, devletin buraya ilk dönemlerden itibaren önem verdiğini görüyoruz. İskelenin henüz yeni canlanmaya başladığı 1850'li yılların başlarından itibaren buranın güvenliği, önem verilmesi gereken durumlardan birisi olmuştur. Daha 1852 yılında, Tarsus Sancağı'nda istihdamına uygun görülen ve vergi toplama ile koruma görevi üstlenecek askerlerin bir kısmının, Mersin İskelesi için ayrıldığı dikkat çeker. Burada bir diğer önemli konu ise, bu askerlerin istihdam edilecekleri yerler sayılırken, Tarsus ve Tarsus'a bağlı kazalarla birlikte, Mersin'in de adının anılmasıdır. Bu bize, o tarihte Mersin'in bir kaza olmasa da, kazalarla aynı statü içinde olduğunu da anlatmaktadır. 1852'de bu amaçla Mersin İskelesi'ne 4 Süvari neferi ile 4 tane de Piyade neferi istihdamının gerektiği bildirilmiştir³⁰⁴. 1868

³⁰² TŞS., No: 294, s. 200, h.no: 322, 25 Cemazie'l-evvel 1271 (M. 13 Şubat 1855).

³⁰³ TŞS., No. 291, s. 310, 17 Cemazie'l-evvel 1269 (M. 26 Şubat 1853).

³⁰⁴ TŞS., No: 291, s. 24, h.no: 34-35, 26 Rebiü'l-ahir 1268 (M. 18 Şubat 1852).

yılında zaptiye görevlisi olarak Ahmed bin İbrahim³⁰⁵, 1869 yılında ise süvari zaptiyesi olarak Hacı Veliiddin bin Abdullah³⁰⁶ isimlerine rastlamaktayız.

Önemli bir başka kurum ve buna ait görevli ise, Şer'iyye Mahkemeleri ile bunların reisi olan naiblerdi. Konumuzun esasını da teşkil eden bu kurumun, Mersin'deki hikâyesi hakkında, maalesef elimizde hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Ancak, böyle bir kurumun olduğu kesindir ve Tarsus'a ait şer'iyye sicillerinde de zaman zaman buna ait kanıtlara rastlanır. Mersin'deki Şer'iyye Mahkemesi'nin Naibi olarak ilk karşımıza çıkan kişi, Hafız Mehmet Emin Efendi'dir³⁰⁷. 1882 yılında ise Naib, Hafız Mehmet Kamil Efendi ibn-i Abdullah bin Mehmet'tir³⁰⁸.

Tereke memurluğu, varis bırakmadan ölenlere ait mal ve kalan eşyaların toplanarak, bunların uygun şekilde değerlendirilmesi ve karşılığının hazineye aktarılmasıydı. Arkalarında varis bırakmadan ölenlerin malları, beyt-ül-mal'a kalırdı. Bunların terekelerinin hazineye aktarımından ise, merkezden gelen ferman ile görevlendirilen kişiler, genelde de kaymakamlar memur edilir, bunlar ise bu işi tereke memurlarına devrederlerdi. Mersin'in bir ticaret merkezi halini almaya başlamasıyla birlikte, buraya gelen hem tüccar sayısının hem de işsiz insan sayısının artması, tereke memurluğunun burada önem kazanmasına sebep olmuştur. Mesela 1862 yılında tereke memuru, Ürgüplü Hasan bin İsmail'dir³⁰⁹.

Mersin'de, merkezden, yapılacak inşaatlar için atanmış görevliler de olduğunu görüyoruz ki bunlar, Mersin'e iskele inşaatı ve Mersin- Tarsus yolunu

³⁰⁵ TŞS., No: 303, s. 11, 25 Rebiü'l-evvel 1285 (M. 16 Temmuz 1868).

³⁰⁶ TŞS., No: 304, s. 105, 2 Ramazan 1286 (M. 6 Aralık 1869).

³⁰⁷ TŞS., No: 306, s. 16, h.no: 24, 27 Zi'l-hicce 1280 (M. 3 Haziran 1864).

³⁰⁸ TŞS., No: 312, s. 8, h.no: 10, 20 Cemazie'l-ahir 1299 (M. 9 Mayıs 1882).

³⁰⁹ TŞS., No: 299, s. 13, h.no: 52, 28 Zi'l-kade 1278 (M: 27 Mayıs 1862).

düzeltilmesi için atanan Mühendishane-i Berr-i Hümayun Sağ Kolağalarından Mehmet Efendi³¹⁰, yine yapılacak beş adet iskele için mühendis Hacı Hasan Efendi ve kalfa Ortalı Todori³¹¹, Hacı Hasan Efendi'nin vefat etmesi nedeniyle İzzet Efendi³¹², Adana ile Mersin arasında yapılacak demiryolu ve haritaların çıkarılması için, Tophane-i Amire memurlarından mühendis Miralay Vağman Bey³¹³, hükümet konağının tamiri içinse, Karabet Kalfa'dır³¹⁴.

Bakıldığında, Mersin'in gelişmesiyle paralel kurum sayısındaki artışın, aynı şekilde devlet görevlilerindeki artışta da olduğunu ve Mersin bir kent kimliği kazandıkça, memur çeşitliliğinin de arttığını açıkça görüyoruz.

II.2.1.3. Konsolosluklar

Yabancı devletler, özellikle de Avrupa devletleri, XVIII. yüzyılın başından itibaren, Osmanlı Devleti'ne karşı jeopolitik konumundan dolayı özel bir ilgi duymuşlardır. Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı büyük devletlere ait sömürlere giden bir yol üzerinde olması, gittikçe sanayileşen Avrupa devletleri için bir ticaret ve pazar konumunda bulunması ve kapitülasyonların etkisi, Osmanlı Devleti'ni, yabancı devlet vatandaşlarının ve özellikle tüccarın bir ilgi odağı haline getirmiştir. XIX. yüzyıla bakıldığında, ülkenin hemen her yerinde ama özellikle Anadolu'da yoğun bir yabancı tüccar ilgisi görürüz. Bu tüccarlar bazen bizzat kendileri, bazen de Osmanlı vatandaşı

³¹⁰ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:7, 15 Safer 1269 (M. 28 Kasım 1852).

³¹¹ BOA., İ..DH., D.no: 412, G.no: 27330, Ek:2, 11 Safer 1275 (M. 20 Eylül 1858).

³¹² BOA., İ..DH., D.no: 442, G.no: 29223, 14 Safer 1276 (M. 12 Eylül 1859).

³¹³ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, , Ek:11, 27 Cemazie'l-ahir 1280 (M. 9 Aralık 1863).

³¹⁴ BOA., İ..MVL., D.no: 570, G.no: 25620, 1 Zi'l-hicce 1283 (M. 6 Nisan 1867).

olup, himaye kazanmış kişiler yardımıyla devamlı bir şekilde Anadolu'da ticaret yapmışlardır.

Yabancı tüccarın Anadolu'da boy göstermesi neticesinde, doğal olarak birçok yerde yabancı devletler tarafından, vatandaşlarının haklarını korumak ve bunların sorunlarını izlemek amacıyla, konsolosluklar açılmıştır. Doğal olarak konsoloslukların en çok görüldüğü yerler de, Anadolu'da dışarı açılan önemli iskelelerdir. XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın hemen başlarına kadar, Anadolu'nun güneyinde yer alan en önemli iskele, Tarsus İskelesi'dir. Tarsus İskelesi'nin hinterlandının çok geniş bir alanı kapsamaması, Orta Anadolu ile Doğu Anadolu'dan getirilen malların bir çıkış kapısı olması, yabancı tüccarın buraya özel bir ilgi duymasını sağlamıştır. Bu ilgi neticesinde de bu anılan zaman dilimleri içerisinde, özellikle 1850'li yılların başına kadar, konsoloslukların bu bölgede konuşlanma yeri Tarsus olmuştur.

1850'li yılların başından itibaren, yabancıların ilgisinin birden bire Mersin'e doğru döndüğünü görüyoruz. Kuşkusuz bunda en önemli etken, Tarsus İskelesi'nin sönmesidir. Bu iskele vasıtasıyla ticaret yapan yerli ve yabancı tüccarlar, Mısırlı İbrahim Paşa işgali sırasında kendini gösteren ve işgal ardından hızla büyüyerek, yöredeki tek liman çıkışı halini alan Mersin'e karşı, zorunlu olarak özel bir ilgi göstermişlerdir. Bu tüccar ilgisi de, konsoloslukları buraya doğru çekmeye başlamış ve 1850'li yılların ortalarına varmadan Mersin artık yavaş yavaş, yabancı konsoloslukların açılmaya başladığı bir yer halini almıştır.

Mersin'de ilk konsolosluklar açılmaya başladığında, bu konsoloslukların aynı zamanda Tarsus'ta da çalışmaya devam ettiklerini yani Tarsus'taki işlerine hemen son vermediklerini görüyoruz. Çünkü Tarsus İskelesi söndükten sonra bile Tarsus, bir müddet

bölgenin ticaret merkezi olmaya devam etmiştir. Özellikle ticari şirket merkezlerinin burada olması ve Mersin'e taşınmasının bir müddet sonra gerçekleşmesi, buranın ticari bakımdan bir süre daha merkez konumunu korumasına yardımcı oldu. Zaten kayıtlarda, Mersin'in belli bir zamana kadar "Tarsus İskeleyi olan Mersin" olarak anılması, bunun en önemli kanıtlarından biridir.

1852 yılında Mersin'de İngiltere, Rusya, Fransa, Sicilya ve Sardunya konsolosluk binaları bulunmaktaydı³¹⁵. Bu konsoloslukların, aynı zamanda Tarsus'ta da faaliyetlerini sürdürdükleri açıktır. 1853 yılında Fransa, Sicilya ve Sardunya'nın, Tarsus'ta da konsoloshaneleri bulunuyordu³¹⁶. Devletin Mersin'e bu yabancı ilgisi karşısında ve buraya yabancılar tarafından yapılan binalar konusunda bir müddet sonra tedbir almak zorunda kaldığını görüyoruz. Bu konuda yapılan bir tahkikat sonucunda yazılan yazıda "İngiltere ve Rusya ve Fransa ve Sicilya ve Sardinya konsolosları nefsi-i Tarsus'ta küşad ettikleri bandıralardan başka iskele-i mezburda inşa ettikleri hanelerin önüne dahi birer bandıra küşad etmekte bulunmuş..." denilerek, bu konsoloslukların yaptıkları binaların kanuna aykırı olduğu bildirilmiş ve bundan sonra Osmanlı tebaası olmayanlara yer tahsisi ve bunların bina yapmalarının yasak olduğu açıklanmıştır³¹⁷.

Adı geçen devletler bu yasağa rağmen, burada yaşayanların çoğunluğunun Osmanlı teb'ası gayrimüslim olmasından yararlanarak, çalışmalarına devam etmişlerdir. Bu arada Osmanlı vatandaşı olup Mersin'e yerleşen Rum'ların da, değişik haklardan yararlanmak amacıyla, himayeli konumuna rağbet ettiğine rastlarız. Özellikle Mersin'de

³¹⁵ BOA., İ..MVL., D.no: 237, G.no: 8363, Ek:2, 25 Rebiü'l-ahir 1268 (M. 17 Şubat 1852).

³¹⁶ TŞS., No: 291, s. 310, 17 Cemazie'l-evvel 1269 (M. 26 Şubat 1853).

³¹⁷ BOA., İ..MVL., D.no: 237, G.no: 8363, Ek:2, 25 Rebiü'l-ahir 1868 (M. 17 Şubat 1852).

yaşayan Rumlar nüfuzlarını arttırmak amacıyla, büyük ülkelerin konsolosluk memuriyetlerine talip olmuşlardır³¹⁸.

1854 tarihinde, Mersin’de konsolosluk açan bir diğer devlet, Cemahir-i Selase-i Vilanse-i Atik Devletidir. Bu devlet hem Mersin İskelesi hem de Tarsus için Mösyö Demostensi Latirino’yu konsolos vekili olarak tayin etmiştir³¹⁹. Yine aynı yıl, Avusturya İmparatorluğu tüccarı ve vatandaşlarının işlerini görmek üzere, Beyrut’ta bulunan Ceneral Konsolos nezareti altında çalışacak olan, Avusturya vatandaşı Mösyö Santi, Mersin’e konsolos vekili olarak gönderilmiştir³²⁰. 1857 yılında, Mersin İskelesi’nde konsolos vekili olan Con adlı kişinin ölümü üzerine İngiltere buraya, Liftinanot Barvil’i konsolos vekili olarak atamıştır³²¹. Yani İngiltere bu tarihten daha önce Mersin’de konsoloshanesini açmış durumdaydı. Görüldüğü gibi 1850’li yıllarda birçok Avrupa devleti, Mersin’de konsolosluklarını artık açmışlardır.

Bir başka Avrupa devleti olan İspanya’nın da, diğer devletlerden sonra da olsa, buraya gelen tüccar ve vatandaşları için Mersin’e bir konsolos vekili atadığını görmekteyiz. Fakat İspanya’nın konsolos vekili, diğer devletlerin çoğunun aksine, bir Osmanlı vatandaşı olan Konstanti Mavromatis’tir³²². Aslında Mavromatis, o sıralarda Mersin’de çok önemli bir yere sahip yerli tüccardan birisiydi. Aslen Kıbrıs’taki Baf şehrinde olan Mavromatis, Mersin’e yerleşerek, burada başta bankerlik olmak üzere

³¹⁸ BOA., Yıldız Perakende Evrakı, (Y-PRK-DH), 3-39, 16 Temmuz 1305 (M. 28 Temmuz 1889).

³¹⁹ BOA., İrade/Hariciye, (İ.HR.), D.no: 117, G.no : 5737, 7 Safer 1271 (M. 30 Ekim 1854). Cemahir-i Selase-i Vilanse-i Atik Devleti, Hamburg ve Bremen’i de içine alan bir Alman devletidir. Bu devlet için bkz: BOA, İ.HR., G.no: 20.

³²⁰ BOA., İ.HR., D.no: 116, G.no: 5642, 10 Safer 1271 (M. 2 Kasım 1854).

³²¹ BOA., Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi (A.DVN.MHM.), D.no:20, G.no: 12, 10 Şevval 1273 (M. 3 Haziran 1857).

³²² BOA., İ.HR., D.no: 249, G.no: 14799, 9 Safer 1288 (M. 30 Nisan 1871); TŞS., No: 309, s. 230, h.no:337, 7 Rebiülevvel 1289 (M. 15 Mayıs 1872).

gemi acenteliği ve emlak simsarlığı gibi işlerde de bulunmuştur. İspanya'nın konsolos vekili olduğu dönemlerde ise sarraflıkla uğraşmaktaydı³²³.

Avrupa devletleri dışında, Mersin'le ticari olarak bir bağı bulunan ender doğu devletlerinden birisi de, İran'dır. İran vatandaşı tüccarlar, sık sık kayıtlarda, Tarsus ve Mersin'le ilgili ticaret ve alışverişte karşımıza çıkmaktadır. Ticari yönden bu bölgeye gelip giden İran vatandaşlarının çok olması nedeniyle İran Devleti, "Mersin ve tevaibi iskelelerine amed u şud eden teb'a ve tüccar-ı İraniyye" için, İran vatandaşı Nikola'yı, şehbender (konsolos) vekili olarak, 1866 yılında, Mersin'e tayin etmiştir³²⁴.

1872 yılında, Rusya, Mersin İskelesi'ne konsolos olarak Verubek ibn-i Mihail'i atamıştır³²⁵. Bundan bir yıl sonra ise Fransa'nın, Mersin İskelesi'ndeki konsolosu olarak, Markos bin Şarl Cefru'nun adı geçer ki, bu kişi de büyük bir olasılıkla Mavromati gibi bir Osmanlı vatandaşı gayrimüslimdir³²⁶. 1887 yılına geldiğimizde ise, bu defa İngiltere'nin Mersin konsolosu olarak Mösyö Andon Likeron Pavlos ismine rastlamaktayız³²⁷.

Mersin'de 1889 yılına gelindiğinde mevcut konsolosluk sayısı on dördü bulmuş durumdaydı ve konsolos vekillerinin birçoğu da yaklaşık yirmi, otuz yıldan beri burada ikamet ediyorlardı. Bu konsoloslukların memurluklarını ve konsolos vekillerinin çoğunu ise Mersin'de oturan Rumlar oluşturmaktaydı. Bu on dört konsolosluğun dikkat çeken bir özelliği de, bunlardan bazılarının ikişer devlet konsolosluğunu birden yürütüyor

³²³ Candan Ülkü, "Konstantinos Mavromatis'in Mezar Anıtı", *Tarih İçinde Mersin, Kolokyum II*, Mersin Üniv. Yayınları, Mersin, 2005, s. 96.

³²⁴ *BOA.*, İ.HR., D.no: 220, G.no: 12772, 26 Muharrem 1283 (M. 10 Haziran 1866).

³²⁵ *TŞS.*, No: 305, s. 126-127, h.no: 186, 19 Zi'l-hicce 1288 (M. 29 Şubat 1872).

³²⁶ *TŞS.*, No: 305, s. 336, h.no: 496, 25 Cemazie'l-ahir 1290 (M. 20 Ağustos 1873); *TŞS.*, No. 308, s. 205, h.no: 332, 23 Zi'l-hicce 1291 (M. 31 Ocak 1875).

³²⁷ *TŞS.*, No: 317, s. 201, h.no: 255, 10 Cemazie'l-ahir 1304 (M. 6 Mart 1887).

olmasıydı ki bu da aslında konsolosluk oluşturan devlet sayısının, on dördün çok üzerinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir³²⁸.

Bir diğer önemli nokta, Mersin'deki Rumların bu sayede önem kazanmış olmaları ve bu görevlerin verdiği kuvvetle, halkı tehdit etmeleridir. Bu konsolos vekillerinin, Mersin'deki mülki idare amirleri yerine doğrudan Adana Valisi ile muhatap olmaları da, ayrıca bu dönemde şikâyet edilen noktalar arasında olmuştur³²⁹. Yine bu konsolos vekillerinin, nüfuzlarını kullanarak ve sırtlarını memuru oldukları devletlere dayayarak, Mersin'de özellikle arazi, arsa ve bina spekülasyonlarında, önemli rol oynadıkları açıktır.

Görüldüğü üzere Mersin, Tarsus'un elinden aldığı ticari merkez olma özelliği sayesinde bir süre sonra, ticaretle birlikte siyasi bir merkez olma özelliğini de kazanmıştır. Bir müddet bu özelliklerini Tarsus'la paylaşırsa da Mersin, önüne geçilemeyecek bir şekilde gelişerek, yabancı devletlerin önemle üzerine eğildikleri ve nüfuz elde etmeye çalıştıkları, kısaca gelecek gördükleri bir yerleşim birimi statüsüne yükselmiştir. İlk zamanlarda, Mersin'e mesafeli yaklaşan ve Tarsus'taki konumlarını da korumak suretiyle burada konsolosluklar oluşturan devletler, bir süre sonra sadece Mersin'de faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu nedenle, 1852'de sadece beş adet olan ve Tarsus'la bağlantılı bulunan konsolosluk sayısı, bundan otuz, kırk yıl sonra on dört gibi bir rakama ulaşmayı başarmıştır.

II.3. ULAŞIM

³²⁸ BOA., Y-PRK-DH, 3-39, 16 Temmuz 1305 (M. 28 Temmuz 1889).

³²⁹ BOA., Y-PRK-DH, 3-39, 16 Temmuz 1305 (M. 28 Temmuz 1889).

II.3.1. Karayolu Ulaşımı

Mersin İskelesi, her ne kadar geleneksel Tarsus İskelesi'nin kapanması üzerine "Tarsus'un iskelesi" olarak kurulmuş olsa da, sadece Tarsus'un değil tüm Çukurova ve Taşeli'nin, dolayısıyla Anadolu'nun güneydeki en önemli iskelesi olarak gelişme yönelimi göstermiştir. Yeri dolayısıyla Mersin İskelesi, Anadolu'da hinterlandı en geniş iskelelerden birisi olma özelliğini, İzmir İskelesi ile birlikte paylaşır.

Mersin İskelesi'ni kullanılmaya başlanması sadece Çukurova'nın değil, batı komşusu İçel ve kuzey batısında yer alan Konya ve Karaman'ın ve kuzey doğusunda yer alan Niğde-Aksaray bölgesinin ekonomik üretiminin de dünyaya açılmasına olanak sağlamıştır. Aslında, İçel-Konya-Karaman bölgesinin dışa açılım kapısı, Mersin İskelesi kuruluncaya kadar Taşucu İskelesi olmuştur fakat Mersin İskelesi büyüdükçe, açılım merkezi de Taşucu'ndan daha doğuya, Mersin'e kadar kaymıştır.

Bir iskelenin işlek ve tercih edilen bir yer olabilmesi için en önemli olgu, çevre ile olan bağlantılarıdır. Örneğin Taşucu İskelesi'nin çok uzun bir süre İçel'in en önemli iskelesi olmasını sağlayan durum, Silifke-Mut-Karaman-Konya güzergâhı ile Anadolu içlerine olan bağlantısıydı³³⁰. Keza Tarsus İskelesi'ni önemli kılan, Ulukışla-Pozantı-Tarsus yol bağlantısıydı. Mersin'i önemli bir merkez kılan durum da, bununla benzerlik gösterir. 1850'li yıllardan itibaren Amerikan İç Savaşı yüzünden pamukla ilgili olarak Çukurova'nın önem kazanması, Süveyş Kanalı'nın yapımı için kullanılacak kerestenin Toros Dağları'ndan sağlanması gibi etkenler, Mersin'in sahip olduğu önemin katlanarak artması sonucunu getirmiştir. İskeleden yapılan ticaretin giderek yoğunlaşması da, iskele ile olan bağlantıların önem kazanmasına neden olmuştur. Bu durumun farkına

³³⁰ Adıyeke, "Osmanlı Döneminde İçel'in...", s. 83.

ilk varan Fransızlar başta olmak üzere önce yabancılar, sonra da devletin 1850’li yıllardan itibaren, ticari potansiyeli arttırmak amacıyla yeni bağlantılar kurmak veya olan bağlantıları geliştirmek için yatırımlara başladığını görürüz.

1851 yılında Adana Valisi Mehmet Ziya Paşa’nın, bölgeye olan keşif ziyaretinin ardından, bağlantılar için yatırımların da başladığı dikkat çeker. Bu ziyaretin hemen sonrasında yayınlanan bir emirle, Tarsus Kazasındaki Berdan Nehri’nin iki tarafında bulunan kanalların tamamlanması ve köprü yapılması amacıyla gerekli olan paranın arttırılması ve Mersin İskelesi’nin yapımında görevli mühendisin, buranın yapımına ne kadar harcama yapılacağı konusunda keşifte bulunması için görevlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir³³¹. Daha sonra yayınlanan bir başka emirle de, bu defa aynı mühendisin, bu kanalların yapımında görevlendirileceği de bildirilmiştir³³². Görüldüğü gibi devlet öncelikle iskelenin, Çukurova ve Tarsus’a olan bağlantılarını sağlamaya çalışmıştır. Bunun en önemli nedeni de doğal olarak Tarsus İskelesi’nin dolmasıyla, civarın artık Mersin İskelesi’ni kullanmaya başlaması ve Mersin İskelesi’nin, Tarsus’un iskelesi olma durumunu alması olmalıdır.

Bu emirlerin ardından hem Mersin’e bir iskele inşası, hem de Mersin ile Tarsus arasındaki yolun düzeltilmesi amacıyla, Mühendishane-i Berriye-i Hümayun Kolağalarından Mehmet Efendi’nin, yanında bir duvarcı kalfası ile birlikte Mersin’e gönderilmesine karar verilmiştir³³³. Mersin-Tarsus arasındaki bu yolun düzeltilmesine gerekçe olarak, “Mersin’e bahren ve berren sefain ve erbab-ı ticaretin gelip gitmesi cihetiyle bu yer işlek sahillerden ise de gelip giden eşya malların nakl ve ihracını kolaylaştıracak iskele bulunmadığından ve Mersin’den Tarsus’a kadar olan yol fena

³³¹ TŞS., No: 291, s. 229, h.no: 224, 16 Safer 1268 (M. 11 Aralık 1851).

³³² TŞS., No: 291. s. 286-287, h.no: 268, 1268 (M. 1851).

³³³ BOA., İ..DH., D. no: 257, G. no: 15843, Ek:1, 15 Cemazie’l-evvel 1268 (M. 3 Mart 1852).

olduğundan Mersin'e taştan bir iskele yapmaya ve yolun düzeltilmesine ihtiyaç olduğu devletçe malum olmuştur” denilmek suretiyle, mal ve eşya naklinde yaşanan güçlük nedeniyle böyle bir işe ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Yine belirtilen bir konu, buranın yollarının araba işlemeye müsait duruma getirilmesi halinde, civar halka ve memleketlere de bir ticaret kapısının sağlanabileceğidir³³⁴.

Yapılacak olan iskele ve yolun sadece Osmanlı Devleti tarafından değil, aslında öncelikle Fransa tarafından dile getirildiği gözden kaçmamalıdır. Fransa Devleti'nin Tarsus Konsolos Vekili Mösyö Mazvelye, şifahen Adana Valisi Ziya Paşa'ya başvurarak, Mersin'e bir iskele ve Mersin-Tarsus yolunun düzeltilmesi işinin burada ticaret yapan tüccarları için gerekli olduğu ve bu iş için Mersin'deki Fransız tüccarların bir şirket kurma yoluyla konuya talip olduğunu da bildirmiştir. Bunun üzerine Ziya Paşa, konuyu merkeze sorma ihtiyacı hissetmiş ve bir yazıyla durumu bildirmiştir³³⁵. Buna göre, ticaret amacıyla oralara gelip giden tüccar, bir şirket vasıtasıyla iskele ve yolun inşaatını yapacak, bu yapılan işlerden oluşan masrafa karşılık da, on beş yıl süreyle yoldan gelip geçenler ve hayvanatdan münasip miktar bir vergi alacaktı. İlk aşamada devletin bu duruma sıcak baktığı görülse de, “...bu işin ecnebilere bırakılmasının uygun olmayacağı...” nedeniyle çekinceye kaldığı belli olmaktadır³³⁶.

Yapılan araştırma sonrasında, “Mersin ile Tarsus arasındaki yolda kış mevsiminde erzak naklinde zorluk çekilmekte olduğu ve yolculuk esnasında yol üzerinde bulunan Deliçay nehri taşıp, kimsenin gelip geçmesinin mümkün olmadığı” anlaşılmıştır. Bu arada yol ve iskeleyi yapmaya talip olan Fransız tüccarlarla, masraf konusunda anlaşılmaya çalışıldığını da görmekteyiz. Buna göre, yola yapılan masraf karşılığında

³³⁴ BOA., İ..DH., D. no: 257, G. no: 15843, Ek:2, 13 Zi'lkade 1268 (M. 29 Ağustos 1852).

³³⁵ BOA., İ..MVL., D.no: 242, G.no: 8720, Ek:4, 25 Receb 1268 (M. 15 Mayıs 1852).

³³⁶ BOA., İ..MVL., D.no: 242, G.no: 8720, Ek:2, 12 Şevval 1268 (M. 30 Temmuz 1852).

gelip geçen arabadan 50 para, beygirden 10 para, koyun ve davardan 2 para alınacak ve alınan para, on beş yıl boyunca masrafa karşılık sayılacaktı. Yol, on beş yıl sonunda, devletten bir akçe masraf istemeden devlete geri verilecekti. Yapılan hesaplamalara göre, eğer yol Fransızlar tarafından yapılırsa, masraf tutarı 150 bin kuruş civarında olacaktı³³⁷.

Osmanlı yöneticileri ilk önceleri yolun yapımında Fransız elinin olmasını uygun görmüş, hatta bu konuda çeşitli yazışmalarda bulunmuşsa da, sonradan bu görüşten vazgeçmişlerdir. Anlaşıldığına göre durum devlet içinde tartışılmış ve buraların ecnebler tarafından yapılmasının uygun olmayacağına karar verilmiştir. Bu karara göre, buraların hükümet tarafından yapılması daha uygun olacaktı. Adana'ya yazılan bir yazıyla da, bu durumun konsolos vekiline “tatlı bir dille” anlatılması isteniyordu. Yolun yapımı için izlenecek yöntem ise, Fransızların uygulamak istediği sistemin hemen aynısıydı. Buna göre, ecnebi eli olmadan, Adana ve civarındaki “erbab-ı iktidardan” yani ileri gelenlerden bir şirket kurulabilirse bunun daha iyi olacağı ve yapacakları masrafların karşılığında bunların, bu yoldan alınacak ücretten yararlanabilmeleri öngörülüyordu³³⁸. Bu arada, alınacak verginin iskelede değil, yapılacak yolun her iki başına konulacak yerlerde alınmasının daha iyi olacağı kararına da varılmıştı. Bu duruma gerekçe olarak, iskele başında vergi almanın, yabancı tüccar tarafından hoş karşılanmayacağı düşünülmesiydi. Yapılacak yeni yoldan gidenler, yol başına geldiklerinde yükleri ve hayvanları oranında bir “resm-i tarik” yani yol vergisi ödeyecekler ve bunun karşılığında da ellerine birer tezkire verilecekti. Yol için düşünülen bir başka proje de, yolun çift taraflı yapılarak bir tarafının topraktan, diğer tarafının ise taştan yapılmasıydı. Yol için lazım

³³⁷ BOA., İ..MVL., D.no: 242, G.no: 8720, Ek:3, 1268 (M. 1852)

³³⁸ BOA., İ..MVL., D.no: 242, G.no: 8720, Ek:1, 24 Şevval 1268 (M. 11 Ağustos 1852).

olan taşlar ise yine iskelede olduğu gibi, Viranşehir'deki Soloi-Pompeiopolis'ten getirilerek kullanılacaktı³³⁹.

Tarsus ile Mersin arasındaki yolun yapımına dair, Tarsus Şer'iyye Sicilleri'nde de bazı kayıtlara rastlayabilmekteyiz. Bunlardan birisi, yolun bağlantılarının sağlanması amacıyla Kızılhark denilen yere yapılacak köprüdür. Kayıtta Ulaş, Gökçeli, Elvanlı kazalarına ve Mersin İskelesi yoluna atlama için Kızılhark üzerine lazım olan demir kelepçe ve kurşunla birleşik toprak temelli ve taş duvarlı bend denilerek, yapılacak köprüne ne tür malzeme kullanılarak inşa edileceği de belirtilmektedir. Buna göre köprü sayılan malzemedan 6 zira uzunluğunda, 6 zira eninde ve 4 zira yüksekliğinde (yaklaşık 4,5 – 5,5 m. uzunluk ve eninde, 3 – 3,5 m. yüksekliğinde) olacaktı³⁴⁰. Yapılacak olan yol sayesinde sadece Mersin İskelesi değil, aynı zamanda Ulaş, Elvanlı ve Gökçeli gibi kazaların da Tarsus'la olan bağlantılarını sağlamış olacaktı. Yalnız burada Mersin'in diğer kazalar yanında ve daha kaza statüsüne kavuşmadan 1852 yılında anılması, ne kadar önem arz eden bir yer haline gelmiş olduğunu da göstermesi bakımından önemli olmalıdır.

Bu arada, yol ve iskele yapımı için diğer çalışma ve yazışmaların da devam ettiği görülmektedir. Bu amaçla Ziya Paşa, mühendisle birlikte Mersin ve Viranşehir'e giderek yaptığı keşif sonunda, iskele ve yolun 150 bin kuruşla tamamlanmasının mümkün olmayacağını ve gerekli paranın en az 300 bin 38 kuruş olduğunu, eğer bir devlet şirketi kurulursa bu işin kolaylaşabileceğini belirtmiştir³⁴¹. Buna göre bu paranın 150 bin kuruşunu devlet, diğer kalan 150 bin kuruşunu ise her hisse 1000'er kuruştan 150 hisse devlet, kalanları ise ahaliden istekli olanlar ve bazı zevat almak suretiyle, işin tamamlanması planlanıyordu. Ayrıca bu yolun düzeltilmesinin, ticareti gerçekten

³³⁹ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:1, 16 Muharrem 1269 (M. 30 Ekim 1852).

³⁴⁰ TŞS., No: 290, s. 186, h.no: 339, 22 Muharrem 1269 (M. 5 Kasım 1852).

³⁴¹ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:3, 1 Rebiü'l-evvel 1269 (M. 13 Aralık 1852).

kolaylaştıracağı ve tüccarın uzun zamandır karşı karşıya kaldığı zorlukları da yok edeceği inancı tekrar tekrar belirtilerek, yapılacak olan yolun ister toprak, isterse de taş olan kısmından gelsin, bu kolaylıklardan dolayı tüccarın, yol vergisini mutlaka vermesi gerektiği de anlatılıyordu³⁴².

İskele ve yolun, yapım ve düzeltilmesi amacıyla harcanacak para için kurulan şirketin hissedarları ve aldıkları hisse oranları ise şöyle açıklanmıştır³⁴³;

Tablo:2. Tarsus-Mersin Yolunun Yapımı İçin Kurulan Şirkete Ait Hisse Payları

Hisse Sahibinin Adı	Hisse Payı	Hisse Sahibinin Adı	Hisse Payı
Devlet adına Padişah hazretleri	150	Tüccardan Hoca Misakili	5
Adana Valisi Mehmed Ziya Paşa	10	Adana Kaymakam-ı Nakibü'l-eşraf	3
Azadan İbiş Ağa	2	Azadan Köçekzade Ali Bey	2
Azadan Tekelizade Hasan Ağa	2	Gökçeli Müdürü Ali Baba	5
Hacı Hasan Ağa ve biraderi	2	Deveci oğlu Şükrü Ağa	3
Tüccardan Burhan Hafız Ağa	5	Göçer oğlu Sarkis	5
Kocaoğlan oğlu Sarkis	2	Göçer oğlu Avakim	2
Azadan Ziraat Müdürü Mehmed Ağa	2	Tüccardan Baling (?) oğlu Hoca Kirkor	3
Tarsus Sancağı Kaymakamı Hüseyin Bey	8	Tarsus Müftüsü el hac Ahmed Hilmi Efendi	7
Adana hanedanından Rikab-ı şahane Kapıcıbaşlarından Abdülmennan Bey	15	Adana Müftüsü el hac Abdurrahman Efendi	5
Tarsus Meclis Azasından Mısrizade Ali Efendi	5	Adana hanedanından Kapıcıbaşlarından Hacı Hasan Ağa	5
Aslen Arabistan'dan olup Tarsus'da ticaretle mukim Hacı Talib Ağa	2	Aslen Mısırlı olup Tarsus'ta ticaretle mukim Mehmed Dabus (?) Ağa	2
Aslen ----- olup Tarsus'da ticaretle mukim Hacı Ömer	2	Aslen Trabluslu olup Tarsus'da ticaretle mukim Osman Dimi	2

³⁴² BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:4, 9 Rebiü'l-evvel 1269 (M. 21 Aralık 1852).

³⁴³ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:8, 24 Safer 1269 (M. 7 Aralık 1852).

Aslen Niğdeli olup ticaretle Tarsus'a gelip gitmekte olan Annik oğlu Hoca Anastas	7	Aslen Niğdeli olup Osmanlı tebaasından Tarsus'da alış verişde bulunan Hacı Yordam	2
Aslen Kayserili olup Tarsus'a ticaretle gelip gitmekte olan Osmanlı tebaasından Seyran oğlu Hoca İstefan	7	Aslen Kayserili olup Osmanlı tebaasından Tarsus'da ticaretle bulunan Hoca Latifla (?)	8
Aslen Kayserili olup Osmanlı tebaasından Tarsus'da ticaretle bulunan Balta oğlunun yeğeni Agop	7	Aslen Kayserili olup Osmanlı tebaasından Adana'da alış verişde bulunan Mebayeci (?)	2
Tarsus'da ticaretle bulunan aslen Niğdeli Osmanlı tebaasından Göncü oğlu Yuanni	3	Tarsus'da ticaretle bulunan aslen Niğdeli Osmanlı tebaasından Kişoğlu Yorgi	5
		TOPLAM	300

KAYNAK: BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:8, 24 Safer 1269 (M. 7 Aralık 1852).

Masrafın çıkarılması, şirketin “Osmanlı tebaasından” olmak üzere kurulması ve hisse miktarlarıyla dağıtımının yapılmasının ardından, keşif defterinden yapılan hesaplamalar sonucunda yolun, 45 bin zira (yaklaşık 35–40 km.) uzunluğunda olacak şekilde düzeltilmesine karar verildiğini ve bu düzeltmenin de, bazı çamur ve bataklık mahallerin tesviyesi ve iki yanına hendekler kazılması vasıtasıyla yapılarak, yolun araba işleyecek şekilde yapılacağı anlaşılmaktadır. Bakıldığında bu uzunluğun, hemen hemen bugünkü Mersin-Tarsus arası uzaklık kadar olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada yolun iskele için ne kadar gerekli olduğu da, her yazışmada olduğu gibi burada da altı çizilerek belirtilerek, “iskele-i mezkûr evvelden beri işlek bir mahal olmasına nazaran şimdi Saye-i Hazret-i Şahane'de şu yolun dahi tesviyesinden sonra bir kat daha işleyerek...” denilmiş ve yol sayesinde Mersin'in alacağı mesafe ile yolun önemi anlatılmıştır³⁴⁴.

Mersin-Tarsus arasındaki bu yolun yapımına 1853 yılı başındaki bu yazışmanın ardından, şirketin kurulmasıyla birlikte başlandığı ve 1854 yılı ortalarına

³⁴⁴ BOA., İ..MVL., D.no: 262, G.no: 9894, Ek:5, 27 Rebiü'l-evvel 1269 (M. 8 Ocak 1853).

kadar işin tamamlandığı veya büyük bir kısmının bittiği anlaşılmaktadır. İşin bitmesinin yaklaşmış olduğu bu dönemde karşımıza çıkan bir kayıt gerçekten dikkat çekicidir. Yolun yapımı için hisse sahibi olan ve kurulan şirkete dâhil bulunan 17 kişi, 1854 Temmuz’unda devlete başvurarak, yol için verdikleri 62000 kuruşun, “tarik-i mezbur şimdiden fenalaşmış olduğundan”, yani düzeltilen yol neredeyse daha kullanılmadan bozulmuş olduğundan dolayı, iadesini istemişlerdir. Anlaşılan, yaptıkları yatırımın karlı olmadığını, hatta zarar edeceklerini düşünmüşlerdir. Tabii geri istenen bu para, ortakların şirkete koydukları sermayeyi de göstermesi bakımından önemlidir. Parayı geri isteyenler ve istedikleri miktar, Tablo:3’tedir.

Tablo 3: Tarsus-Mersin Karayolu’nun Bozulması Üzerine Koydukları Sermayeyi Geri İsteyen Hissedarlar ve İstenen Tutar

Adı (1.grup)	Parası (kuruş)	Adı (2.grup)	Parası (kuruş)	Adı (3.grup)	Parası (kuruş)
Göncüoğlu Anastas	7000	Yerliden Misakil	5000	Hacı Talib	3000
Seyranoğlu İstan	7000	Acer Kirkor	3000	Osman _____	2000
Baltaoğlu Agop	7000	Koçeroğlu Sarkiz	2000	Mehmed Veli	2000
Keşişoğlu Yorgi	5000	Koçeroğlu Avakim	2000	Burhan Hacı Ömer	5000
Ayanoğlu Yuan	3000	Koçoğlu Sarkiz	2000	Sabuncu Hacı Ömer	2000
Kavascioğlu Yuan	3000			Devecioğlu Şükrü	2000
[Ara Toplam]	32.000	[Ara Toplam]	46.000	Genel Toplam	62.000

Kaynak: BOA.,HR.MKT., D.no: 81, G.no: 20, 13 Şevval 1270 (M. 9 Temmuz 1854).

Tabloda gösterdiğimiz sermaye grupları, belgenin aslında da farklılaştırılarak gösterilmiştir. 1.grupta yer alanlara bakıldığında, bunlardaki ilk iki ismin önlerinde “beratlı” ve “beratlı poliçeci Avrupa tüccarından” ifadesine rastlarız ki, büyük bir olasılıkla, bunların altındaki diğer dört isim de bu sınıftandır. 2. gruba bakıldığında, bunların “yerliden” ibaresiyle gruplandırıldığı ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarından oluştuğu söylenebilir. Bu grubu oluşturanlar, kayıtlarda da bahsedildiği üzere, Tarsus ve Mersin’de ikamet eden ve ahaliden kişiler olmalıdır. 3. grup ise, adlarından da anlaşılacağı üzere, yine ahaliden ve yörenin ileri gelenlerinden olan Müslümanlar tarafından oluşturulmuş bir grup olarak düşünülebilir.

Anlaşılacağı üzere devlet, henüz iskele önem kazanmaya başlarken, çeşitli seçenekler yoluyla buranın karadan bağlantısını sağlamaya çalışmaktadır. Dikkat edilirse, yapılanların günümüzle benzerlikler gösterdiği de gözden kaçmaz. Örneğin, yol ve iskelenin yapımı için ilk önce düşünülen proje, yabancı yatırım yoluyla ve bugünkü yapı-şirket-devret modeline uygun bir sistemdir. Bu projeye göre işi Fransız şirketi yapacak, yoldan geçenlerden 15 yıl süreyle bir vergi alarak masrafını çıkartacak, sonra da yolu teslim edecekti. Fakat devletin “ecnebi elini” bu işe değdirmek istememesi yüzünden yol, devletin en büyük hissedarı olduğu ve yerli sermayeden oluşan bir başka şirkete verilmişti. Bu şirketin de masraflarını çıkarabilmek için, yoldan gelip geçenlerden bir yol vergisi almayı düşündüğünü, bunu da yolun her iki başına yapacağı yerler vasıtasıyla alacağını anlıyoruz ki, bu durum da adeta bugünkü otoban kara yolu sistemini andırmaktadır. Bütün bunlar bize, devletin Mersin’le olan karayolu bağlantısını ne kadar önemseydiğini göstermesi bakımından önemli olmalıdır. Diğer önemli nokta da, yapılan bu işin tek amacının Mersin’den olan ticareti arttırmak olduğunun devamlı şekilde belirtilmesidir. Fakat bu arada, iskelenin yalnız ticaret değil, aynı zamanda, devletin ihtiyacı olan maden

v.s. gibi bazı malzeme için de önemli olduğu, bunların Anadolu'dan İstanbul veya Mısır gibi yerlere Mersin İskelesi yoluyla gönderildiği de kayıtlara yansımaktadır³⁴⁵.

II.3.2. Demiryolu Ulaşımı

Mersin'in, karayolu bağlantısının eksik de olsa düzeltilmesinin ardından, buranın ekonomik olarak, giderek geliştiği göze çarpar. Buradan yapılan ticaretin gelişmesi, bir süre sonra karayolunun yetersiz kalmasına neden olunca, bu defa buraya bir demiryolu yapımının gündeme geldiğini görmekteyiz. Demiryolunu gündeme girdiği yıllar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin, bu ulaşım vasıtasıyla ilk karşılaştığı zamanlar olarak göze çarpar. 1863 yılından itibaren, Adana-Mersin demiryolunun yapımı için yazışmaların başladığını görürüz. 10 Nisan 1863 tarihinde, Ticaret Nezareti'ne yazılan ve Adana Mutasarrıflığı'nın demiryolu inşası için gönderdiği yazı karşılığında, demiryolu işinin öncelikle devletin ulaştırma ile ilgili birimi olan Meclis-i Ma'bir de görüşüleceği ve burada bu işin nizamının belirlenerek kararın verileceği bildirilmiştir³⁴⁶.

Bu demiryolunun, yalnız ticaret amacıyla değil, aynı zamanda Adana ve Çukurova'nın tarım potansiyeli için de gerekli olduğunun belirtildiğini görüyoruz. Tarihe bakıldığında, bu sıralarda Amerikan İç Savaşı'nın devam ettiği ve bu nedenle Çukurova'nın, pamuk ziraatı ile öne çıktığı yıllar olduğu göze çarpmaktadır. Yolun bu bakımdan yapım gerekçesi, Çukurova tarımında ortaya çıkan ürünün nakliyesinde olan zorluk olarak belirtilmektedir. Buradan elde edilen ürünün naklinde develer kullanılmakta, bu develerin sayısının azlığı ve yaz aylarında bunların yaylalara çıkması, ticareti zor ve

³⁴⁵ *TŞS.*, No: 291, s. 236, 11 Rebiü'l-ahir 1269 (M. 22 Ocak 1853); *BOA.*, Mektubi Kalemi-Umum Vilayet, (A.MKT.UM.), D.no: 342, G.no: 89, 27 Cemazie'l-ahir 1275 (M. 1 Şubat 1859).

³⁴⁶ *BOA.*, İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:9, 20 Şevval 1279 (M. 10 Nisan 1863).

masraflı hale getirmektedir ve bu yüzden de ticaret artmamaktadır. Bu arada, Konya Eyaleti ile komşu diğer eyaletlere ait ürünler de, Tarsus yolu üzerinden Mersin İskelesi'ne gelip, oradan gemilerle nakli yapıldığından, durum daha da zor bir hal almakta ve nakliye iyice zorlaşmaktaydı. İşte demiryolu bu amaçla araları 15 saat uzaklıkta, gayet düzgün ve arada cebel ve tepe olmayan fakat sadece birkaç yere köprü yapılması icab eden Adana ve Mersin arasına yapılacak ve nakliye ile ticaret işi böylece kolaylaşacaktı. Durumun böylece açıklanmasının ardından, “şimendifer inşa ve imalinin keşfi için” erbab bir mühendisin çağrılması istenerek, keşif sonunda oluşacak masrafın devlet tarafından karşılanacağı da ayrıca belirtilmekteydi³⁴⁷.

Demiryolu inşaatının Meclis-i Ma'bir'de görüşülmesinin ardından, Nafia Nezareti'ne yazılan bir yazıda, Adana ile Mersin arasında yapımı düşünülen bu demiryolunun keşfi ve muayenesi için Miralay Vağman Bey'in görevlendirildiği ve bu kişiye, bu iş için ne kadar harcırah verileceğinin bildirilmesi istenmiş³⁴⁸, cevaben yazılan yazıda ise, Miralay Vağman Bey'in oraya varması ve Mersin'de bir ay kadar ikameti için yapılacak masrafın 10 bin kuruş olacağı bildirilmiştir³⁴⁹.

Bu arada, Adana'dan merkeze yazılan konu ile ilgili yazılardan, mühendisin buraya ulaştığı anlaşılmaktadır. Yine aynı sırada, merkezi İngiltere'de olan bir pamuk şirketinin bu yol için imtiyaz elde etme arzusu da, merkeze bildirilen bir diğer durum olarak karşımıza çıkmaktadır ki, İngiltere'nin bu civara olan ilgisinin, Amerikan İç Savaşı nedeniyle, pamuk için olduğu da böylece net olarak anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında devletin de, demiryolu imtiyazının lüzumlu şartlarla münasip kumpanyalara verilmesine ve ihalenin başlatılmasına karar verdiğini görürüz. Aynı zamanda demiryolunun geçeceği

³⁴⁷ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:8, 27 Muharrem 1280 (M. 14 Temmuz 1863).

³⁴⁸ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:4, 18 Cemazie'l-evvel 1280 (M. 31 Ekim 1863).

³⁴⁹ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:4, 27 Cemazie'l-evvel 1280 (M. 9 Kasım 1863).

yerlerdeki bataklıkların kurutulması ve demiryolunu yapılacağı ve geçeceği yerlerin ne cins bir demiryolu yapımına elvereceğinin ve ne kadar masrafla yapılabileceğinin de keşfi istenmiştir. Bu işler için ve aynı zamanda, bölgenin haritasının çıkartılması görevini de yerine getirmek amacıyla da, yukarıda değinildiği gibi Tophane-i Amire'den Miralay Vağman Bey, 10 bin kuruş harcırahla bölgeye tayin edilmiştir³⁵⁰.

Mart 1864 tarihinde kaleme alınan bir Meclis-i Ma'ber mazbatasında ise Adana, Tarsus ve Mersin arasının 13–14 saatlik bir mesafede olduğundan bahsedilerek, arazinin düz, kireçli ve taşının bol olduğu, bu nedenle idareli yani pahalıya mal olmayacak bir demiryolu yapmaya elverişli bulunduğu bildirilmektedir. Mazbataya göre bu demiryolunun açılmasıyla, burada ticaret için kullanılan develere ihtiyaç kalmayacak ve bu develer artık Anadolu içlerinde, mesela Konya'da kullanılmaya başlanacaktı. Civarda yaşayan halk da bu işe hevesliydi çünkü bu yolun menfaatlerine uygun olacağını anlamışlardı ve bu yüzden de masrafa hissedar olmayı bile istemişlerdi.

Bu arada bir İngiliz şirketi de, Adana'dan denize kadar bir demiryolu inşası imtiyazını istemekteydi ve bu iş için şirket, Miralay Mesud Bey'i vekil tayin etmişti. Şirket, Bab-ı Ali'ye sunduğu istekte, amaçlarının sadece Adana Eyaleti'nde pamuk tarımını arttırma ve bu sayede de hissedarı oldukları pamuk şirketinin alanının genişlemesi ve büyümesi olduğunu belirtmişti. Aynı anda bu demiryolu ile bağlantılı olarak, Tarsus ve Adana'daki iki nehirde vapur işletmek amacıyla iki Fransız'ın da devlete başvurdukları görülür. Fakat devlet tercih olarak demiryolunu seçmiş ve buna gerekçe olarak da, Mersin

³⁵⁰ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:5, 22 Cemazie'l-ahir 1280 (M. 5 Aralık 1283).

kıyılarının müsait olmaması ve vapur işletmenin demiryolu ile rekabet edemeyeceğini göstermiştir³⁵¹.

II.3.3. Deniz Taşımacılığı

Anlaşılacağı gibi, demiryolunun projelendirilmesi sırasında bu demiryollarının, Çukurova'nın iç kısımları ile bağlantısını sağlamak için, ayrıca vapur seferleri konulmasının gündeme getirildiğini görüyoruz. Bu deniz ulaşımı, büyük transit ulaşımın dışında bölgesel bir organizasyondur. Projeye göre, Mersin'den Berdan Nehri ile Tarsus'a, Seyhan Nehri ile Adana'ya ulaşılacaktı. Demiryolu projesinin İngiliz şirketi tarafından düşünülmesine karşın, bu yeni proje iki Fransız tarafından dile getirilmişti. Bu durum bize aslında Çukurova'nın, sanayileri dışardan getirilen hammaddelere bağlı olan o devrin iki büyük devleti için ne kadar önemli olduğunu ve bu öneme binaen, Mersin İskelesi'nin gelişim hızının nedenlerini çok net bir biçimde açıklamaktadır.

22 Haziran 1863 tarihinde, Tarsus'taki Fransız Konsolosluğu tarafından, Adana Valisi Ali Rıza Paşa'ya yazılan bir yazıda, Mersin İskelesi'nin her geçen gün büyümekte ve buradan yapılan ticaretin artmakta olduğundan bahsedilerek bölgenin ekonomik önemi, iskelenin her çeşit eşya ve erzakın giriş kapısı olduğu hatırlatılmış, bu nedenle "...Tarsus ve Adana nehirlerinden Mersin'e zevahir panya ve eşya ve her nev'i erzak ve iktizasına göre yolcu nakletmek üzere Fransa devleti tebaasından ve tüccarından Mösyö Reni ve Mösyö Artos bir şirket kurarak bu nehirlerden Mersin'e be-menval-i muharrer eşya ve erzak ve yolcu nakil edeceklerinden..." denilerek, adı geçen bu iki Fransız tüccarın vapur vasıtasıyla, Berdan ve Seyhan nehirleri yoluyla, Mersin'e yük ve

³⁵¹ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:1, 1 Şevval 1280 (M. 10 Mart 1864).

eşya taşıma işine talip oldukları belirtilerek, bu iş için devletten ruhsat istenmiştir. Bir diğer belirtilen husus ise bu kişilerin bu işi, kendi kuracakları bir şirket marifetiyle yapacaklarıydı. Buna göre, bu iki nehrin ağızları temizlenecek ve çarpık yerleri düzeltilerek, vapurları işlemesine uygun bir hale getirilecekti. Konsolosluk tarafından yazılan yazıda, verilecek ruhsatın 10 yıl süreyle geçerli olması ve bu 10 yıl içinde, bu iş için talip olacak başka şirketlere ruhsat verilmemesi de istekler arasında sayılıyordu³⁵².

Fransa Konsolosluğu tarafından verilen bu istek sonrasında, konunun devlet kademeleri arasında görüşülmeye başlandığı görülür. Konu hakkında, Nafia Nezareti'ne yazılan bir yazıyla, nezaretin, bu konu hakkındaki görüşleri sorulmuştur³⁵³. Bunun üzerine cevaben yazılan yazılardan devletin bu işe sıcak baktığı, demiryolu imtiyazı ile bu işin beraber yürümesini istediği, böylece demiryolu için İngiltere memnun edilirken, vapur işletmelerinin verilmesi yoluyla Fransa'nın da memnun edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır³⁵⁴. Yine bu konu hakkında, Nafia Nezareti ve Meclis-i Vala Kavanin Dairesi'nden yapılan açıklamalarda da, hem demiryolunun yapılması hem de vapur işletilmek üzere iki nehrin düzenlenmesi işinin, "...ol havalinin mamuriyet ve şurutuna bais olacağı derkar bulunduğu gibi hasbe'l-mevki suhuletle inşa ve tesviyesi dahi kabil olacağından..." denilerek, Mersin'in gelişmesine sebep olacağı belirtilmiş ve yeri itibarıyla işin kolaylıkla yapılabileceğinden bahsedilmiştir. İşin yapılabilir olmasının anlaşılması üzerine, bu işlerin münasip şirketlere verilmesi için gerekli şartların belirlenmesi amacıyla buraya bir mühendis tayininin gerekliliği vurgulanarak, ne cins bir demiryolu yapılacağıının, nehirlerin vapur işletilmesine nasıl getirileceğinin ve buraların haritalarının çıkarılması işinin bu mühendise havalesi kararlaştırılmıştır. Bu işin keşfi

³⁵² BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:10, 22 Haziran 1863.

³⁵³ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:3, 16 Safer 1280 (M. 2 Ağustos 1863).

³⁵⁴ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:5, 22 Cemazie'l-ahir 1280 (M. 4 Aralık 1863).

için, yine demiryolu için o civara gidecek olan Miralay Vağman Bey tayin edilmiş, böylece hem demiryolu, hem de nehirlerde vapur işletilmesi işinin “münasip kumpanyalara” verilmesi için lüzumlu şartlar hazırlanmaya başlanmıştır³⁵⁵.

Fakat yerinde yapılan keşif sonrasında, yöneticilerin bu işi pek yapılabilir olarak değerlendirmedeği görülür. 10 Mart 1864 tarihli ve buradaki keşiflerin sonuçlarının açıklandığı Meclis-i Ma’ber mazbatasında “Adana’dan denize kadar olan demiryolu inşasının ortaya çıkmasıyla beraber, Fransa vatandaşı iki kişinin, yolcu ve mal taşımak amacıyla, Tarsus ve Adana’nın iki nehri üzerinde vapur işletmek için, bu nehirlerin ağızlarının temizlenmesi kendi üzerlerine olmak şartıyla, seyr ü sefer hususlarının on sene müddetle imtiyaz hakkını” istedikleri hatırlatılarak, burada işleyecek gemilerin denizden Mersin’e kadar gidip gelmelerinin gerekli olduğu ama o kıyıların nehir gemilerinin işletilmesi açısından pek uygun olmadığı ve bu nedenle vapurların burada yol alamayacağı, bu nedenle projenin demiryolu ile rekabetinin mümkün görünmediği belirtilmiştir. Bu işe ruhsat verilmemesinin bir diğer nedeni ise, buradaki arazinin gayet verimli olması nedeniyle, arazinin sulanması amacıyla bu nehirler üzerine barajlar kurulması kolaylığını kaybetmemek olarak gösterilmiştir. Mazbatada, bu iş için sarf edilen son söz “vapur sefineleri işletmek işinden vazgeçilmesi hayırlı görünür” olmuş ve bu proje böylelikle rafa kaldırılmıştır³⁵⁶.

Mersin’e deniz yoluyla ulaşım için düşünülen bir diğer proje ise, İskenderun ile Mersin arasına daimi vapur seferleri konulmasıdır. Bu konuda Halep Valiliği tarafından merkeze sunulan teklife karşılık olarak gönderilen yazıda, bu işin icabına

³⁵⁵ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:11, 27 Cemazie’l-ahir 1280 (M. 9 Aralık 1863).

³⁵⁶ BOA., İ..MMS., D.no: 27, G.no: 1188, Ek:1, 1 Şevval 1280 (M. 10 Mart 1864).

bakılmak amacıyla çalışılacağı bildirilmiştir³⁵⁷. Fakat merkezden kısa bir zaman sonra yazılan bir başka yazıyla da, “Mersin ile İskenderun arasında işleyecek, şu aralık öyle uygun bir vapur bulunmaması” nedeniyle bu işin şimdilik askıya alındığı ve ileride icabına bakılacağı söylenmiştir³⁵⁸.

Görüleceği üzere Mersin, Çukurova için dünyaya bir çıkış kapısı olmasından ve pazar ekonomisine eklemlenmesinin ardından, iskelenin işlerliğinin ve buradan yapılan ticaretin arttırılması amacıyla hem yabancı, hem de yerli yatırımcı ile devletin gözdesi halini almıştır. Buradan yapılacak ticaretle karını katlamak isteyen tüccar ve yine bu yolla hazinesini doldurma amacı güden devlet, Mersin İskelesi’ne olan bağlantıları geliştirmek için, 1850’li tarihlerden itibaren o zamanki mevcut her türlü ulaşım yatırımını kullanmaya çalışmıştır.

Tutulan bütün kayıtlar ve yazışmalarda devamlı tekrar edilen husus, öncelik karayolu olmak üzere, Mersin’e yapılacak olan demiryolu ve denizyolu ulaşımının özellikle “mahallinde bulunan tüccar ve sermayedar tarafından” arzu olunduğunun her vesileyle tekrarlanmasıdır. Bu devamlı üzerinde durulan ve nerdeyse her kayıta bulunan ibareden anlaşılacağı gibi, Mersin İskelesi’ne olan çevre bağlantılarının sağlanması, ticaret ve tüccar açısından hayati önem taşımaktadır. Bu önem neticesinde Mersin’in canlanmaya başlamasıyla birlikte, hem şahıs ve şirket, hem de devlet olarak öncelikli yatırımlar daima Mersin’in ekonomik potansiyelini arttırıcı nitelikte olacak şekilde iskele ve yol üzerine olmuş, yol ile ilgili yatırımlarda ise herhangi bir sınır konulmadan, Mersin’in coğrafi özelliklerinin de uygun olmasıyla, her türlü ulaşım ağı denenmeye ve uygulanmaya çalışılmıştır. Böylelikle iki yönlü bir yarar sağlanmak suretiyle, hem

³⁵⁷ BOA., A.MKT.MHM., D.no: 352, G.no: 46, 14 Zi’l-kade 1282 (M. 31 Mart 1866).

³⁵⁸ BOA., A.MKT.MHM., D.no: 355, G.no: 61, 25 Zi’l-hicce 1282, (M. 11 Mayıs 1866).

ulaşıma yatırım yapılarak Mersin'in gelişmesi sağlanmış, hem de Mersin'in gelişmesiyle ulaşım yatırımları devamlı yeni alternatiflerle artmıştır.

SONUÇ

Mersin, yeni sayılabilecek bir kent olmasına rağmen, tarihi konusunda ne yazık ki, yeterli bilgiler mevcut değildir. Kent tipik bir XIX. yüzyıl şehridir. XIX. yüzyılda dünyada meydana gelen ekonomik gelişmeler, Mersin kentinin doğmasına ve olağanüstü bir hızla gelişmesine neden olmuştur. İskele, Mersin'i dünyaya bağlayan bir köprü görevi görerek, bu küçük yerin, bugünkü metropol olmasını sağlamıştır. Yine iskele ile bağlantılı olarak, yalnız Mersin değil, açılan yollar ve gelişen ulaşım ağı sayesinde tüm Çukurova ve İç Anadolu'nun büyük bir kısmı da, pazar ekonomisinin içine dâhil olmuştur.

1850'li ve 1860'lı yıllar, Mersin için çok önemli olmuştur. Bu dönemde küçük bir yerleşim yeri olan Mersin büyümüş, idari bir merkez haline gelmiştir. Bu tarihlerde Mersin, idari bir merkez olmaktan öte bir ticaret merkezi halini de almıştır. bu anlamda Mersin, doğrudan dünya limanlarına bağlanarak, yüzyılın sonunda önemli bir çevre kapısı da olmuştur.

Mersin'deki hızlı büyüme ile birlikte, kente ait şekillenmeler de kendiliğinden belirmeye başlamıştır. Mahallelerin kurulması, kilise ve camilerin yapılması, güvenlik tedbirlerinin alınmaya başlaması gibi oluşumlar, artık Mersin'in, kent özelliklerini kazandığını bize göstermiştir. Mersin'in değer arz eden bir konuma gelmesi sonucunda ise arazi ve toprak üzerinde tasarrufların hız kazanması karşımıza çıkar. Özellikle 1850'li yıllardan sonra sık olarak el değiştiren, alınıp satılan arazi ve toprakla ilgili kayıtlara rastlamamız, Mersin'in gelişme trendinin ne denli hızlı olduğu ve kentin büyüme- genişleme yönünü bize açıkça anlatmaktadır.

Başka bir faktör, Mersin'e ait ulaşım ağlarının örülmesidir. Sicillerde, Tarsus ile Mersin arasındaki yol yapımından sıkça bahsedilerek, konunun önemi ortaya konmuş,

aynı durum merkez kayıtlarında da fazlaca yer bularak, Mersin'in önemi anlatılmaya çalışılmıştır. Yine Mersin'in önem arz ettiğine dair fazlaca yer bulan bir konu, konsolosluklardır. Önceleri merkezleri Tarsus olan konsolosluklar, bir müddet sonra ise Mersin'in hızla büyümesi üzerine tamamen buraya taşınmışlardır. Bunun yanında, konsolosların, Mersin'deki arazi ve emlak konusundaki tasarrufları da sicillerde anlatılmaktadır.

Ticaretin artmasıyla ortaya çıkan bir başka durum, kentin nüfus olarak da artması ve buna bağlı olarak etnik yapının çeşitlenmesidir. Siciller, etnik yapı hakkında bir hayli bilgi vermekte ve görülmektedir ki, Mersin yapısına uygun olarak her çeşit insanı barındıran kozmopolit yapıda bir kent olarak gelişmektedir.

Mersin, kuruluş ve büyüme faktörleri olarak spontane bir gelişme göstermiş ve doğrudan dünya ticaretine eklemlenmiş bir liman kenti idi. Bu haliyle de, günümüzde dahi yoğun olarak tartışılan kent kimliği, spontane bir şekilde kurgulanmıştı. Mersin kenti, kuruluşundan itibaren Anadolu'nun lojistik bir merkezi oldu.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

1. Ankara Milli Kütüphanesi; Tarsus Şer'iyye Sicilleri No: 285, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 324, 325, 385.

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

- Amedi Kalemî No: 53/88, 87/72.
- Divan-ı Hümayun Mühime Kalemî No: 20/12.
- Mektubi Mühime Kalemî No: 352/46, 355/61, 402/92, 405/51, 408/27.
- Mektubi Kalemî-Meclis-i Vala No: 61/23, 76/94.
- Mektubi Kalemî-Umum Vilayet No: 139/75, 342/89, 382/71.
- Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî No: 44/20, 97/34.
- İrade/Dahiliye No: 257/15843, 412/27330, 432/28617, 442/29223.
- İrade/Hariciye No: 116/5642, 117/5737, 118/5767, 220/12772, 249/14799.
- İrade/Meclis-i Mahsus No: 27/1188.

- İrade/Meclis-i Vala No: 237/8363, 242/8720, 262/9894, 284/11218, 345/14930, 368/16169, 371/16286, 379/16605, 386/16864, 401/17423, 417/18250, 516/23260, 570/25620, 582/26133.
- Yıldız Perakende Evrakı No: 3–39

3. Basılı Resmi Yayınlar

- *Düstur* I/1, Dersaadet, 1289.

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

ADIYEKE, Nuri, (2000), “Anadolu Osmanlı Ölçeğinde Yerel Tarih Yazımında Kuramların Değişimi, Merkez-Çevreden Çevreselleşmeye, Çevreselleşmeden Globalleşmeye ”, *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar, Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 260–270.

_____, (1994), *Milas Kazası (XIX. Yüzyılda Milas'ın Sosyal, Demografik, Ekonomik ve Kültürel Gelişimi)*, İzmir.

_____, (2002) “Osmanlı Döneminde İçel'in Merkez Kaymaları, Etki Alanı Değişimleri ve Mersin Kenti'nin Doğuşu”, *XIX. Yüzyılda Mersin ve Akdeniz Dünyası*, Mersin Üniversitesi Kent Araştırmaları Merkezi Yayınları, Mersin, ss. 81–85.

ADIYEKE, Nühket - ADIYEKE, Nuri, (2004), “Modernleşmenin Doğurduğu Kent Mersin”, *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, (Editör: Filiz Özdem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 69–88.

ADIYEKE, Nuri – OĞUZ İbrahim, (2005), “Mersin Tarihi Yazımında Bir Kaynak Olarak Tarsus Şer’iyye Sicilleri”, *Tarih İçinde Mersin, Kolokyum II*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, ss. 121–124.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, (1988), *Şer’iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, c.I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Ahmet (ve diğerleri), (1993), *Tarsus Tarihi ve Eshab-ı Kehf*, Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, İstanbul.

AKKAYA, Yüksel, (2004), “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Mersin Ekonomisi”, *Sırtı Dağ Yüzü Deniz: Mersin*, (Editör: Filiz Özdem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 335–349.

BOZKURT, İbrahim, (2001), *Salnamelerde Mersin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

CERASÍ, Mauerrice, (2001), *Osmanlı Kenti*, (Çev: Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ÇADIRCI, Musa, (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÇIPLAK. M. Necati, (2003), *İçel Tarihi*, Ankara.

- DEVELİ, Şinasi, (2001), *Dünden Bugüne Mersin, 1836–1990*, MTSO Yayınları, Mersin.
- DEMİRTAŞ, Ali, (1996), *İçel İli İncelemeleri*, Ankara.
- DİNGEÇ, Emine, (1998), *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında ve XX. Yüzyılın Başında Mersin'in Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- ERDOĞRU, M. Akif, (1999), *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, Ege Üniversitesi Yayını, İzmir.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (2005), 9. Kitap. (Yay. Haz.: Yücel Dağlı-Seyid Ali Kahraman-Robert Dankoff), Yapı KrediYayımları, İstanbul.
- HİNZ, Walter, (1990), *İslamda Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul.
- LANGLOİS, V., (1947), *Eski Kilikya*, (Çev: M. Rahmi Balaban), Mersin Halkevi Yayını, Mersin.
- LEYLEK, Hanri, (2005), *Mersin Katolik Kilisesi–1853, 150. Yıl*, Mersin.
- MUTLU, Fikri, (Birinci Kanun 1940), “Mersin Şehri Ne Zaman ve Nasıl Kuruldu”, *Mersin Halkevi Dergisi*, yıl:3, sayı 35.
- İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- PAKALIN, M. Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

RAMSAY, M, (1960), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev: Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, (1998), *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara.

ÜLKÜ, Candan, (2005), “Konstantinos Mavromatis’in Mezar Anıtı”, *Tarih İçinde Mersin, Kolokyum II*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, ss. 96–104.

YORULMAZ, Şerife, (2005), “Doğu Akdeniz’de bir Cemaat Serüveni: Liman Kenti Olma Sürecinde Mersin’de Gelişen Marunî Taifesi”, *Tarih İçinde Mersin, Kolokyum II*, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, ss. 68–95.

_____, (2004), “Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın Mersin Ekonomisindeki Yeri”, *Sırtı Dağ Yüzü Deniz: Mersin*, Editör: Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 317–333.

_____, (Basım yılı yok), “Osmanlı’da Yabancılara Mülkiyet Hakkı Tanınması ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme: Uzunada’da Mülkiyet İddiaları (1858–1927).

Yurt Ansiklopedisi, (1982), “İçel” Maddesi, c.5, İstanbul, ss. 3616–3764.

ZOROĞLU, Levent, (2004), “Luwilerden Çukurovalılara Adı Değişmeden Kalan Tarsus”, *Sırtı Dağ Yüzü Deniz: Mersin*, (Edit: Filiz Özdem) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 91–109.

EKLER

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a legal document or receipt, written in a cursive script. The text is arranged in several lines, starting from the top right and moving downwards. It includes names and titles such as 'Mütesellim' and 'Hazretleri', and mentions a location 'Mersin İskelesinde'. The document appears to be a record of a transaction or agreement, possibly related to the construction or repair of a building, as indicated by the typed text below.

TŞS., No: 291, s. 1, h.no:5

Tarsus Mütesellimi Yakup Ağa Hazretlerinin Mersin İskelesinde bina ve tamir ettirdikleri mağazanın ücreti olan dokuz yüz guruşu madenci usta Esper veled-i Yakob madenci Yanni veled-i Fodi ve Konstanti veled-i Karenti namun zimmiler be-tamamiha ahz ve kabz eylediklerini huzur-ı şerr'ide ikrar etmeleriyle ber vech-i işhad ve kayd olundu

30 Rebiü'l-evvel sene 253 [4 Temmuz 1837]

کتاب حضرت نوادر ایدیه و ...
جزایر ازینک صحتشک قیدیدر

دستور مکرر ششبرم نغمه عالم عدو الی ...
بالمقامی الی ...
المحققین و ...
و الله شرف ...
انها یومض واصلی ...
اطیار ...
بیا و ...
فوی ...
دبورا ...
والله ...
صحة ...
بینه ...
داخلی ...
نصرتی ...
دو ...
نقد ...
به ...
و ...
کسی ...
تجرب ...
تجرب ...

Kilise hakkında tevarüd eden emr ü ferman-ı hazret-i cihandarının suretinin kaydırır

Düstur-ı mükerrerem müşir-i müfehhem nizam-ı âlem müdebbirü'l-umuru'l-cumhur bi'l-fikri's-sakıb mütemmim mehamü'l-enam bi'r-re'i's-saib mümehhidu bünyanı'd-devle ve'l-ikbal müşir-i ikbalü's-saadet ve'l-iclalühü'l-mahfuf-ı bi-sünuf-ı avatıfü'l-melikü'l-alam mülhakatıyla Adana valisi vezirim Mustafa edam-Allahu Teala iclaluhu ve kıdvetü'l-nevaibü'l-müteriyın Adana naibi Mevlana zir-i aliyyuhü tevki'-i refi'-i hümayunum vasıl olucak malum olaki metropolid ve papas taifelerinin hanelerinde izhar-ı savt etmeksizin İncil kıraat eylemelerine ve mücerred taciz için siz mülk-i menzilinizde bir odanızda _____ ve İncil okuyub kandil asmışsınız ve mum yakmışsınız ve iskemle ve tasvir koyub perde asmışsınız ve buhur yakub sallarsınız ve elinizde değnek tutarsınız ve bu bahane ile def-i suret ve ziyade şematat eylememek şartıyla icra-i ayınlerine valiler ve müşirler ve sair memurin-i devlet-i aliyyem taraflarından hilaf-ı şerr-i şerif ve bi-gayri hakkın akçe mutalebesiyle teaddi ettirilmemesi hususu İstanbul ve sair Rum patriği yedine ita' olunan berat-ı alışanım şürotuna musarrah iken Şam-ı Şerif patrikliğine dâhil Adana eyaletinde vaki Mersin iskelesinde mütemekkin bir nefer papasa mugayir-i şürot teaddi olunmakda olduğundan bahisle men'i babında emr-i şerifim süduru patrik-i muma ileyh ile dersaadetimde mukim cemaat metropolidan taraflarından südde-i sadetime memhur arz-ı hal takdimiyle istida olunmuş ve küyuda lede'l-müracaa şürot-ı muharrerde patrik-i muma ileyhın yedine verilen salüfi'z-zikr berat-ı alışanımda munderic ve mezkur ve emsaline emr-i şerifim verildiği mukayyid ve mastur bulunmuş olmağla siz ki vali-i müşar ve naib-i muma-ileyhümasız keyfiyet malumunuz oldukda ber-vech-i meşruh amel ve hareketle mugayir-i şürot vazı tecavüzden mübadet ve mücanebet eyleyesiz şöyle bilesiz alamet-i şerifime itimad kılarsız tahriren fi-evail-i şehr-i zi'l-kadetü's-şerife sene hamse ve sittin ve mi'ateyn ve elf

[Evail-i Zi'l-kade 1265–18/28 Eylül 1849]

عليا بامر من اجود بن زلف

بما كان في

الامر عليه كما ايسر

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في خلقه
البرهان على انه لا اله الا هو
العليم الغني عن كل خلق
والعبد الفقير اليه في كل حين
والعجز عن كل شئ الا به
والعجز عن كل شئ الا به
والعجز عن كل شئ الا به

ما ضا اوله على كذا

Mersin İskelesi'yle karakolhanenin inşasına memur Kolağası Mehmed Efendi'nin memuriyet emr-i alisi

Düstur-ı mükerrem müşir-i müfehhem nizam-ı âlem müdebbirü'l-umuru'l-cumhur bi'l-fikri's-sakıb mütemmim mehamü'l-enam bi'r-re'i's-saib mümehhidu bünyanı'd-devle ve'l-ikbal müşir-i erkani's-saadet ve'l-iclalühü'l-mahfuf-ı bi-sünuf-ı avatıfı'l-melikü'l-alam hala Adana valisi vezirim Ziya Paşa edam-Allahu Teala iclaluhu ve kıdvetü'l-ematicid ve'l-ekarim rütbe-i rabia eshabından Adana mal müdürü Faik ve mühendishane-i berriye-i hümayunum kolağalarından olub zikr-i ati hususa mahsus memur ve tayin olunan Mehmed zide mecidihuma ve mefahirü'l-emasil ve'l akran imzaü'l-meclis ve vücuh-ı memleket zide kadrihum tevki'-i refi'i-i hümayunum vasıl olucak malum ola ki Adana eyaleti dâhilinde kâin Mersin İskelesi Kıbrıs'ın karşısında olarak oraya berriyetü'ş-Şam ve Avrupa taraflarından haylice yolcu ve eşya tevarüd etmekte olduğundan ve kullanılacak iskelesi olmadığından iki adet iskele ile oranın zabt ü rabtı zımında ikame olunan zabtiyeler için karakol şeklinde bir mevkiin inşası ve nizamsız ve yolsuz yapılmış yapılmakta olan binaların ve Tarsus sancağında olan tarlaların su yollarıyla harklarının tanzim ve tesviyesi için bir mühendis gönderilmesi ifadesine dair tevarüd eden tahrirat Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale olundukta bunların mesarufı yirmi üç bin guruşu tecavüz etmemek ve kaide-i tasarrufa bi'r-riaye ehven masrafla vücuda getirilmek üzere zikr olunan iskeleler ile karakolhanenin nizamı vechiyle mahallinde usul-ı menakısa bi'l-icra inşası hususunun tesviye-i icabı tensib ve istizan olunarak ol-vechile icrasına irade-i seniyye-i şahanem müteallik ve şeref sudur olmuş ve mühendis-i muma ileyh husus-ı mezkure ehl ve erbab bulunmuş olduğundan mahalline vusulü ile işine mübaşereti gününden bi'l-itibar şühur-ı rumiye hesabıyla beşyüz doksan guruş maaş malümü'l-mikdar tayinat ve azimet ve avdeti için bu tarafda üç bin yedi yüz seksen guruş harcırah tahsis ve itası ve ber-minval-i muharrer ifa olunmak üzere bin guruş maaş ve üç bin guruş harcırah ile duvarcı Nikola kalfanın dahi maiyetine terfikiyle izamı tophane-i amire ve ticaret nezaret-i behiyyelerinden ilam olunarak mezkur harcırahlar maliye-i hazine-i celilesinden leffen ve zikr olunan maaşları için dahi yedlerine başka başka suretler ita ve ebniye-i

mezkurenin tesviye-i inşaası emrinde muamele-i lazımenin icrası için canib-i hazine-i celileden tahrirat-ı mahsusa isra kılınmış olmağla sen ki vali-i müşarün [ileyh] ve mal müdürü ve sair muma-ileyhsiz keyfiyet irade-i seniyyem malumunuz oldukda bu babda icra-i levazim-i sadakatimizi merhameten bezl eylemeniz fermanım olmağın mühendis-i muma-ileyhin memuriyetini havi işbu emr-i celilu'l-kadirim ısdar ve ita kılınan berminval-i muharrer amel ve harekete mübaderet ve sen ki mühendis-i muma-ileyhsin sen dahi ifa-i hıdmete mezid-i ihtimam ve dikkatle hilaf-ı rıza-i padişahanem hal ve hareketten teaddi ve mübadat eyleyesiz şöyle bilesiz alamet-i şerifime itimad kılınız tahriren fi-el-yevmü'l-hamis min şehr-i Zi'l-hicceü'ş-şerife sene seman ve sittin ve miateyn ve elf

be-makam-ı Konstantiniyye el-mahrusa

[5 Zi'l-hicce 1268–20 Eylül 1852]

مهرین املاک اصدان قلب اولیده فرامغت اولیده
او زین بقدر اولیده دله مناسبت اولیده
منعین و تنزیح اولیده اراده سنیه
منه بره اولیده یعنی تخصیصاً با اعضا
علاوه از آن مجلسی اعضا سند
و باعث مدبر محمد افش
کله کون مبنه و غیره

EK V

283

افکار و عاداته حضرت اولیده از آن سبب اعظم اولیده است که در معنویت و تقویت و غیره
منزله ای حکمت اصدانسی صحت اولیده ضلالت اولیده و در صوابی سبب اولیده که در
الکتاب حب معنویت حضرت اولیده در کار و معرفت بر برهین و الاخرت و غیره برهین و سنیه
و در صحت اولیده از عهد و سبب اولیده که در سبب اولیده و در اولیده که در اولیده
اسباب معنویت و اثر تخصیصات و تقویات همه سبب اولیده و در اولیده که در اولیده
عیر که در سبب اولیده از آن سبب اولیده اولیده اراده سنیه و او را اولیده اولیده
علیه و در سبب اولیده از آن سبب اولیده اعضا سنیه و در سبب اولیده که در اولیده
تخصیصاً با اعضا سنیه ما سواد مجلسی اعضا سنیه و در سبب اولیده که در اولیده
سبب لری مجلسی اعضا سنیه از آن سبب اولیده اولیده که در اولیده که در اولیده
اولیه سبب لری اولی رای سبب اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
از در سبب اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
و موجود اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
دول اضربه سبب اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
با بدیهه اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
نه کند و لری با بدیهه اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
و کتب و غیره اعضا سنیه از آن سبب اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
مقداری و در سبب اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
عبر که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
شعبه که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
فصله اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
در راجه سبب اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
سبب اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
و کسی که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
از الصبر سبب اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
ایندلیب و مقصد اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
اعا رتبه اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
معنوم اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
انید انکار اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده
فصله اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده که در اولیده

Mersin’de emlak ihdasına talib olanlara feragat olunmak üzere teb’a-i Devlet-i Aliyeden münasib olanların tergib ve teşvik olunmak irade-i seniyye-i müşiriden olduğunu tahkikata ba-emirname memur Adana meclis azasından ziraat müdürü Mehmed Efendi geldiğini mübeyyin mazbatadır

Efkâr-ı adile-i hazret-i hükümdarenin sünuh-ı izamı olan istikmal-i mamuriyet kaziyeye-i memduhesi müzaya-i hikmet ihtivası mütalaasından hali kalınmayarak vesaya-yı seniyye iktizalarınca iktisab-ı mamuriyet hususuna derkar ve masruf buyurulan himmet ve ilânihaye müşirileri rütbe-i vuzuhda olub ez-cümle Mersin İskelesi’nin mamuriyetce ilerülemeye kabiliyeti görüldüğünden esbab-ı mamuriyete dair tahkikat ve tedkikat sırasında Mersinde mevcut bulunan arazi-i miriyyeyi Mersin’de emlak ihdasına talib olanlara feragat olunmak üzere teb’a-i devlet-i aliyyeden münasib olanlar tergib ve teşvik olunmak irade-i seniyye-i daveranelerinden olduğunu tahkikan ba-emirname memur Adana meclis azasından ziraat müdürü fütuvvetli Mehmed Efendi bendeleri meclis-i acizanemize ifade etmiş ve icabı tezekkür ve tefekkür olunub bu babda iraeen buyurulmuş evla-i ara-yı-saiyye-i hidivileri pek yolunda bulunmuş ise de icraat-i lâzımesinin hüsn-i tedbirine dikkat dahi vacibe-i zimmet olub Mersin İskelesin’de kâin ve mevcut Mersin’in asl ve merkezi ve kabil-i ümrânını derkar bulunan memduh mahalli bundan vaktiyle düvel-i ecnebiye teb’alarının ve zir-i himayelerinde olanların taht-ı tasarrufuna geçmiş ve her birerleri yabdırabildikleri kadar emlak ihdas idüb bazı mahalleri ebniyeden hal’ ise de ve yine kendileri yabdırmak emelleri olarak emelleri olarak ahire feragat etmek tasavvurları olmayub fakat diğer mazbata-i acizanemizde arz ve beyan olunduğu vechile leb-i deryada bulunan kırk arşın mikdarı kumluk mahallinden heves edenlere verilebilir ise de zikr olunan kumluk mahalli arazi-i miriyyeden olduğuna dair irade-i seniyye ve nizam-ı hünsasına zaferyab olunmak tavakkuf idüb şimdiden herkes bu hususa tergib ve teşvik olunsa elde bulunub verilecek mahalli tayin itmeksizin icrası uyamayacağından başka ol misüllü emlak ihdasına muktedir ahalide erbeb-ı servet kimse olmayub ahaliye bu husus teklif olunsa ve münasib olanlar tergib ve teşvik edilse kimisi vakt ü kudreti olmadığından

bahs edecekleri ve kimisi dahi raġbet eylese bile ona verilecek mahal gösterilemeyeceği gibi ve bu keyfiyet dahi aralıkda şüyu' bularak düvel-i ecnebiye teb'ası ve himayelileri işte bu ahaliyi ya tergib ettiler ve muktedir olan bulunamadı ve raġbet eden bulduysa ana verilecek arazi gösterilemedi diyerek fercayab olub Mersin'de geri kalmış yerlerin dahi imarına kendileri ısrar edecekleri ve bu daiyeye kalkışacakları ahval-i hazıradan mefhum olduğuna bu kere teşvik ve tergibden sarf-ı nazar ile bundan böyle aralık aralık ebniye imarına kuvvati olduğu mazmun olanları tergib ve teşvik etmek daha enseb olacağı tahayyül-i hatır-ı abidanemiz olduğu ifade ve beyanı ma'ruzunda mazbata-i acizanemiz takdimine olunmağın ol babda ve her halde emr ü ferman-ı hazret-iminlehü'l-emrindir.

Fi 17 CA sene 69 [20 şubat 1853]